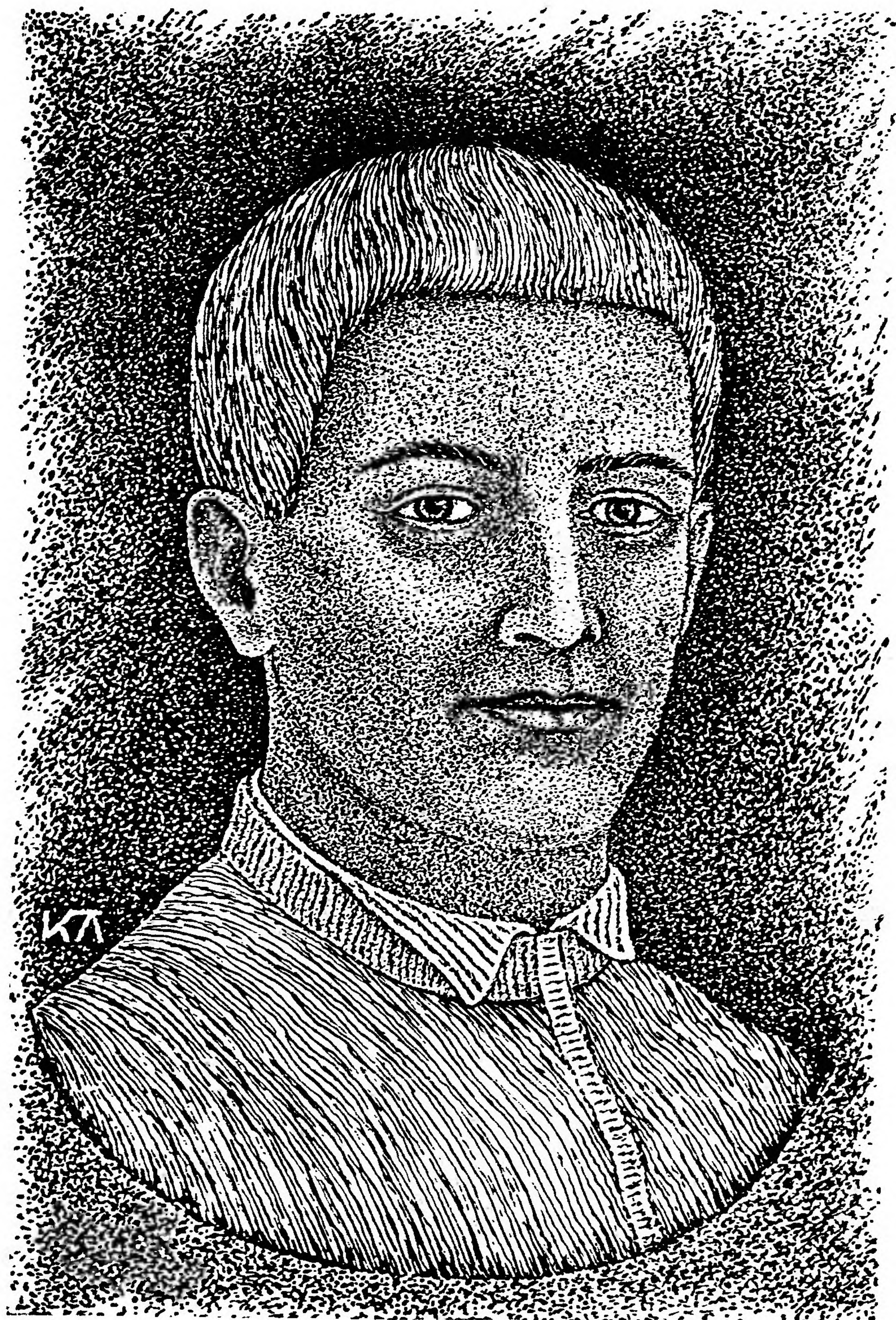
1995

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

3

Григорій Сковорода († 1794)
Малярував Кость Лисокобилка (м. Харків)

УКРАЇНСЬКИЙ

ЗАСІВ

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

ЧИСЛО 3 (22)

ХАРКІВ

1995

ЗМІСТ

Робітня

Пам'ять під знаком Ost

Історичні студії

Причинки

Бібліоґрафічні нотатки

З листів до Редакції

Заснований 1942-го року
Поновлений 1992-го року
Рік видання VI-ий
ч. 3 (22) 1995

Адреса редакції:
Україна,
310022, Харків,
вул. Сумська, ч. 43

На 1-ій стор. обкладинки: Canal de l'Ourcq. Cycle «Paris disparu». Huile, 46 X 38, 1945 (Coll. part.)

Редакція застерігає за собою право пропонувати теми для висвітлення, скорочувати статті і виправляти мову

 Реєстраційне свідоцтво ХК число 290 від 3-го лютого 1993-го року
Сучасний засновник видання: О.Броннікова
Компутерний склад здійснений у видавничому центрі «Український Засів»
Красноградська міжрайонова друкарня
313050, м. Красноград, вул. Полтавська, 62 «а»

Михайло Іванченко

СКОВОРОДА

Легка торбина й сіра свита,
Вишневий кий, стрімка хода -
Прошкує вдаль по хвилях жита
Пророк добра - Сковорода.

Він в чеснім слові не лукавить
І думку зваблює у рух,
Над ним замісто німба слави
Витає всемогутній дух.

І сива хмарка навздогінці
Услід встелилась до села,
Несе він людям не червінці,
А силу віри проти зла.

Спадають там пітьми окови
Й любов у душі проника,
Він будить в ницім кріпакові
Палку відвагу козака.

І крізь квиління зловороже
Несе освячену мету,
А світ зловить його не може,
Щоб закувати правоту.

Ігор Бондар-Терещенко

ЛЕТРИЗМ ЧИ БУТЛЕҐЕРСТВО?

(Міркування про «Молоде вино» сучасної української поезії)

Молоді багрянолиці
на заріз ведуть телицю.

М.Розумний. Творча Асоціяція «500»

Вбивати поетів, які щоразу ховаються за священну корову Поезію, можливо, не так уже погано, це паде їм на користь, адже знати, що поет є особа «посмертна», чиє життя починається зараз по смерті, і навіть поки він живе, він прикований однією ногою до могили. Тому, як писав Кокто, «йому важко ходити, він шкутильгає, заточується, ремигає сиру ґуму днів, і це чарівно відбивається на його ході». Згадайте розкішно-клясичне «я іду, а серце ногу тягне»!

Раніше так званими «братськими могилами», колективними поетичними збірниками на кшталт піврічника «Поезія», альманаху «Вітрила» та ін., опікувалися офіційні грабарі від Літератури, що заганяли під ті «вітрила» з півсотні молодих початківців щорічно. Через те перейшли сливе усі поетичні гурти — «Бу-Ба-Бу», «ЛуГоСад», «Пропала грамота». Ті, хто завдяки теперішнім змінам на видавничому цвинтарі України не встигли потрапити до подібних «колективних поховань», змушені самі шукати шляхів на вихід. І таки знаходити їх! Так, на нещодавній київській, а згодом і харківській імпрезі, Творча Асоціяція «500», подиву гідно відроджуючи згадані формальні традиції нашої минувшини, презентувала антольоґію поезії назвою «Молоде вино» (Київ, видавництво «Смолоскип», 1994), до якої увійшли твори наймолодшого поетичного покоління з ріжних реґіонів Краю та з-за кордону.

Приймаючи на віру те, що, як зазначено в анотації до збірника, «Молоде вино» можна вважати есенцією (?) новітнього літературного процесу в Україні», адже антольоґія «має свою стилістику, у ній зібрані твори поетів до певної міри схожі за способом світосприйняття і напрямком

есететичного експериментування», можна було б зрадіти, що теперішні світоісторичні процеси, які переходять на наших очах, матимуть ще й поетичне насвітлення. Втім, чи так вже безпідставна «неувага старших» до нової ґенерації літераторів-дев'ятдесятників, що нині вже виставляються на «останніх пророків в країні вчорашніх богів»?

Даремно, звичайно, чекати від цих легконогих індивідів аналітичного осмислення світу. Аналіза — не їхня стихія. Відтак емоційне його переживання приступне їм куди більше, а емоційні відрухи, можливо, яскравіші, оскільки не є затруєні рефлексією, хоч як би їм того хотілося, і хоч як би те їх ображало — з їхньою безумовною умовністю («саморобна знемога від навіяних скрут» — Ю. Бедрик), літературністю другого, а то й третього ґатунку («ми їжачки що власними колючками колються» — Н. Неждана), з їхньою звичкою сприймати за матеріял вторинну сировину прихованих цитат, парафразів і стилізацій («нині увійду в сни мандельштама» — Ів. Андрусяк), любу їм «буденну» реальність («не нам занедбаним і хворим спіткати велич і співати хором» — Макс. Розумний), з їхньою відразою до ідеольоґій, заміною ґієрархії цінностей катальоґом («ця книга це вбивство це не привид це не вішалка» — С. Руденко).

У кращому випадку, мирно кепкуючи зі старших по перу товаришів («то для кого ж слава та якщо мучить тошнота» — С. Руденко) та з «брудної пані ім'ям «Історія» (Андр. Коваленко), «молоді багрянолиці» — навіть у теперішню добу революцій та війн — не змогли виплекати у своєму середовищі нового Симоненка, Стуса, Світличного. Навіть Голобородька з його знаменитою присвятою «Народньому Рухові України». Себто, не виявилося поетів, що відповідали б — направду! — своєму часові. Маємо лише співців сповидної «країни Мороку й Туману» (Окс. Горкуша), де насправді «все живе і мертве — біле, чисте. Якісь брудні самі лиш вірші» (Пол. Галенко), де ціла когорта молодих амбітних недоуків відчайдушно чіпляється ламливого поруччя «кварталів будівель нових», «рваних афішок», «недобитих кав'ярень» — нині вже абсолютно неживих, ненаснажуючих, механічних катеґорій, що творять в сучасній поезії лише патос жертв. Вони тому неживі, що подібне поетичне «бунтарство» (воно є за своєрідний неоклясицизм, але про це трохи далі) сьогодні приречене на культурну поразку, позаяк теперішня «демократія» з рокошелюбним, обов'язково діяспорним, меценатством відроджує в поезії лише дисидентський кіч, померлий разом з духом 60-их в «Готелі «Каліфорнія».

«...Але у 60-ті роки пристрілювали, — значить сьогодні А. Вознесенський, — і це давало більше «нерву». Сьогодні цікава сама гра, і всі знають, що це гра. Тоді ж можна було вистрілити насправжки».[1] Теперішній «поет-бунтар» живе в часі, коли протистояння Системі й Закону стало однією з форм соціяльного буття. Нині він радше є за пророка-есґібіціоніста, порнопророка, що ностальґійно хоче визнання, вигукуючи заповіді, яких

---

[1] А. Вознесенський. З інтерв'ю Дм. Бавільському в ґалерії «Ріджина». Тут цитується за Ф. Ромер: Героїзм і подвижніцтво. — Нєзавісімая ґазета. — число від 7.X.94. — Москва. — с. 7.

уже не почують тисячні авдиторії на кшталт колишніх драчевих або костенкових. Тому нова ґенерація літераторів 90-их, трохи запізно «прийшовши на згарище комуністичного словоблудства» (С. Руденко), симулює і профанує «статус» героя в тій ситуації, коли «траґічність в голосі» приймає травестійний характер («А якщо улюбленою лектурою на той час є том Бахтіна, — підказує В. Неборак, — то звідси один крок до сприйняття карнавалізації як своєрідного світобачення»)[2], відтак втрата поважности героїчного руху подвоюється відсутністю його самодостатности. Естрадний постгероїзм Бу-Ба-Бу (імпреза «Крайслер «Імперіал»), просвітительський антипатос Назара Гончара з його «Театром ледачої істоти» та інших («Червона фіра», Панчишин: «не голосуй за Кравчука, а голосуй за Чорновола») засадничо орієнтовані на вишколений, блазнюватий натовп-тусовку, який платить любов'ю за любов — той «довжелезний хвіст щонайменше із п'ятнадцяти суб'єктів, серед яких переважали люди дотепні й великодушні» (Ю. Андрухович).[3] З огляду на це — чи варто радіти з того, що «поети раптом знову полюбили сцену», як завважує В. Неборак в минулорічній «Сучасності», маючи на увазі виступи Кордуна, Воробйова, Герасим'юка, Забужко, Малковича, Майданської? Інакше є з молодими, адже не вільно кидати в запомин, що нинішній читач (глядач) може вибирати між думками далеко не ріжних соціяльних верств суспільства, що було би цікаво і цілком реалістично («дєрєвєнщікі» й «урбаністи», «дисиденти» й «колябораціоністи», загалом новітні «фізики» та «лірики»), а лише між позиціями ріжноманітних уґруповань.

При тому на очі стає певна невідповідність — хоч теперішні герої хитрують її не помічати — між грімким означенням згаданих позицій та їхнім дійсним наповненням, себто, наявність парадоксу, за яким в добу зневаги до цінностей минулого і часто безпідставного шукання новизни «будь-що», крізь шар ріжноманітних хаотичних наверстувань, непорозумінь і «блукань потаймир» пробиваються елементи справжнього клясицизму. Адже, коли зведемо клясицизм до його основної суті: до можливо більш точної передачі зображуваного, можливо простішими й доцільнішими засобами, відкидаючи все зайве й стороннє, то, наприклад, уся діяльність найвизначнішого колись аванґардового журналу «Авжеж» (Житомир) чи там перманентно зникаючого альманаху «Четвер» (Івано-Франківськ), з яких вийшли сливе всі великі явища української модерністичної літератури — від Іздрика, Єшкілєва й Цибулька до Рябчука, Винничука й Андруховича — зводиться цілком до клясицизму і цілковито вміщується в його рамках. Зовсім не зловживаючи термінольоґією, можна вже сьогодні твердити, що, наприклад, Цибулько, Винничук або Н. Гончар, будучи виразниками межових дерзань модернізму (від чорного гумору до красних паліндромів), в той самий час — безумовно клясики, в єдино можливому сенсі цього слова. Також саме сьогодні впадає в око клясична природа модернізму в українській

[2] В. Неборак. З висоти літаючої голови, або зняти маску. — Сучасність. — ч. 5. — 1994. — Київ. — с. 58.

[3] Ю. Андрухович. Аве, «Крайслер»! — Там же. — с. 5.

літературі нашої доби. Тарнавський і Пашковський — навіть з абсолютно ріжними, концептуально беручи, романами сьогодення: відповідно «Три бльондинки і смерть» та «Осінь для ангела» — безсумнівно клясики. Але клясиком був також перекладач Арістофана, автор незабутніх гекзаметрів Свідзінський, не менш крайній модерніст, ніж співробітники колишнього «Авжеж»у чи теперішнього «Світо-виду». Також неможливо уявити собі теперішніх модерністів без передуючих їм і засвоєних ними Рільке, Малярме, Семенка, без парабіжних у їхньому світі Арабова, Парщікова, Іскренко, без яких вони, звичайно, були б, але були б, гадаю, іншими.

Отже, їх називають «модерністами», «постмодерністами», «поступовцями», хоча самі їхні поезоакції набагато цікавіші за їхнє постмодерністичне «сучасне мистецтво». Якщо раніше те «мистецтво» було вагітне майбутнім чи, пак, грізними обіцянками на його пришестя, то сьогодні поетичне немовля хворіє на ностальґію, нарцисізм, і несамохіть продовжує користати з концепцій, що з'явилися у 1960-70-их роках. Опріч того, вони дуже зважають на критику, на власне паблісіті тощо. Адже з істориками літератури гратися не випадає: варто пустити з ока чергову естетичну мару, що її на поетичнім видноколі заледве подивляють поодинокі особистості, як уже з'являються історики-грабарі, що навіть у згаданій примарній пустелі модерністичної бездуховости таки знаходять для себе вигідну оазу, ставлячи при тому пам'ятний знак: «Тут було сучасне мистецтво, тепер ми тут». Адже в тих істориків, на відміну від ворохобних модерністів, що можуть і рокову капелю запакувати до Оперового театру на свою імпрезу, і перформанс закрутити, привселюдно спустивши штани, і навіть параходом тридцять років відсвяткувати; чітко означені форми буття. Вони і досі, вже після розвалу СССР, називаються «круглі столи».

Виходячи з усього вищесказаного, гадаю, нікого не здивує відсутність у розглядуваній антольоґії «Молоде вино» того ж Цибулька, Лавренюка, Бриниха, Запорожця (а також дійсних уже «поступовців», «дзвонарів» та «лелівців» — відповідно львівських Володимирів: Олейка й Павліва та Окс. Батюк). Напевно, їм знати, що справа жвавих прихильників уже згадуваної тут «демократії» («Вітрила»-«Поезія»-«Молоде вино»), які творять модернову «реальність» разом з можновладцями, на їхньому боці чи за їхніми спинами, наперед вже занедбана на культурному фронті, адже та «демократія», що полює на «середньої руки» людину, не здатна ґенерувати культуру вже за самою своєю природою — тому то «підігріте червоне вино мало присмак помади» (В. Стах), а український поет у масовому сприйнятті і досі є «животата і мордата істота з депутатським посвідченням або без нього, яка скиглить, що ціни на папір ростуть і нема як надрукувати чергову збірочку» (В. Неборак).[4] Принагідно слід зазначити, що теперішня свобода друкованого слова — це сповидна, неповноцінна свобода: офіційні видання харчуються з цупкої державної руки, а численні діяспорні видавці, що нині засновують в Україні свої осередки, не є дійсні власники своїх, обов'язково спільних з СПУ видань, акціонерних товариств, фундацій

[4] В. Неборак. З висоти літаючої голови... — Сучасність. — ч. 5. — 1994. — Київ. — с. 62.

і навіть концернів, позаяк власники живуть за власний кошт, на своєму власному обійсті («На горі», на «Говерлі» та інде), і платять самі. Відтак примарна власність, як знати, розбещує, заповідає безвідповідальність, насаджує психольоґію тимчасовости, непевности тощо.

Отож, мабуть, з огляду на таке, вся антольоґія — від передмови до останнього стилістичного штриха, разом з усіма загубленими комами й ориґінальною ортоґрафією — вийшла як доказ на те, що більшина з двадцятки її авторів таки свідомо розірвала зв'язки з українськими, зазвичай державотворчими тенденціями (архаїзм, інтимізм, фольклорність: псальми, плачі, літурґії-елеґії). Те ж саме значить офіційна критика, оцінюючи зокрема поетичні виступи з травневої, 1994-го року, наради молодих: «Наша літературна молодь опинилася в становищі, перепрошуємо, цуценяти в ополонці — без напряму, вітрил і твердого ґрунту під ногами. Немає спадкоємности навіть неґативної, через заперечення, під ногами просто порожнеча. Здається, не все у творах молодих є художньо довершеним, але повагу викликає вже їхній замах на експеримент».[5]

Звичайно, було б дивно бачити, як наші «молодовинівці» байдуже спостерігають обезглузднення власної Поетичної Ідеї, навіть в описаних вище умовах. Ні, вони змагаються з тим: «бавтеся діти це ваш ґумовий світик», «камера знімає дітей» (Н. Неждана), «настирливі дитячі травми у збоченнях, малюнках, лицях» (Ст. Процюк), хоча відають, що та отрута «чорна і така гірка, що судоми від одної думки про неї» (П. Галенко). Гадаю, відають вони також і про небезпеку заміни хоч яких «інвалідів творчости» на ніяких, по суті, «калік з народження». «Сучасний поет шукає альтернативу обуттєвленню, офункціоналенню світу, — пояснює у післяслові до збірника його укладач Максим Розумний. — Він дає імена, називає світ і бачить, як віднайдені ним форми перетворюються на пробоїну, крізь яку буттєвий смисл витікає у безодню нерозпізнаного і нерозчленованого. Лишаються порожні слова».

Отже, зостається летризм? Чи то, пак, «бутлеґерство», себто, «незаконне» переливання «молодого вина» ґранджуватих за вдачею сучасних віршетворців (ґрандж — навіть уже не панк! — модерний стиль неогіппі) у «старі міхи» «неоклясицизму» (від семенківського «хайль семе нкоми» через уже ірванцеве «в садугу ляла квіт киз бирала» до руденкового «щене вмер лаукра їна»). З тим найтрудніше. Відпочатку Ґутенберґ, а по тому вже згаданий Ірванець разом із «Пропалою грамотою» розчленували його на літери, які творять ілюзію свого існування, незалежного від слова. Втім, історично беручи, летризм луснув, ще недавно заборонені справдешні бутлеґери-летристи Люїс Керролл, Джойс, Семенко, Хлєбніков та Кручоних зі своєю «заумною» мовою відійшли у кращі поетичні світи, і то не тільки тому, що літера не є реальна аналітична умовність. Сучасний поет, що слідом за М. Розумним подивляє короткочасну продухвину, можливість якої від самого початку дуже обмежена (викроювання нових слів, словотворів, слововитворів), також розуміючи, що, зруйнувавши форми віршування й

[5] Літературна Україна. ч. 23 від 5.V.94. — Київ.

синтакси, дійшовши до межі окремого слова, він закриє шляхи для самої поезії — тим не менш стає перед питанням: а що далі? Куди йти після звільнення всіх кріпил і усунення останніх понять, що здавалися встановленими?

Хоч як дивно, але сучасного поета рятує лиш втеча в «ілюзіон» («здаватися чимось, але не бути ним»), «що як і кожне мистецтво, — значить упорядник антольоґії, — народжений страхом перед Істиною і Смертю, і покликаний його подолати». Утім, чи подолає? «Мистець-ілюзіоніст весь час вас обманює, — провадить далі М. Розумний. — Він цілком сумлінно намагається сказати правду, але тільки-но зронить слово, бачить, що воно — лжа». Звучить достоту, як декадентські звіряння сучасних модерністів, мовляв, жити не можемо без сиру й червоного (молодого) вина, а пити доводиться «бєлєнькую»!

...Василь Боровий, що, не зважаючи на траґічні закрути долі, ніколи не відходив з літературного поля, завше цікавлячись творчістю молодих, нині все частіше питається моєї думки про теперішні тенденції у модернім поетичнім процесі. Зрозуміло, була мова й про антольоґію «Молоде вино», про тлумачення ґерметичних писань її учасників тощо. При тому на очі трапився вірш А. Коваленка, як «есенція» всього збірника: «Я знаю, що розгадка є в яйці але коли я розбиваю його я нічого не бачу крім білої і жовтої тягучої рідини». Як би те пояснити поважному поетові, перекладачеві Шеллі й Богдановича, що його вчителями були Веретенченко та Свідзінський? Бачте, пане Василю, біле то є біле: «більмо», «малюнки більжо», «білизна для дейбіла» і т.інше — загалом усе, що нині хвилює молодечу кров. Ну, а жовте: хіба буває жовта кров, Василю Івановичу? Тим паче вино.

■

Незабутні

Володимир Свідзінський

ЖИВОЇ ВОДИ НЕМА НА ЗЕМЛІ*

* * *

Ті хмаринки, що гаснуть там
Незавважно, — відкіль вони?
Пам'ятаю, мої були,
Пам'ятаю, я клав на них
Краски, ясности повні.

* Тут друкуємо цикль віршів В. Свідзінського, присвячений передчасній смерті від червоного терору його дружини, що сталася 12 червня 1933 р. - *Ред.*

Я одну одягнув у жовть,
Другу наскрізь прозеленив,
Тільки скраю вгорнув у дим,
Три рожевих поклав на діл,
Три пелюстки з морелі.

Потім ми одійшли назад
І дивились крізь паморозь.
Ти торкнула рукою кущу —
І на руку мені упав
Холодок волохатий.

Ті хмаринки, що тануть там,
Нагадали мені про все.
Де ж ти, подруго творчих днів,
Чом тепер не зо мною?

1933

* * *

Ти наче протавка тепер
На смутку вечора мого.
Померк твій зір, твій златоглав,
А все плекаю, все люблю
Красу розірвану твою.

Коли повернуся в сади,
Де був мій день, як мак-зіркач,
На дереві сонця, на корі,
Там напишу твоє ім'я,
Там, бідна первітко моя.

1933

* * *

Роздумно, важко ступали коні.
Ти лежала високо й спокійно,
Сама непорушна, ти всіх вела.
Суворі люди ішли за тобою,
І діти також тебе проводжали.
Праворуч текло вечірнє сонце,
Ліворуч липи сіяли цвітом.
До звуків музики, тяжких як залізо,
Свій легкий голос іволга приєднала,
І мої сльози падали на дорогу.

І так прийшли ми в дивне посілля,
Дивне посілля, де жадного дому.
Ніде не видко високих вікон,
А тільки віти шумлять і віють.
Музика змовкла. Завмерло світло.
Тебе піднесли, тебе опустили,
І я цілував твою тиху руку...
Коли перестав мигтіти заступ,
На горбик поклали вінок із клену,
А в узголов'я вінок сосновий.
Зітхнуло сонце. Повіяв подих
Тиші великої.

1933

* * *

Ми збирали яр-цвіт берегами
Там, де балка до річки спадала.
Ти більше не плакала. Ти запевняла,
Що хутко одужає бідна мама.

Тоді зеленіли червневі поля,
Як свіжі пальчики на модрині,
І тихо лежала земля,
Прорізно вкована в вечір синій.

Лежала тихо, як мама в лікарні,
Звільна заходила в тінь.
Журно питали волошки гарні:
— Як ми будемо без світлої висоти?

Ми верталися пізно, тьмою.
В парку нам видалось жаско і сумно.
Раптом почув я шелест горою:
«Ялове дерево добре на трумно».

1933

* * *

Уже куркавки в лісі смутніше гудуть.
Зрядилась весна в опівнічну путь.
Підвелися квіти, що цвітуть улітку.
Підійми, сонце, і мою квітку.

— Твоя квітка землею обнята,
Лежить глибоко, не можна підняти.
Лежить вона в корені темної ялини,
Як тонкий місяць при хмарі осінній.
Дерево ялина як день так ніч
Все стогне, шумить, така її річ:
«Ти любив мене, як зорі і світ,
І одняв у мене зорі і світ».

1934

* * *

Шукає чуда в звуках, у світлі,
В старому гаю, на квітчастій болоні.
Мріє з'єднати небо і землю,
Як дві ласкаві долоні.

Іноді багне голубити світ,
Як головку малого хлопчика,
Радіє на мох боліт,
На ряди придорожніх стовпчиків.

А часом не вірить і в добрість літа,
Тремтить од холодного слова.
І шукає змії укритої
В вінках зірниць вечорових.

І в кінці, як на осінь осельня,
Завивається в листя, що в'яне,
І мріє про інші оселі
І про радощі невгасанні.

1934

* * *

Обновляється древо мислі моєї;
Що старий стовбур лежить похило,
А на відземку новітня парость —
Як стрункі свічі на світ-престолі.
Вийду на поле, стану на згірку,
Поведу рукою над головою.
А за рукою тягнеться сонце,
Як цвіт латаття за рухом весел.

Убита голубко! Твоя одежа,
Що я ховаю, лицем тулюся,
Зотліла в мене, стемніла в мене,
Не розцвітає од сліз печаллю.
І що казати? Сама ти знаєш:
Нехай збере хто весь цвіт полеглий,
Зібравши, кине на спади неба,
Зорі не створить вечорової.

А бистрі ночі так дико пахнуть,
А вітер бризка дощем в обличчя,
Жаданим громом обносить слух мій:
— Поринь у пломінь рай-блискавиці.

1934

* * *

Весь день у мене легкий морок.
Дивлюсь в одчинене вікно —
Там блиск на листі осокорів
І хмар сріблясте полотно.

Метелик криво понад тином
Перелітає на поля.
Мені здається, що земля —
Моя покинута дитина.

1934

* * *

І довго шукав я живущої води,
Аж повістила мені дуплината верба:
«Живої води нема на землі,
А як зугарний діяти, поспитай у сонця».

І я знайшов неходжені дороги.
Передався за гори з голубими верхами
І вийшов на долину, де з кожної скелі,
З кожного каменя журкотіло світло.

Там бавилися молоді веселки,
Єднаючи семиполім'яним поясом
Праві руки, піднесені вгору.
Осторонь лежав кострубатий грім,
Схожий на викорчуваний зглибока пень.
Мужні грози нахилялися, як женці,
В'яжучи перевеслами жмутки блискавиць.
Із-за дерева випорснув побігущий дощ
І оббризкав мене з золотої лійки.
Сніг лежав, пухнатий як росомаха,
Ліниво витягши дебелі лапи.
Я пройшов недалеко — він не звів голови.
На придолинку, в саду, я побачив сонце.
В одежі, синішій від стиглої ожини,
Сонце спочивало на білому камені,
Серед заростів ласкавої сон-трави.
Я сказав несміливо: «Сонце, сонце!
Уділи мені живущої води,
Бо моя подруга стала землею,
І я не знаю, як її оживити».
Сонце подумало й відказало сумно:
«Живої води нема на землі,
Та нема ж її і в великому світі.
Я само посилало дітей своїх
По живущу воду в глибокі неба,
Вони розійшлись, і ніхто не вернувся,
Тільки гроби їх світліють на темряві.
Уже ж бо і я не в початку цвітіння,
Уже й мені не великий час красувати.
Тепер жовтію, далі зчервонію,
А тоді умру, і стане тихо в світі.
Вернися ж додому, не шукай пусто,
Милої дружини не сподійся оживити».
Сонце замовкло — і все засмутилось.
Мужні грози похилили голови,
Веселий дощ зронив свою лійку,
Лінивий сніг зітхнув і зажмурив очі,
А невідущі веселки збилися на галяві,
Як рій наполоханих голубок.

1934

Юрій Смолич

СВІДЗІНСЬКИЙ ЗААРЕШТОВАНИЙ НЕ БУВ

Про загибель Свідзінського тоді ж, у перші місяці війни, в лиху годину окупації України, українські націоналісти, що заповзялися вислужуватися перед гітлерівцями й під їхньою зверхністю заливали брудом і наклепами усе радянське, пустили дурну, провокаційну поголоску, ніби Свідзінського, мовляв, «спалили большевики». Немов був він заарештований, замкнений з іншими репресованими у якійсь клуні, чи що, і клуню цю підпалено. Брехня пішла від самого початку: Свідзінський арештований не був.*

*А було так. Коли Харкову вже загрожували гітлерівські десанти і почалася евакуація міста, ми, письменники, теж почали одержувати евакуаційні тальони. Найперш ми (я тоді очолював харківську орґанізацію письменників) з Наталею Забілою (вона тоді заступала секретаря парторґанізації) евакуювали письменників іноземних, прибитих до Харкова хвилями війни й відступу. Другою чергою поїхали всі старші віком та хворі. Отоді ми запропонували евакуаційні тальони й Володимиру Юхимовичу. Але Володимир Юхимович тальони прийняти відмовився, пославшись на сімейні обставини: дружина лежала тяжко хвора, нетранспортабельна, і він залишити її не міг**. Тож просив відкласти евакуацію, аж поки дружині полегшає, сподіваючись, що місто взагалі не доведеться віддавати ворогові. Та трапився невдовзі отой прорив танкового десанту під самий Харків — нагло вночі евакуйовані були всі исьменники, і ми з Забілою в тому числі разом з великим загоном інтеліґенції ріжних професій, і відразу нам нічого не стало відомо про Свідзінського: в евакуаційному ешельоні його не було. Аж згодом дізналися, що слідом за нашим вирушив ще один евакуаційний ешельон, людей евакуювали похапцем, декого навіть без попередження — аби мерщій вивезти з-під німецького наскоку. В тому ешельоні були письменники: Свідзінський та російський поет Веденський, режисер Юхименко з дружиною. Ешельон цей попав під бомбування з повітря, кілька вагонів розбомбовано — і люди загинули в тому вагоні. Був поміж них і Володимир Юхимович Свідзінський.*

Зі збірки спогадів «Розповіді про неспокій немає кінця» (Київ, 1972)

* Див. розвідку Ол. Веретенченка "Зі спадщини В. Свідзінського". - "Нова Україна". - Число від 11 липня 1943 р. - Харків. - А також див. допис цього автора: "Спалений поет". - "Наші дні". - 9.XI. - 1943. - *Прим. ред.*

** Дружина Вол. Свідзінського померла набагато раніше описувиних Ю. Смоличем подій, 12 червня 1933 року, про що він, як автор поважних спогадів, не міг не знати. Див. також про це: Мир. Свідзінська. Спогади про батька. -- Український Засів - ч. 3. - 1993. - Харків. - с. 62-65. - *Прим. ред.*

Останнє мешкання Вол. Свідзінського

Комитет государственной безопасности УССР
Управление по Харьковской области

7 апреля 1989 г. *ЛП-2 N1016974*

СПРАВКА

Свидзинский Владимир Ефимович, 1885 г. р., уроженец с. Маяново Винницкой области, украинец, беспартийный, писатель, БЫЛ АРЕСТОВАН 27.09.1941 г. ПО ОБВИНЕНИЮ В АНТИСОВЕТСКОЙ АГИТАЦИИ.

В связи с обстановкой военного времени эвакуирован вглубь страны. Погиб при пожаре 13.10.1941 г. в с. Бутырки Курской области.

Постановлением УКГБ при СМ УССР по Харьковской области от 30.03.1964 г. дело прекращено за отсутствием состава преступления.

Іполіт Зборовець

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБСТАВИНИ ЗАГИБЕЛІ ПОЕТА В.СВІДЗІНСЬКОГО

«Зникнення» — так назвав свій останній твір Ю.Тріфонов, ляконічно визначивши те, що чекало на кожного в умовах тоталітаризма. Зникали республіки, народи, установи, театри, музеї, а найчастіше — люди: археольоґи, історики, мовознавці, етноґрафи, музикознавці, фольклористи, діялектольоґи, укладачі словників, літредактори, педагоги, юристи, перекладачі з мов нових і давніх, коректори, бухґальтери, аґрономи, ветеринари, кінорежисери, кінооператори, сценаристи, поети, прозаїки, драматурґи, професори, доценти, аспіранти, бібліотекарі, фотоґрафи, маляри, залізничники, тобто представники усіх галузей життя. Найбільше знищувальні тенденції комуністичної системи виявилися у ставленні до національної інтеліґенції. В.Петров-Домонтович писав: «Ґіґантська кремлівська м'ясорубка перемелювала в криваве м'ясиво тисячі, десятки, сотні тисяч людей, що втілювали в собі дух, розум і сумління українського народу».[1]

Вітчизняна література 30-их років — це суцільний мартиролоґ, цвинтар «ліквідованих» в країні смерти. Такої траґедії не зазнало красне письменство жадного народу. З небаченою жорстокістю масові репресії обрушилися на харківських письменників, які тоді очолювали українську літературу. Адже Харків був столицею України і осередком діяльности ВАПЛІТЕ (Вільної Академії пролетарської літератури, згодом — «Пролітфронт») — відомої літературної орґанізації, яку очолювали М.Хвильовий і М.Яловий. Ваплітян В.Петров назвав «ґвардією української літератури»[2], що вона була винищена перша. Ліквідації підлягали українські футуристи і конструктивісти. Безвинними жертвами большевицьких катів стали М.Яловий, Ол.Досвітній, О.Слісаренко, М.Йогансен, Г.Епік, М.Куліш, Лесь Курбас, Г.Хоткевич, М.Семенко, Ґ.Шкурупій, В.Поліщук, К.Буревій, брати

[1] Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.) — жертви більшовицького терору. — Київ. — 1992. — С. 31.
[2] Там же. — С. 47.

Крушельницькі, В.Бобинський, М.Вороний та багато інших письменників, критиків, літературознавців.

Сьогодні ми сприймаємо за пророцтво твори поетів 20-их років, котрі гостро відчували наближення народньої трагедії. Наприклад, у М.Доленга вражає назва вірша «Тричі закреслено ім'я» і рядок «Поет розстріляної мрії». В поезіях В.Свідзінського 30-их років провідною є тема самотности, ранньої смерти, холоду, зими. Особливо запам'ятовується образ-символ часу — «два дерева, як двоє ув'язнених». Коли поети використовували слово «розстрілялти», вони ще не знали, що це у першу чергу стосується їх самих. Наприклад, у М.Йогансена:

І я тепер його розстрілюю щодня,
На стінці стрій — не можу вбити:
Воно росте, як чоловічення,
І плаче, і сміється, й хоче жити.

Так, вони хотіли жити для щастя і творчости, а стали «поетами розстріляної мрії». Інколи не можна було навіть устійнити сам факт арешту. Людина зникала таємно, загадково, безслідно, як це сталося з драматургом І.Микитенком, що вийшов з дому — і більше ніхто ніколи його не бачив.

Така ж трагічна доля спіткала й харківського поета Володимира Юхимовича Свідзінського — мистця світового рівня, майстра фільозофської, пейзажної лірики, учителя П.Тичини, В.Сосюри, М.Йогансена, Ю.Яновського, І.Муратова та багатьох інших українських поетів. Його заарештували восени 1941 року, коли вже йшла війна і німці бомбили Харків. Дочка поета Мирослава Володимирівна назавжди запам'ятала цю подію: «Одного дня, близько першої години, я пішла в чергу за хлібом. Коли повернулася, батька вже не було... З тиждень я виглядала, чекала батька, думала, що повернеться. Але батько не повернувся...»[3]

Як же направду розігралася остання драма життя В.Свідзінського? Який був його шлях на Голготу? Харків'яни добре знають великий похмурий будинок, що з одного боку виходить на вул. Мироносицьку, а з іншого — на Чернишевського та ще й «тримає під контролю» тутешній гайок ім. Перемоги. Це Харківський обласний КҐБ. Нещодавно телеглядачі України побачили цю державну споруду у фільмі «Сад Гетсиманський» за твором І.Багряного. Звідси для мільйонів безневинних людей був лише один крок до смерти. Тут допитували, катували наших рідних, знущалися з наших батьків, тримали їх у внутрішній в'язниці без надії на волю і життя. Засуджених судовими «трійками» до страти розстрілювали тут таки, у підвалах, а потім потайки ховали у лісопарковій смузі. З цього будинку большевицької інквізиції знедолених людей відсилали до таборів. Жертвою комуністичного Молоха став і В.Свідзінський.

Про обставини загибелі поета побутують дві версії. В.Шевчук посилається на спогади Ю.Смолича, котрий доводив, що В.Свідзінського разом

[3] Шевчук В. Дорога в тисячу років. — Київ. — 1990. — С. 371.

з іншими заарештованими вивозили в ешельоні, і його розбомбила німецька авіація.[4] Харківські краєзнавці не підтримують цю думку через відсутність прямих доказів і свідків. Насправді В.Свідзінський загинув у таких жахливих обставинах, про які большевицькі кати навіть не наважувалися згадати. У грудні 1941 року газета «Нова Україна» повідомила харків'ян про траґедію, що сталася під час евакуації з міста групи репресованих: 300 в'язнів енкаведисти закрили у клуні і спалили живцем. Разом з В.Свідзінським загинули поети О.Сорока і О.Введенський.[5] В.Петров наводить цей факт зі статті О.Веретенченка («Наші дні». — 1943. — ч. 11): «В.Свідзінський спалений живцем большевиками у клуні з десятками інших людей під час евакуації»[6]

Раніше вважали, що цей злочин вчинили під Куп'янськом. В середині жовтня 1941 року загін НКВД вивів з Харкова кольону ув'язнених, яка прямувала з Холодної Гори до залізниці на Схід і дійсно рухалася в бік Куп'янська. Але німці швидко наступали, перетинаючи шляхи, тому маршрут кольони був змінений. Траґедія сталася 18-го жовтня в селі Непокритому, що під Салтовом: «Конвоїри загнали людей до коровника, повного соломи, і підступно підпалили. Всіх, хто пробував врятовуватися, пристрелювали».[7]

Свідком цього злочину НКВД стала харків'янка Марія Борисівна Манц, спогади якої були записані наприкінці 1989 року її дочкою М.С.Постоєвою. Слухали розповідь бабусі також онук з дружиною. Текст спогадів зберігся у Н.Н.Шило, члена харківського відділення «Меморіал». Цей дуже важливий документ, ще невідомий громадськості, підтверджує, що восени 1941 року НКВД продовжувала арешти серед інтеліґенції. Машина людиновбивства не припиняла свою роботу ні на один день. В.Свідзінський потрапив до в'язниці разом з тисячами інших харків'ян. Арештовували чоловіків і жінок, незважаючи на сімейні обставини, стан здоров'я тощо, відривали від малих дітей... М.Б.Манц згадує: «Одного разу постукали і до нас. Пред'явили ордер, порадили взяти теплі речі. Дочка прокинулася, нічого не розуміла, тупцювала у ліжку, тягнула ручки, кричала: «Мама, не залишай мене!» Мати, прикута до ліжка, безгучно плакала, намагалася рухати руками. Так я їх і залишила. Посадили мене до в'язниці НКВД на Чернишевського. Камера була заповнена жінками, всі з інтеліґенції, сиділи й лежали на долівці, не було навіть нар. Потім перевели до іншої в'язниці, що на Холодній Горі. Протримали з місяць, передач не дозволяли, так і пішла я потім на етап в чому була, ні переодягнутися, ні взутися...» Заарештованих не вважали за людей.

На етапі М.Б.Манц довелося побачити найстрашніше — як спалили живцем велику кількість в'язнів: «Прийшли у село Непокрите і побачили там жахливу картину: згорівший величезний коровник і гори скалічених

---

[4] Шевчук В. Дорога в тисячу років. — Київ. — 1990. — С. 371.

[5] Бондар-Терещенко І. Музика на Лейбштандартенпляц. — Український Засів. — 1992/1993. — Ч. 1 (5). — С. 18.

[6] Петров В. Діячі української культури... С. 67, 71.

[7] Боровий В. Із полум'я, із небуття. — Вечірній Харків. — 1992. — Число від 19 листопада. — С. 3.

вогнем трупів; ще палало. Селяни розповідали, що коровник підпалили з чотирьох боків, він був зачинений, і нікому не дали вийти; тих, кому вдавалося вибратися, пристрілювали. Почали розтягати гачками трупи, щоб закопати. Були ще живі, страшенно обпалені. Конвоїри намагалися добити прикладами, але люди не дали, жінки кричали: «Живий, живий, облиште». Перенесли до порожньої хати. Дивитися було страшно — на всьому тілі суцільні пухирі, страждали жахливо. Залишили з ними салдата, мене і ще жінку. Медикаментів не було, лікувати нічим. Були ми там днів зо п'ять. Потім прибув ще етап (теж інтеліґенція). Німці наступали, і нас повели далі. Обпалених кинули, селянки розібрали їх по своїх домівках. Мабуть, всі повмирали. Навіщо спалили людей? Щоб позбавитися, щоб менше було тягнути, годувати».

Важко навіть уявити собі більш жахливий кінець. Десь там, серед обпалених до невпізнання мертвих ще живих тіл, був і В.Свідзінський, вся провина якого полягала в тому, що він українець, інтеліґент, лірик, який уникнув совєтської операції на мозку. Письменники України пройшли апокаліптичний шлях. За висловом В.Набокова, комуністична держава пропонувала людині тільки «запрошення на страту», бо смерть для неї була набагато вища за життя.

Спогади М.Б.Манц про нелюдський злочин НКВД — ще одне переконливе свідоцтво репресивної природи комуністичної системи, яка будувала «новий світ» на кістках розстріляних, спалених, замордованих людей за рецептами Великого Інквізитора. Ось які наслідки мали і горьковський клясичний рядок «Нехай ти умер...», і відома революційна пісня «Крокуйте без жаху по мертвих тілах...» Ці «привабливі» заклики вели до ґеноциду й національної катастрофи.

Душі загиблих чекають на вшанування іхньої пам'яти. Потрібно розшукати списки, встановити прізвища тих, хто у полум'ї комуністичного автодафе прийняв пекельні муки. Сподіваємося, що у селі Непокритому встановлять пам'ятника на місці загибелі наших земляків, де можна було б стати на коліна й помолитися, прочитавши імена великомучеників, і серед них — ім'я ґеніяльного українського поета Володимира Свідзінського.

м. Харків

Симон Петлюра, головний отаман (22.05. 1879, Полтава - 25.05.1926, Париж)

І в хаосі страшнім переполоху,
неначе витончений з чавуна,
спокійний, не схвильований ні трохи,
в квадратній рамі темного вікна,
до метушні байдужий і до грому,
вдивляючись у той вогнений дощ,
стояв, по лікоть спертий нерухомо,
свідомий сил і переваги - вождь.

Юрій Клен. Попіл імперій

Петро Ротач

У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ – З ШЕВЧЕНКОМ

(Літературно критична думка Симона Петлюри про Т.Шевченка)

Чи можна уявити собі українського патріота — політика, державотворця — байдужим до Т.Шевченка як творця і фільозофа, його визвольних ідей та національного духу, що ними наснажене художнє слово Великого Поета? Та ще такого «біблійного велета», яким був у своїй державницькій діяльності Симон Петлюра, вірний син пригнобленого й упослідженого Українського Народу, що йому він, як і Тарас Шевченко, віддав до останнього подиху своє коротке життя? Такого діяча, такого політика і патріота державного масштабу уявити важко. Адже знаємо: для всіх діячів українського визвольного руху й національно-культурного відродження Тарас Шевченко був і залишається дороговказом, ідейною опорою і наснагою, прикладом незламности духу і палкої віри у перемогу справді незалежної, соборної, демократичної України. А хто більше, святіше, ніж Симон Петлюра, вірив у конечну перемогу «Народу-Мученика» і у своє повернення до нього з чужини.[1] Він не тільки вірив, але й самовіддано працював на всіх теренах життьової діяльности, реалізуючи своє покликання. В тому числі й на терені літературної критики.

У своїй літературно-критичній та публіцистичній діяльности, започаткованій 1902 року, Симон Петлюра віддавав перевагу історико-культурній тематиці, насамперед питанням театру й літератури. Він є автором понад 125 статей, заміток і рецензій, написаних з приводу ріжних культурних подій і фактів, що мали місце в першій чверті XX-го століття. Загалом публікації Петлюри стосувалися ріжних проблем літератури, літературної критики, театру, драматурґії, науки, освіти, народознавства, музики, реліґії. За справедливим висловом одного з дослідників С.Петлюри, його студії «могли б бути прикрасою і сучасних журналів».[2]

---

[1] Симон Петлюра. Статті. — К., 1993.— С. 3.

[2] Степаненко М. «Жива леґенда дальшої нашої боротьби». Статті, промови, розвідки. — Вашінґтон-Філядельфія. — 1979. — С. 26.

Вага літературно-критичного доробку С.Петлюри стане ще більша, якщо нагадати, що стан українського літературознавства на ті часи був на низькому рівні. То був лише світанок «становлення й розвитку нашої національної наукової думки», й з цього погляду літературно-публіцистичний внесок С.Петлюри, який би скромний він не був, мусимо сприймати за важливий вклад у розвиток тогочасної «національної думки», бо пройнятий він «стремлінням піднести всебічний, а в тому й інтелєктуальний — освітній і науковий — розвиток українського народу, витворить з нього амбітного господаря свого життя і своєї долі».[3]

Таким чином, літературно-критична, мистецтвознавча та іншого культурольоґічного пляну творча спадщина С.Петлюри, як вже було сказано, хоч і невелика за обсягом, але є в ній речі непересічної вартости — це статті про Івана Франка («І.Франко — поет національної чести», 1913), про видатну актрису Марію Заньковецьку («До ювілею М.Заньковецької», 1907), стаття-некрольоґ «Пам'яти Коцюбинського» (1913) та низка літературно-публіцистичних матеріялів про Т.Шевченка, оприлюднених в ріжні роки в Україні та за її межами. Саме шевченківська тема стане за предмет нашої уваги.

Місце Т.Шевченка в духовному житті Симона Петлюри, його ставлення до творчости великого Кобзаря як до джерела формування національної свідомости, нарешті, використання Петлюрою творів Шевченка у власній публіцистичній, а потім і в політичній діяльности — ці та інші питання не можуть не цікавити того, хто хоче мати уявлення про світогляд і культуру видатного українського державотворця.

Симон Петлюра, як національно свідома людина і український патріот, зростав у Полтаві під дужим впливом стихії рідної мови, творів І.Котляревського, Т.Шевченка та інших українських письменників. Дослідник Петлюри Василь Прохода, характеризуючи чинники, формували свідомість молодого семінариста, звичайно ж, не обминає впливу на нього Шевченка. «Кобзар» та ще нелеґальна українська література, значить дослідник, «витворили молодечий революційний настрій проти російської казенщини та нагінки адміністрації й шкільної влади».[4]

Як свідомий українець, Петлюра проявив себе в роки навчання в Полтавській семінарії, де він — уже в старших клясах — керував хором своїх співклясників і не побоявся увести до репертуару пісню М.Лисенка на вірші Т.Шевченка «Б'ють пороги» (в 1901 р. він запросив Миколу Лисенка послухати хор семінаристів, за що, хоча й не тільки за це — був звільнений із семінарії). І згодом на Кубані та у Львові (де, між іншим, став співавтором «Літературно-наукового вісника» та «Записок Наукового товариства ім. Шевченка»), а потім і в Петербурзі, де перебував з 1908 р., та в Москві- С.Петлюра — діяльний учасник ювілейних шевченківських вечорів, популяризатор творчости Шевченка і палкий пропаґандист його визвольних ідей — усно й письмово.

[3] Там же. — С. 28.

[4] Прохода В. Симон Петлюра. — Новий Ульм. — Німеччина. — Друкарня «Українських Вістей». — 1968. — С. 6-7.

У петербурзький період життя С.Петлюра брав активну участь в діяльности осередку землядької кольонії, так званого Українського клюбу. 1911 року він виступив тут з прилюдною промовою на урочистому вечорі-концерті з нагоди 50-річчя від дня смерти Великого Кобзаря. Як свідчили очевидці, цей вечір урядили українці Петербурґу спільно з російським «Літературним фондом» в залі Дворянського зібрання. «Було трохи моторошно, коли на естраді величезної залі з'явився молодий, не відомий для широкої публіки оратор,» — згадував проф.О.Лотоцький. Це був 32-річний Симон Петлюра. Слово про Шевченка він виголошував експромтом, але, очевидно, заздалегідь підготувавшись, бо, як читаємо далі в Лотоцького, тримався впевнено, і «та впевненість передалася і слухачам»: «хороша, плавка літературна мова викликала приємне враження».[5] На жаль, зміст виступу залишився невідомий, а емоційний вплив був потужний. І цього достатньо, щоб зробити висновок про поважну підготовку Петлюри в царині знань про Шевченка та його творчість. Цей виступ (Лотоцький називав його «першим виступом майбутнього видатного промовця») показав Петлюру як добре освіченого й глибоко ерудованого літератора. На цей час, як знати, його ім'я було вже відоме в літературних колах Московщини і України. Підсумовуючи той виступ у Петербурзі, сучасник відзначив, що Петлюра ним «здобув прихильність навіть у скептичних малоросів».[6]

У пізніші роки увага Петлюри до Шевченка ніколи не слабла, і про це свідчать його критичні відгуки на тогочасні шевченкознавчі праці. Він вважав за свій обов'язок вчасно сказати об'єктивне слово про те чи інше видання, дати йому оцінку чи висловити необхідні критичні міркування тощо.

Відомий є і такий промовистий факт з пізнішого часу, коли С.Петлюра очолив Київську Губернську земську управу (1918). Саме тоді було оприлюднено звернення Управи «До всіх трудових та громадських установ Української Народньої Республіки» з проханням допомогти «своїми жертвами на упорядкування могили Великого Співця України, бо це є свята повинність усього українського народу».[7] Того ж 1918 року Симон Петлюра з групою діячів і земських спеціялістів відвідав Чернечу гору, щоб спільно визначити майбутні технічні роботи на могили Т.Шевченка.[8]

У публіцистиці й критичних писаннях С.Петлюри ім'я Тараса Шевченка зустрічається з ріжних приводів. В одному випадку автор посилається на твори поета для підтвердження своєї думки щодо сучасних йому проблем; в іншому — спрямовує увагу читача на те чи інше варте уваги видання про Шевченка і висловлює свою критичну оцінку, а разом з тим і оцінку творчости Т.Шевченка. Як один із «найвизначніших письменників світових», оцінюється Шевченко в статті Петлюри «До ювілею М.К.Заньковецької». Для яскравішого, образнішого показу убогости сучасного українського села Петлюра використовує відомі Шевченкові слова «там неволя, робота тяжкая» («Українське село і еміґрація в Америку», 1907).

[5] Іванис В. Симон Петлюра президент України. 1879-1926. Торонто-Канада. - 1952. - С.31.
[6] Прохода В. Названа праця. - С. 17.
[7] Ільєнко І. Із забороненої Шевченкіани // Літ. Україна. — 1993. — 20 травня.
[8] Там же.

1905 року І.Кревецький видав книгу «Корифеї російської критики і українське письменство. І.Белінський», в якій ішлося про вороже ставлення В.Бєлінського до української літератури взагалі й до Т.Шевченка зокрема. С.Петлюра, рецензуючи книжку Кревецького, дивується з відсутности авторської думки щодо питання: «Чим з'ясувати ті «громи» і «блискавки», якими кидає в українську літературу і в таких титанів її, як Шевченко, «неістовий» талановитий Віссаріон Белінський». Однієї констатації факту «страшенної ненависти знаменитого російського критика до українського письменства і до його найвизначнішого репрезентанта Шевченка» без вияснення «психольоґічних і соціольоґічних причин» цієї ненависти, вважав Петлюра, замало, і саме в цьому вбачав він головний недолік рецензованої книжки. Прояснення цієї важливої для пробудження української свідомости теми критик вважав невідкладним. Знаємо, як довгі десятиліття це питання фальсифікувалось совєтською «наукою», а справжня суть стосунків Бєлінського і Шевченка приховувалася. Петлюра ще 1905 року закликав не обмежуватись лише цитуванням чужих думок, а знаходити власне пояснення.

Майже всі критичні розгляди мистецтвознавчих творів «української штуки» С.Петлюра пов'язує з Шевченком в тій чи іншій мірі, подібно до того, як це зроблено в замітці «Пам'яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)», де він, підсумовуючи зроблене драматурґом, каже: «Те, що ми маємо справді цінного в сфері чистої поезії — належить тільки Шевченкові, в сфері музики — Лисенкові, в сфері драми — Старицькому і Карпенкові-Карому».[9]

Про Т.Шевченка як поета, якого «полюбляють маси народні», йдеться і в статті С.Петлюри «Уваги до завдання українського театру», що передувала п'єсі Є.Чірікова «Євреї» (вийшла в перекладі на українську мову Л.Пахаревського, 1907). А 1912 року з'являється рецензія на «Сборник, посвященній памяти Тараса Григорьевича Шевченко», виданий у Москві. В загальній оцінці критика, це «чудова пам'ятка ювілейних Шевченківських днів у Москві і приклад, вартий наслідування».[10] Як вдалу, вмілу, глибокозмістовну, називає рецензент статтю московського академіка Ф.Корша, присвячену місцю Шевченка серед поетів слов'янства. Оглядаючи далі працю А.Калишевського «Мотиви поезії Шевченка», Петлюра завважує, що «треба було б додати мотив всепрощення, який займає значне місце в творчості українського поета, що вмів глибоко ненавидіти, але разом з тим мав і високе уміння прощати», і це зауваження говорить про ґрунтовність знань Петлюри щодо творчости Шевченка. Звернув він увагу й на дослідження історика мистецтва О.Новицького «Шевченко як живописець» («немає такого роду малярства, в якому б він не працював»).[11]

Для С.Петлюри Тарас Шевченко не тільки «наш ґеній», співець «ганьби» («про ганьбу співав..., щоб розбудити наш сором»)[12], а насамперед

[9] Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Том II. — Нью-Йорк. — 179. — С. 84.
[10] Там же. — С. 228.
[11] Там же. — С. 230.
[12] Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Том I. — Нью-Йорк. —1956. — С. 169.

«проводир національного ідеалу українського народу».[13] Тобто того ідеалу, за який став до боротьби і він сам, Симон Петлюра.

Говорячи про «глибокий слід», залишений Шевченком в українській літературі, як вплив ґенія на дальший її розвиток, С.Петлюра підтверджує це наявністю «шевченківського» у творчості інших українських письменників, і передовсім у творчості Івана Франка. Шевченко розбудив Франка, котрий достойно зайняв місце «проводиря національного ідеалу» і з честю виконав це високе покликання. Критик визначає «спадковість долі» і «співзвучність моментів» у творчості обох поетів. Для нього це цікаво «не тільки в історико-літературному значенні». Петлюра пише: «Якщо у Шевченка була глибока віра в незужитковані сили рідного народу, в те, що історія його хоч наче й перервана, все ж іще не закінчена і скаже своє слово; якщо Шевченко був сильний як поетичний висловник рідного народу саме цією захоплюючою вірою, то у Франковій поезії ми бачимо перехід віри в певність, у переконаність у тому, в що вірило попереднє покоління...»[14]

І якщо ці глибокі змістом слова писалися напередодні І-ої світової війни, то вже наступного року, мовби відчувши подих близьких соціяльних змін, С.Петлюра називає поезію Шевченка «піснею відродження». Нагадавши образний вислів П.Куліша про Шевченкову пісню як «сурму архангела», критик каже, що та відроджувальна пісня з вуст Кобзаря пов'язала «заповіти минулих поколінь з новою історією народу, що її творити припало вже новим поколінням, спільною напругою їхньої волі та праці».[15] Тут дається відчути духовну причетність самого автора цих слів до того «нового покоління», про яке він говорить, покоління, що для нього Шевченко залишається «провідником національного ідеалу».

Писав С.Петлюра про Тараса Шевченка також в інших критичних та бібліоґрафічних матеріялах, зокрема в рецензіях на поетичну антольоґію «Українська муза» (1908), «Скорочене» викривання українства Щоголевим» (1913), замітці «З української наукової літератури» (1909), яка є відгуком на «Лекції Ів.Стешенка», тощо. Зупинимось на двох більших і значиміших за змістом і думками працях С.Петлюри — статтях «Вчіться у Шевченка» (1908) та «До драми Шевченкового життя» (1912). Першу він написав з приводу 47-ої, а другу — з нагоди 51-ої річниці від дня смерти Т.Шевченка.

Кого ж закликає критик вчитися у Шевченка? І чого слід вчитися у нього? Своє звернення він адресує, насамперед, поетам «народницького поступу», провідникам «байдужости до національних справ і співців «затишних пристаней», як і тим, хто закликає «дужих волю віддати». Саме перед їх очі виводить Петлюра Шевченкову постать, «похмуру, але лагідну», з його «величними творами, наскрізь пройнятими духом протесту, духом борні, ідеєю радісного страждання за щастя всіх поневолених страдальців землі».[16] «Коли читаєш Шевченка, — пише в нагад отим «проповідникам» С.Петлюра, — серце обливається кров'ю і стискується од болю за горе

[13] Там же. — С. 172.
[14] Там же. — С. 173.
[15] Там же. — С. 193.
[16] Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Том II. — С. 136.

людське, але разом з тим чується, як в те серце наливається гаряча маса активного бажання знищити те горе, вирвати з ґрунту і з корінням ті терни, які ранять нам душі і не дають можливости втішатися щастям життя». Ці слова дають нам зрозуміти і той шлях, яким пішов їхній автор, наснажений духом ненависти і любови Шевченка. Тут присутні не просто думки критика, відтак голос його власного серця, що кличе до боротьби за волю і незалежність України. «Коли читаєш Шевченка, — продовжує Петлюра, — почуваєш бадьорість, прилив якогось романтизму, як після читання Шіллера, почуваєш, як виростають крила, а думка стає сміливішою, і в мозкові плодяться «дерзкі» наміри!»[17]

Так, ці слова, вагомі і щирі як сповідь, сказані Петлюрою й про самого себе, і виникли вони з його твердого переконання, що Шевченко «провіщає і наближає своєю творчістю «ранок народнього дня», як і з твердої віри в силу Шевченкового слова («слово нове... люд окрадений спасе»), яким він закликає «перелоги орать, думать, сіять, не ждать, і посіяне жать».[18] За словами критика, Шевченко виступав проти байдужости, розпачу, нудного скигління. «Нудно од нових творів, — резюмує Петлюра. — Краще «Кобзаря» читати!»

Слід зауважити при цьому, що С.Петлюра розглядає творчість Шевченка з позиції соціяліста, тобто з урахуванням передовсім інтересів робітництва. «Робітник, — каже він, — не прихильник пасивного настрою, не любить він гнути шиї своєї, а думка його колективна, звичайно, не знає втоми: вічно ширяє в царстві широких просторів вільної праці». Вони — автор і робітник — проти «хлипунів-тарасиків», ось чому «Шевченко дорогий, любий серцю українського робітника».[19] Мимоволі згадається і насаджуваний большевиками образ Шевченка як «пролетарського поета», «борця за соціялізм» і т.п.

Та знаємо й те, що час вимагав від українських поетів передреволюційної доби «йти назустріч потребам громадського розвитку, а не кликати в затишні кутки міщанських пристаней», тому-то Петлюра й радить «частіше заглядати до «Кобзаря» — і поетові, і просто читачеві.[20]

1912 року під час редаґування журналу «Украинская жизнь» у Москві С.Петлюра вмістив до чергової річниці від дня смерти Шевченка дослідницьку статтю про самотність Кобзаря як митця. Цю тему, ще мало обмірковану на той час, Петлюра визначив як «драму Шевченкового життя». У своїй розвідці автор визначає «історію життя» поета як «тяжку, болючу драму». Та не менш траґічною вважає він і «історію його думки і творчости». Більше того, Петлюра вбачає найбільший траґізм у тому, що Шевченко «був позбавлений можливости скористатися критикою сучасників, щоб «з'ясувати собі самому створювані ним самим художні образи і збагатити їх новими та досконалішими, скерувати творче «я» на нові шляхи та

[17] Там же.
[18] Там же. — С. 137.
[19] Там же. — С. 138.
[20] Там же. — С. 138.

до нових художніх досягнень».[21] Таке становище С.Петлюра пояснює недосконалістю тогочасної громадської думки в Україні, необґрунтованістю її наукою, позаяк то були лише перші її кроки до визначення національно-політичних ідеалів. Дослідник співставляє ідеали кирило-методіївців із світоглядом Т.Шевченка і знаходить між ними разючу відмінність: «поет значно випереджає прагнення Кирило-Методіївського Братства, залишаючи позаду ідейних виразників сучасного йому українського суспільства і стоїть самотньо, значно перевищуючи крайні, найновіші досягнення національно-громадської думки».[22]

На гадку Петлюри, Шевченко у своїй творчості «не лише втілює ідеї братчиків, а й охоплює їх ширше, проводить їх послідовніше», тобто перевищує проґрам кирило-методіївців. А створені ним художні образи «втілюють боротьбу проти хаосу життя, його дисгармонії, його зла...», і це є той проґрам, художні якості якого не знають роздвоєння, непослідовности ідеалів Кирило-Методіївського Братства і є «суцільними, закінченими образами демократичної послідовности та активного протестанства». Правдивість цього підтверджував М.Костомаров, відносячи Шевченка до «нетерпиміших» за інших учасників Товариства.

Визначає С.Петлюра й «соціяльний момент» у Шевченковій поезії, якого в ній більше, ніж у проґрамі братчиків, та вияснює взаємини між поетом і тодішнім українським суспільством. Що ж дав він цьому суспільству і що взяв від нього?

Петлюра відповідає на ці питання так: Шевченко дав Україні національне відродження, яке провіщав і «покутньою жертвою», якого був сам. Українське суспільство він «зміцнив, виправдав і вивів на відкриті та правильні шляхи». Ось чому Шевченко близький і дорогий кожному, хто знає ціну «покутніх жертв», хто прагне відродження народу, хто радіє радістю людства, в сім'ю якого повертається багатомільйонова частка його із багатством ще невиявлених сил, насичених ферментом розвитку». Крім того, з Шевченком пов'язана новітня українська література, якій він «дав демократичну основу й поклав початок руху до свободи й відродження людини».[23]

Тепер інше питання: що взяв Шевченко від українського суспільства собі? Для пояснення критик використовує слова московського перекладача Шевченка М.Славінського про те, що «Шевченко все одержав від народу і все віддав народові, повернув проясненим, перетвореним у вогниці думки, почувань та страждання».[24]

Одначе все це, говорить Петлюра, «лише матеріял творчости». Який же конкретний вплив мав Шевченко з боку українського суспільства в особі його духовних вождів? І тут критик ставить несподіване запитання: «чому ніяк не вплинули на поета більш освічені за нього люди, з якими він спілкувався? Куліш, наприклад, чи Костомаров? Перший говорив, що твори

[21] Там же. — С. 218.
[22] Там же. — С. 218.
[23] Там же. — С. 220.
[24] Там же. — С. 220-221.

Шевченка стали для нього «одкровенням з неба», а другий, що муза поета «роздирала завісу народнього життя так, що його «огорнув страх». З цього й зробив Петлюра висновок, що, як на такі оцінки, Шевченко був позбавлений об'єктивної критики і необхідних йому зауважень («вказівок», як каже автор). А вони ж необхідні навіть ґеніяльному поетові — «для вияснення обраних ним шляхів творчости і перевірки їх правильности».[25]

Та й попри відсутність справді об'єктивної критики, провадить далі Петлюра, Шевченко не піддавався на захвалювання, а зберіг природню скромність, навіть з епітетом «надзвичайна», аж ніби як непевність, сумнів у своїх творчих можливостях. Він «не заспокоюється на лаврах, не піддається почуттю самовдоволення», в нього нема й натяку на зверхність, навпаки, зустрічаємо благання до Бога подати «душі убогій силу, щоб огненно заговорила»; йому хочеться, щоб слово «пламенем взялось» і «людям серце розтопило». Усі ці слова свідчать про невдоволення Шевченка собою, своїм талантом.

Нагадує Петлюра і про нарікання Шевченка на байдужість людську, бо за десять літ від виходу «Кобзаря» не дочекався він «святої правди ні од кого»: «ніхто й не гавкне, не лайне, неначе й не було мене». Поет чекав від критики не слави, а «поради», «мудрого слова», щоб, як він каже, «я знав, для кого я пишу, для чого, за що я Вкраїну люблю, чи варт вона огня святого». У цих словах виразно прочитується його сумнів, непевність у досконалости свого поетичного слова, і бажання зробити його дієвішим. Але, як пише далі Петлюра, «такої «поради» і «слова мудрого» Шевченко не діждався ні з боку земляків, ані від великоросійської критики, яка реаґувала на творчість українського поета «мертвими словами» Бєлінського. Запізніле визнання прийшло лише після повернення Шевченка з салдатчини.[26]

Увагу дослідника привернуло часто вживане Шевченком слово «одинокий», і Петлюра розгадав у ньому не лише чисто людські страждання, а й творчі муки, зумовлені байдужістю критики до нього як до поета. Як і кожний творець, він хотів її чути, щоб взяти від неї корисне й відкинути непотрібне. Саме ці страждання, на думку Петлюри, «можливо, були куди болючіші за ті, яких зазнав поет у житті, вони «надщерблювали сили Шевченка». «Та до цієї драми, — завершує свої роздуми критик, — додається іще душевна драма його як ґенія і як поета, бо «немає муки сильнішої над муку слова», і немає гострішого і більш гнітючого усвідомлення, як усвідомлення своєї самотности».[27]

Цим С.Петлюра не ставить останню крапку в порушеній проблемі. Він висловлює сподівання, що майбутній біоґраф Шевченка «насвітить і з любов'ю розкриє одне із найбільших, довготривалих його переживань», і знайдеться в цій темі «щось нове, що ще більше зміцнить наше почуття любови до ґеніяльного співця України», ім'я якого не зітре час.[28]

---

[25] Там же. — С. 221-222.
[26] Там же. — С. 223.
[27] Там же. — С. 224.
[28] Там же. — С. 225.

З почуттям любови до Т.Шевченка і глибоким розумінням суті його національно-визвольних ідей пройшов Симон Петлюра весь свій короткий шлях боротьби за визволення України з колоніяльного ярма. На прикладі розглянутих статей про Шевченка бачимо вагомість його праці літературного критика, якою він «будив од сну, від байдужости (а то був період реакції та українoжерства), визріваючи й сам як видатна політична особистість».[29]

Проф. М.Степаненко, відомий петлюрознавець, картаючи сучасну йому інтеліґенцію (зрозуміло, еміґрантську), «залякану та пристосуванську», писав, що їй «гостро бракує свого шевченківсько-петлюрівського розуму, далекоглядної національної візії та щирого бажання розважно думати й тяжко працювати».[30] Невипадково й дуже доречно поєднав учений ці два імені української визвольної історії — поета і політика — в одному понятті. «Шевченківсько-петлюрівського розуму» бракує й багатьом сучасним «державникам», вихідцям із комуно-тоталітарної системи.

Таким чином, Т.Шевченко для Симона Петлюри був тим духовним джерелом, з якого черпав він ідейну наснагу, завзяття, віру в перемогу своєї політичної місії. Те, що для Шевченка було теоретично висловлене в поетичній творчості, для Симона Петлюри перейшло у необхідність боротьби за Україну вільну, незалежну.

Полтава *1994*

[29] Климчук О. «Я повернуся...» // У кн.: Симон Петлюра. Статті. — К., 1993. — С. 4.

[30] Степаненко М. Живі й важливі для нашої сучасности думки Симона Петлюри // Вільна українська думка в Північній Америці та інститут ім. Симона Петлюри. — Філядельфія — 1982. — С. 49.

TOUT CHEMIN A UKRAINE

Минулий 1994 рік утворив багато літературних спустошень. Пішли у небуття Григорій Кочур та Борис Чічібабін. 28 серпня на півдні Франції, поблизу Біскайської затоки, після важкої операції та тривалої хвороби померла Валентина Маркаде з дому Васютинська, уродженка м. Одеси — авторка відомих праць з історії слов'янських культур, виданих французькою мовою — «Відновлення московського живописного мистецтва, 1863 - 1914» (1971) та «Мистецтво України» (1990), з чиїх рук редакція «Українського Засіву» отримала поданий нижче літературний та мистецький доробок її земляка, Михайла Андрієнка-Нечитайла.

«Відрадно гадати, — писала м-ме Маркаде до автора сих рядків, — що на Вкраїні зможуть, нарешті, належним чином оцінити заслуги М. Андрієнка, самобутністю творчости якого вправі пишатися незрівняний край його предків».

Юність М. Андрієнка-Нечитайла перейшла в Херсоні, до якого він знову повернувся після петербурзьких мистецьких та юридичних студій 1917 року. До виїзду на закордон у 1920 році коротко працював в Одесі для Камерного театру. Як мистець М. Андрієнко-Нечитайло почав виставляти свої твори ще в Петербурзі в 1915-16 роках. На еміграції працював мистцем-декоратором у багатьох театрах Европи (Букарест, Прага, Париж), брав участь у виставках АНУМ у Львові та в паризьких сальонах «Наднезалежних», «Незалежних», «Осінньому» й ін. З 1923 року постійно перебуває в Парижі.

Перша літературна спроба мистця перейшла на сторінках мюнхенського журналу «Сучасність», де 1964 р. було надруковано оповідання «Миші». Помер М. Андрієнко-Нечитайло 12 листопада 1982 року. Подані нижче українські переклади його творів здійснені за збіркою «Перекресток» (Париж, 1979).

І. Б.-Т.

Михайло Андрієнко-Нечитайло

ЗАБУТИЙ ЦВИНТАР

Мандруючи влітку, я проїхав пароплавом по Дніпру від Херсона до Олександрівська. Побував і на острові Хортиця, хоча знав, що там нічого не залишилось від нескладних і неміцних будівель часів Запорізької Січі. Проте мені хотілось побувати на цьому острівці.

Останній літній місяць я перебував у маєтку кн. Святополк-Мирської, що називався Золота Балка. Маєток цей знаходився приблизно на півшляху між Херсоном і Олександрівськом і був розташований недалеко від Дніпра — ріка виднілася з тераси будинку. Нас, запрошених, бувало за обідом осіб п'ятнадцять, одні від'їжджали, інші прибували. Серед звичайних літніх ігор і розваг того часу мені найбільше подобались прогулянки верхи, на які зголошувалися ті, хто був молодший. Якщо компанії не було, замість того, щоби грати в теніс чи крокет, я їхав сам.

Зовсім недавно я склав випускні гімназичні іспити. За два, три тижні я збирався від'їжджати до Петербурґа, нове життя відкривалося переді мною. Їхати верхи, одному в степу, невідомо куди, — відповідало, напевне, моєму тодчасному настроєві.

В цій місцевості збереглося кілька могил скитських часів — колись це була центральна частина зайнятої скитами великої території. Щоразу, завбачивши курган, я під'їжджав. Напевне, колись ці насипи землі на місці поховання були дуже високі, якщо і зараз вони ще не зрівнялися з землею і утворюють досить великі пагорби. Іноді я залишав коня внизу біля могили і піднімався нагору. Звідси степ здавався ще безмежнішим, стрічка Дніпра блищала віддалік.

Ще недавно на могилах стояли кам'яні баби і кілька тисячоліть дивилися в степ, як дивився тепер я. Не раз бачили вони, як проходили повз них напівдикі орди, що вимандрували з глибини Азії. Орди проходили родючою, всім багатою землею, не помічаючи її, і йшли далі на Захід, щоб грабувати і руйнувати міста. Але тепер кам'яні баби зняті з могил і розійшлись по музеях, кургани здебільша розкопані і нехитрі, знайдені в могилах вироби з металу і кістки зберігаються у вітринах музеїв. Тільки одного разу мені вдалося знайти на могилі рештки кам'яної баби — камінь, що втратив форму і нічого вже не являв собою. Кілька великих,

твердого каменю кам'яних баб, що добре збереглись, знаходяться в Херсонському музеї, ті, що менші, не твердого каменю і гірше збереглися, стоять надворі біля входу. Багато разів мені доводилось уважно їх роздивлятися, і пізніше, щоразу, коли мені траплялося бачити світлини величезних кам'яних ідолів острова Пасхи, що багато тисячоліть дивляться в океан, про яких наша історія не знає анічогісінько, — я згадував кам'яних баб. Прямої подібности між ними немає, але і ті й інші не вкладаються в жадну лінію відомої нам стародавньої скульптури. І ті й інші спрямовують думку до далеких, зниклих і зовсім нам не відомих цивілізацій. Мені все здавалось, що треба їхати якомога далі. Там-то й буде щось справденне. Якось я заїхав дуже далеко. Село, що знаходилось неподалік від дому, давно залишилось позаду. Інші поселення на великій відстані не зустрічались. Далечінь приваблювала. Здавалось, там попереду, вдалині знайдеться щось особливе, незвичайне.

Я давно загубив дорогу і їхав, як прийдеться, притримуючись тільки лінії крутого берега Дніпра. В цьому місці, в цю пору року Дніпро не широкий. Зарослі очеретом плавні, які під час повені весною затоплюються на кілька верст, тепер підступали доволі близько. Але на нашому високому березі вода відступила і внизу під кручею утворилася смуга, вкрита низькорослою сріблястою вербою.

Несподівано дорогу мені перепинила схована в негустому чагарникові, невисока, напівзруйнована кам'яна огорожа. Ледь обійшовши її, я зупинився там, де огорожа переривалась, утворюючи вхід. Воріт, вочевидь, ніколи не було — в них не було жадної потреби. Сюди міг зайти кожен, проте заходити не було кому — це був старий, забутий, покинутий цвинтар.

Я спішився, зачепив абияк поводи за колючу гілку одного з високих, давно засохлих, поламаних вітром будяків, що колись росли біля входу, і зайшов на цвинтар. Він був невеликий, його можна було відразу охопити одним поглядом, як великий двір. Весь простір заріс мілким чагарником і високим, до колін, до пояса, вигорілим бур'яном. Він виростав і засихав тут стільки разів, що молода рослинність ледве могла тут пробитися, а та, що пробилась, вже встигла засохнути. На всій ділянці розкидані безладно невеликі кам'яні хрести, похилені, напівсховані високим бур'яном. Все попелясто-сіре, покалічене палючим серпневим сонцем. Було, ймовірно, години три пополудні. Спека стояла нестерпна.

Пам'ятники, кінця 18-го віку старого херсонського цвинтара, порівняно добре збереглись. Вгадувалось, що цей цвинтар набагато старіший.

Що це могло бути за кладовище? Неможливо припустити, щоб у віддалені часи мирне поселення могло так далеко висунутись у степ. Навпроти лежав віками ворожий, татарський, таврійський берег. И зараз, на десятки верст навкруги немає ніяких поселень.

Я знав, що Січ не завжди була розташована на Хортиці, вона переміщувалась іноді, залежно від вимог воєнного часу. Був момент, коли Січ розміщувалась навіть на іншому березі Дніпра, на таврійській стороні, неподалік від Херсона, там де зараз невеличке містечко Олешки.

Можна припустити, що в якийсь час Січ була розташована тут неподалік. А, можливо, тут відбувались битви. Цвинтар виник за короткий час, а потім був покинутий назавжди. Це підтверджується тим, що хрести були одноманітні і дещо ріжнилися тільки величиною.

Могло статися, думалось мені, що тут похований хто-небудь з моїх далеких предків, або, можливо, хто-небудь з тих, хто їх знав.

Я став пробиратися серед високих, сухих стебел там, де між могилами й огорожею залишався вузький простір. Жадної, бодай ледь помітної, стежечки не було — багато років тут не ступала нога людини.

Я розсував сухі стебла, які ховали хрести, і шукав, чи не збереглися де невправно вирізані на не твердому камені написи. Я шукав дату смерти похованого. Мені неодмінно хотілося вкласти цей цвинтар у певну рямку історичну. Ніби тоді все б і пояснилось. Та хрести суціль майже заросли мохом. Іноді тільки можна було розріжнити кілька літер, за якими можна було відновити ім'я і з трудом вгадати прізвисько, але дату смерти, вирізану нижче, знайти не вдавалось — хрести вже наполовину вросли в землю. Треба думати, що на хрестах, що були поменше, написи ніколи не були вирізані — вони були просто побілені вапном, а написи, зроблені фарбою, давно зникли. Повільно продовжував я просуватися, щохвилини зупиняючись, і раптом помітив, що зліва від мене, в купі каміння зруйнованої огорожі, щось повзає й рухається, наче переміщається ряд дрібних каменів. Все навколо було нерухоме, застигле, — найменший порух одразу привертав увагу. Я придивився уважніше — за два кроки від мене повзло по камінню небачене чудовисько. Воно, певно, почуло тріск зламаних під ногами стебел, побачило невидане ніколи — щось велике, рухоме, що наближалось і тікало тепер від можливої небезпеки. Чудовисько було досить велике — сантиметрів п'ятдесят, може, навіть і більше. Передні лапи здавались вищими й товщими, ніж задні, довгий хвіст, що звужувався на кінці, переваллювався через перекинутий камінь. Голову його я не встиг роздивитись, але що чітко запам'яталось — це його зовнішня оболонка. Це не була слизька шкіра змії чи ящірки, ні панцирна оболонка черепахи — за безконечно довгий час життя серед каміння і спина і хвіст його за кольором і матеріялом скидалися на дрібне каміння, проте цей кам'яний наріст згинався під час руху, живіт же його був гладенький, як у змії, темного, фіолетового, бридкого кольору. Це поєднання сірого кам'яного, рухомого наросту і слизької фіолетової шкіри було відразливе. Так, якби на скляну посудину, скажімо, на пляшку з червоним вином, накласти каміння, яке ворушиться. Чудовисько це, звичайно, належало до виду ящерів. Але іхтіозавр теж належав до роду ящерів. Вся річ у розмірах. Безперечно, це був плазун виключно рідкісного виду. Можливо, колись цей вид, за часів скитів і раніше, був дуже поширений, тепер же його останні представники могли зберегтися в кам'яних місцях виняткoво глухих і далеких від житла.

Але тої миті я зовсім не переймався подібними міркуваннями. Поява ящера мене не злякала, проте якось вразила і змусила насторожитися. Незвичайність цієї появи якимось чином передалася і всьому цвинтареві.

І кладовище стало не таким, як всі інші, — особливим. Гадаю, що саме з цієї миті думки мої перекинулись з моїх історичних роздумів та досліджень у зовсім інший бік.

Я продовжував просуватися, зупиняючись біля того чи іншого хреста, який, здавалося, краще зберігся, обігнув цвинтар і стояв тепер з іншого боку, біля кручі, проти входу. Дніпро лежав внизу під кручею. Я дивився на річку.

Чи не цей самий цвинтар бачив пан Данило, проїжджаючи річкою на човні з козаками, вночі?

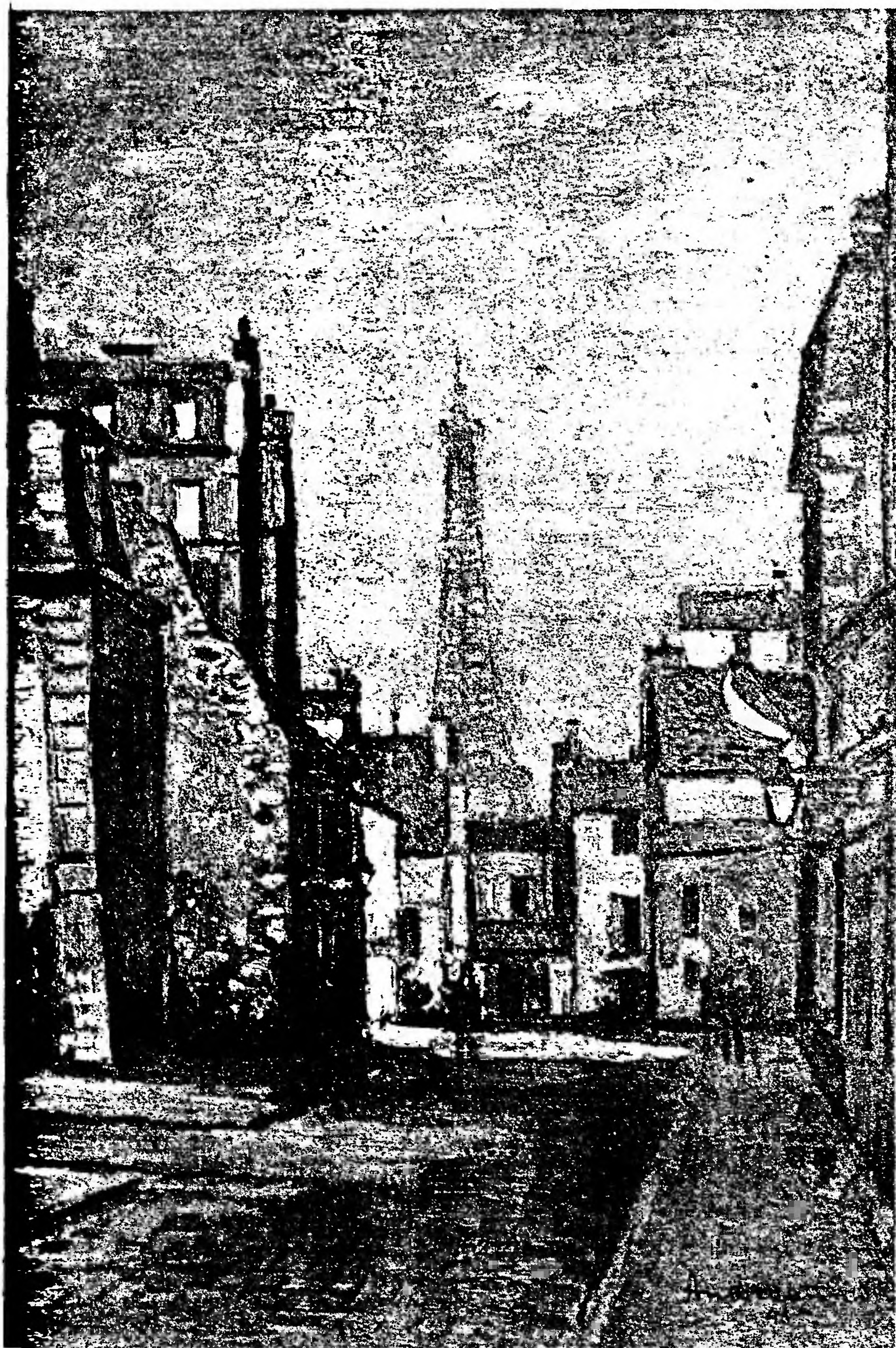
Чи багато цвинтарів, розташованих коло самого берега Дніпра, так близько підходять до води? Можливо, це єдиний. Можливо, цей вигаданий, що ніколи не існував цвинтар, існує. І я знаходжусь тут. Знизу з річки козаки бачили, як піднімаються з могил страхітливі мерці і чули їхні жахливі волання. Жах охопив козаків такий, розповідає Гоголь, що вони повпускали в Дніпро свої шапки.

«Не лякайся, — заспокоював Катерину пан Данило, — це чаклун хоче залякати людей, щоб ніхто не дістався до нечистого гнізда». Я з дитинства знав цю страшну повість. Небувалий злочинець, страшний чаклун, що прийняв турецьку віру, за обідом відмовлявся їсти свинину, горілки не пив, а тільки присьорбував якусь чорну воду з фляшки, яку носив при собі, в дитинстві вражав і страшив мене. Тим більше, що тоді я ще не знав, що на світі існують злочинці.

Я дивився вниз на річку і міркував, чи можна бачити знизу мерців, коли вони піднімаються з могил. Це було цілком можливо. Надто під час повені, коли вода піднімається і підступає до самого берега.

Випадкова думка — співставлення цього цвинтаря з тим, про який говориться в страшній повісті, укріплювалася. Козаки бачили його знизу, з річки, я ж стою за два кроки від могили, з якої, можливо, піднімався той страхітливий мрець, довгі нігті якого вросли в землю. «Душно мені, — дико стогнав мертвяк». Я насторожено дивився на могилу і чогось чекав. Здавалося, щось повинно статись. Але ніщо не ворушилося, все застигло в нерухомому спекотному повітрі. Міг би пролетіти метелик, бабка, опуститися і схопитись за верхівку стеблини, затріщати в траві коник. Але тиша стояла цілковита. Тріск сухої трави під ногами здавався голосним і недоречним. Час виникнення цього цвинтаря став для мене байдужим. Він був поза часом. Кілька ледь помітних літер на хрестах — останній зв'язок похованого тут із зовнішнім світом — і я даремно силкуюсь затримати і відтворити цей зв'язок. Але якщо навіть вдається дізнатись ім'я, прізвисько і рік смерти — сто років раніше чи пізніше — що це може пояснити?

Настрій забуття, відчужености цього місця з великою силою передався мені. Я знаходився далеко від усякого житла і, раптом, це відчув. Тяжке відчуття самотности і відірваности від життя мене пройняло. Якби вдалині пролунав гудок пароплава чи на ріці геп-геп можна було розгледіти баржу, я впевнений, це зразу б змінило б мій настрій. Чому на річці, на величезному обширі, по один і другий бік, не видно навіть човна?

Rue Capreaux. Cycle «Paris disparu». Huile. 46 X 33. 1946. (Coll. W. Popowicz). Cliche J.R. Teilhac

Очима я почав шукати мого коня. Вигляд його відразу встановив би мій зв'язок з дійсністю. Але коня не було. Мені це здалося особливо дивним і страшним.

Я і тепер не розумію, чому на цьому невеликому і рівному місці не було видно коня. Залишається припустити, що засохлі будяки, що біля них стояв кінь, були, як це трапляється, коли вони виростають біля стіни і мають захист від вітру, настільки високі, що заступали коня. Так чи інакше, але коня не було. Я був відрізаний од усього живого світу. Неможливо було витримати мого напруженого стану.

Та замість того, щоб повернутися тією ж, вже трохи протоптаною стежечкою, що по ній я прийшов, щоб ледь-ледь скоротити відстань, яка відділила мене від виходу, я пішов до виходу навпереріз через цвинтар. В тому стані, в якому я знаходився, я не зміркував, що буде так важко її перейти. Зовсім інакше було на ділянці, яку я перетинав, серед могил. На кожному кроці нога натрапляла на сховані травою уламки хрестів. Я ставав на уламок і, обережно опускаючи ногу, намацував м'який товстий шар засохлих і перегнилих трав, шар, здавалося, готовий мене поглинути. Я потрапляв у виїмку і високий бур'ян майже змикався у мене над головою. Ковзаючи по сухих стеблах, я вибрався з виїмки, ноги чіплялися за дрібний колючий чагарник, від якого неможливо було вивільнитися, хапався за найближчого хреста, але, здавалося, що хрест хитається, готовий впасти, глибока яма розверзнеться переді мною, куди я потраплю, де серед кістяків повзе гад з кам'яною спиною, і звідки мені вже не буде виходу. І крики мої ніколи не дійдуть до слуху людини. Неуявний жах охопив мене, як козаків, що плили колись на човні. Розмірковувати про те, що мені ніщо рішуче не загрожує, було пізно. Наші правильні роздуми в цей момент не мали жадної сили. Я зупинявся на хвилину біля хреста, намацуючи ногою ґрунт, я не знав, куди я ступаю, і продовжував, ледвеледве пересуваючи ноги, пробиратися до виходу. Коротка відстань, що відокремлювала мене від виходу, здавалася безконечною. Коли, нарешті, я вийшов за огорожу, мені здалося, що минув тривалий час відтоді, як я сюди війшов, здавалося, що я повертаюсь здалеку. Кінь мій спокійно стояв на тому ж місці, де я його залишив. Я скочив і погнав його так швидко, як було можливо, не сміючи озирнутись назад. Що, коли, озирнувшись, я вже не побачу цвинтаря? Коли, насправді, це був вигаданий цвинтар, який на коротку лише мить набув реального існування і щоб перепинити мені шлях, і тепер щез так само раптово, як і з'явився.

Я вже не відріжняв дійсности від вигадки.

З тих пір сплило так багато часу, що, здавалось би, спогади про кілька загублених в степу могил могли б зовсім вивітритися з пам'яти. Тим паче, що за ці роки мені довелось бачити багато прикметних історичних пам'ятників і вартих уваги місць поховання. І київські печери, і паризькі та римські катакомби, і незабутню Via Appia, і ще давніші етруські поховання в Тарквінії. Кілька разів я відвідав славнозвісне кладовище перших століть християнської ери, Аліскан в Арлі, де можна

роздумувати і здогадуватись, як зіштовхувались дві епохи. Бачив я тисячолітнє жидівське кладовище в Празі. В Празі, мені випало спуститися в давній склеп під церквою. Чернець освітлював смолоскипом поруйновані домовини. «Тут опочиває наречена, що вмерла раптово в цій церкві, під час вінчання», — пояснював чернець. І при стрибаючому світлі смолоскипа можна було роздивитися в розваленій труні шмаття колись білих тканин. Цікавість штовхала мене — вузькими, крутими сходами, де ледве могли розминутися двоє, я спускався до круглого тісного приміщення, де, від підлоги до стелі, поставлені одна на другу труни — тлінні рештки королів Еспанії. Ніби в надмір великому палаці, з надмір величезними залями, вже не знайшлося для них трохи побільше місця.

Я роздивлявся уважно і оцінював як належить надгробні скульптурні зображення середніх віків і розкішні, білого мармуру, гробниці епохи Ренесансу в Палаці Герцоґів у Діжоні і в манастирі поблизу Бурґоса і в Брюґґе і в багатьох інших соборах в ріжних країнах і містах.

Але немає потреби перераховувати всі ці знамениті місця. Вони відомі, кожен може їх відвідати і знайти в путівниках історичні примітки.

Неможливо поставити в один ряд з цими чудовими пам'ятниками купку поламаних хрестів, на які колись мені довелося натрапити в степу.

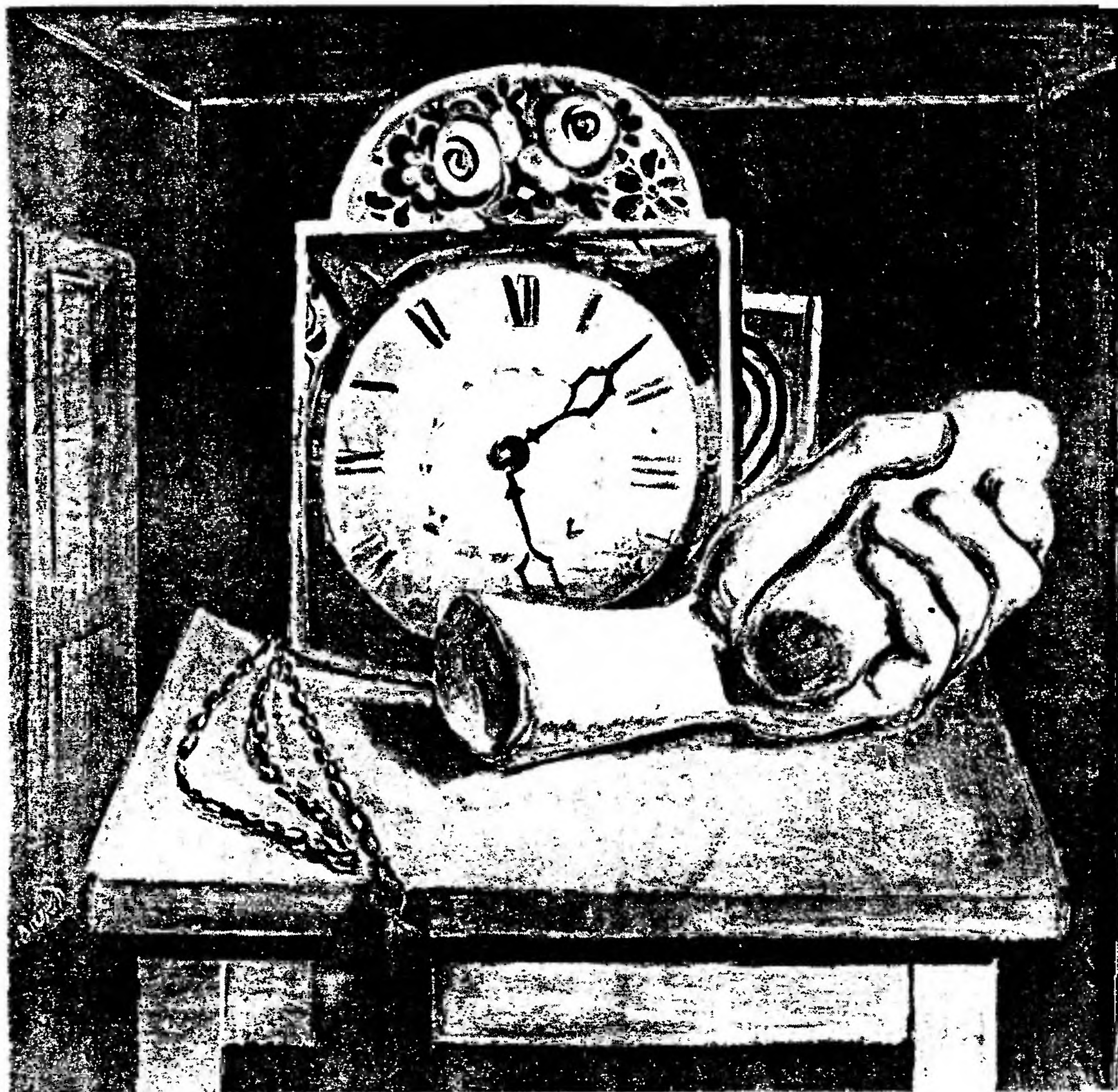
І все ж спомин зберігся ясно і чітко. Може й тому, що мені ні разу, ніколи не довелося кому-небудь його розповідати. Спомин залишався незайманим і не затемнювався ні моїми мовленими словами, ні заувагами тих, до кого вони могли бути звернені. І зараз, коли я дописую ці рядки, постає переді мною розчинений в сонячному світлі безконечний простір, тільки стрічка річки сріблиться, перерізає його і йде у два боки до горизонту. Шматок землі відгороджений від простору купою каміння зруйнованої огорожі. Невиданий гад, що пам'ятав іще скитів, переважує свій хвіст через перекинутий камінь, і я бачу виразно відразливого кольору ядучо-мідно-зелений полиск на його животі, налитому фіолетовою кров'ю.

Біля засохлих будяків, більше схожих на колючі кістяки, аніж на рослини, стоїть невидимий кінь.

Кілька вирізаних на хрестах літер, що іще не стерлися, разом з хрестами все глибше опускаються в землю.

І шапки козаків пливуть річкою, внизу під кручею.

1969

Nature-morte a la pendule. Huile. 55 X 46. 1931. (Coll. part.)

ЗБІГ

Маленькі пригоди, що про них тут мовлено, самі собою не є цікаві і не заслуговують на увагу. Але між цими пригодами є зв'язок, певна послідовність, схожість поколінь. Є збіг. Це єдине, що затримує нашу увагу.

Дуже пізньої години я повертався додому прямою довгою вулицею, найдовшою в місті. Рівною смугою віддалялися каламутні світлі плями ліхтарів. Мерзлий туман запав над містом. У цей час вулиця була зовсім безлюдною. Та ось віддалік з'явилися, спочатку ледь помітні, вогні авта, що наближалось. Вогні швидко ближчали і, раптом, коли авто, яке виявилося вантажним, знаходилося вже кроків за десять від мене, пролунав, роздираючи тишу вулиці, різкий скрип нагло приведеного в дію гальма. Тієї ж миті я побачив висвітлений ліхтарями авта силюет жіночої фіґури. Силюет високо змахнув руками і впав на бруківку. Авто дало повне світло. Силюет перетворився на бефоpмний клубок, що лежав біля самих коліс. З вантажівки вийшов кремезний, міцної статури чоловік і зупинився перед лежачою на бруківці жінкою. Колеса вантажівки її майже не торкались. Я підійшов.

— Бачили, як я загальмував? — звернувся до мене міцної статури чоловік. Він нахилився і став роздивлятися кілька сантиметрів бруківки, що відділяли жінку од коліс, і навіть помацав це місце рукою.

— Вона мала шанс. Якби хто інший сидів за кермом... Але, ви самі бачили. Словом, п'ятнадцять років ремесла. Це дещо.

— Перенесімо її на тротуар, — сказав я. Вдвох ми підняли непритомну жінку, перенесли на тротуар і поклали на одну зі сходинок, перед широкими дверми. На стіні зліва біля дверей знаходилася невелика мармурова таблиця з вирізьбленим написом «Enfants Malades» (Хворі діти). Я підібрав залишену на бруківці перед вантажівкою невелику сумочку і підіткнув її як-небудь під бік жінки, яка лежала на сходах.

— Що ж? Я можу їхати. Я своє зробив, — сказав водій.

— Не могли б ви по дорозі викликати поліційну допомогу? — запитав я.

— Тумба з телефоном далеко, треба повертатись на бульвар Пастер, — зам'явся він. — Я не можу спізнитись. Та вона зараз прийде до тями. Він поїхав.

У полудень за сніданком в маленькому ресторані, серед своїх друзів водіїв, він докладно розповість, як жінка кинулась під його машину, що йшла на великій швидкості, як уміло, вчасно він загальмував. Розповідь його викличе пожвавлену розмову, а потім і суперечки про швидкості, гальма, про властивості та особливості машин ріжних автомобільних марок.

Але навіть, якщо в цій розмові водій вантажівки прихвастнув над міру — не будемо його судити. Питання, чи буде жінка розчавлена насмерть, чи покалічена, чи відбудеться тільки непритомним станом, вирішувалося в єдину мить. В цю секунду він виказав цілковитий спокій і довів, що він досконало володіє своєю машиною (п'ятнадцять років практики).

Я стояв перед лежачою на сходах молодою жінкою, не знаючи, що робити. Я намагався пригадати, що робиться в таких випадках, але всього лиш пригадалась героїня однієї театральної п'єси, котру приводять до тями, натираючи їй скроні оцтом. Простіше за все, звичайно, було зателефонувати до шпиталю хворих дітей, варто лише простягнути руку і натиснути кнопку дзвінка. Нічна чергова могла би принести води й надати допомогу. Але я знав, що цього чинити не слід. У цьому місті здавна відпрацьовані правила для найріжноманітніших випадків, для всього існують норми. Порушувати ці правила не слід, навіть у випадку крайньої необхідности, надто, коли таке порушення повинно когось потурбувати. Це шпиталь для дітей, він зовсім не призначений для надання допомоги якимсь дорослим, що заміряються на самогубство. Для них існують свої порядки.

Якась фіґура з'явилася з туману і наближалась. Фіґура виявилася робітником з великою туго натоптаною сумкою через плече. Я пояснив йому, в чому справа.

— Може, є змога потелефонувати до Шпиталю? — невпевнено спитав я. Коли в мене були ще якісь сумніви з цього приводу, то в робітника їх не було зовсім.

— Mais non, mais non, — сказав він. — Це шпиталь для дітей. Ця справа їх не стосується. Йти викликати поліційну допомогу далеко, затримуватися тут я не можу — я повинен бути на роботі вчасно. Ось що — дружина моя вже встала, я покличу її, — я мешкаю тут в сусідньому будинкові. — Він пішов і повертався незабаром у супроводі вже немолодої жінки. Вона тримала в руках карафу з водою і велику чарку. Робітник, не затримуючись, продовжував свій шлях, а дружина його і я зайнялись лежачою на сходинці жінкою. Вона вже почала приходити до тями. Ми підтягнули її так, щоб спиною вона сперлася об стіну, надали їй напівсидячого положення. Дружина робітника налила в чарку води і поставила карафу на землю, я злегка закинув голову сидячої, щоб легше було влити їй до рота воду. Але, в момент, коли вона відчула в роті холодну воду, вона, раптом, несподівано випросталася, начеб враз отямилася і збагнула все, що сталося, з великою силою судорожно вхопила край чарки тонкого шкла і відгризла шматок. Але тої ж миті я схопив її за горло і з силою закинув назад так, що голова її добряче вдарилась об стіну. Дружина робітника відкинула розбиту чарку і двома руками силкувалась розтиснути їй рота, щоб вийняти шкло. Я продовжував тримати її за горло. Цівочка крови текла з її порізаних вуст.

— Pauvre petite, pauvre petite*, — повторювала дружина робітника.

— Я піду викличу поліційну допомогу, — сказав я. — Але телефон доволі далеко, вам доведеться зачекати.

---

* Бідолашна

Поліційна допомога прибула за кілька хвилин. Автомобіль наздогнав мене, коли я повертався і підходив до місця пригоди. Тут вже зібралося трос перехожих. Удень, тут уже був би великий натовп. Паризькі badauds — вуличні витріщаки мають давню репутацію. Головна риса їх — пуста цікавість. Перехожі, що зібралися, вже знали од дружини робітника про пригоду, їх допомога вже була непотрібна. Але вони зоставались на холоді, спізнюючись на роботу тільки для того, аби подивитися, як занесуть жінку в авто. Авто рушило і всі почали розходитися. Хтось ногою зсунув набік скалки розбитої чарки на землі. Дружина робітника пройшла кілька кроків поруч зі мною.

— Вона, бідолашна, вагітна, — сказала дружина робітника.

— Вона вам це розповіла?

— Так, вона мені це розповіла.

Дружина робітника, не дивлячись на ранню годину, вже виспалась і, мабуть, охоче поговорила б зі мною бодай хвилин двадцять, щоб повідати все, що вона встигла дізнатись, і вияснити всі подробиці пригоди, перш ніж розповісти їх своїй сусідці і своїй дверничці.

Але мені було не до того. Була ще ніч, та по тому, що вогні ліхтарів здавалися блідшими і за якимись іншими невловимими ознаками вгадувалося, що настає похмурий сирий ранок.

Скоріше б дістатися додому.

Минуло днів два-три. Знову повертався я додому тією ж вулицею, знову був пізній час, жадний перехожий не стрічався по дорозі.

Несподівано, біля стіни, куди слабо сягало світло вуличного ліхтаря, я помітив жіночу фіґуру, майже тоді, як з нею порівнявся. Вона якось незручно напівсиділа на вузькому виступі біля дверей, зігнувшись і притиснувшись боком до стіни. Не встиг я здивуватися такій раптовій появі, як жінка — се була молода жінка, звернулась до мене з питанням:

— Чи не знаєте ви поблизу готелю, де можна знайти кімнату?

— В цьому районі немає готелів. Потрібно дійти до вокзалу Монпарнас, там ви знайдете цілий ряд готелів. Це недалеко.

— Я не можу ходити, — сказала жінка. Ми помовчали, і тут я помітив, що ми знаходимося якраз навпроти до Шпиталю хворих дітей на протилежному боці вулиці. Зараз тільки я звернув увагу, що нога жінки обмотана, але обмотана, мабуть, нашвидку, як-небудь, темні плями місцями проступали на ганчірці.

— Я можу викликати поліційну допомогу. Вас відвезуть до шпиталю.

— Тільки не поліція і не шпиталь, — різко сказала жінка. — Якщо ви нічого іншого вдіяти не взмозі, ви можете йти. Мовчки я зважував ваготу становища. Нічого розраховувати в цю пізню годину на випадкового проїжджого. Знайти таксі біля стоянки було малоймовірним.

Але ж не залишати на тротуарі цю прихилену до мерзлої стіни жінку.

— Я спробую знайти таксі біля вокзалу. Але не впевнений... в цю годину...

— Скільки може коштувати кімната в готелі? — раптом схопилася жінка і поквапливо стала порпатися в своїй сумочці, перебираючи зібгані папірці.

Я зі свого боку передивився гроші у своєму гаманці.

— У мене вистачить грошей, — сказала жінка.

Дуже неохоче в цю годину, в таку погоду, усвідомлюючи, що я затягуюсь до якоїсь темної історії, і тим більш без великої певности знайти таксі, я попрямував до вокзалу. Але мені поталанило знайти таксі, ще не доходячи до вокзалу.

Важко, з моєю допомогою, поранена зробила три кроки, що відділяли її від авта.

Всю дорогу — кілька хвилин — вона сиділа, відкинувши голову на спинку сидіння. Їй потрібна була мить спокою після пережитих хвилювань. Ми їхали мовчки.

Тепер моя присутність ставала для неї обтяжлива. В цій пригоді — одна на вулиці, в безпорадному стані, без житла, з ногою, обмотаною рушником, вона виглядала непривабливо. І ліпше, якби ніхто в цьому становищі її не бачив. Крім того, цей випадковий незнайомець є свідком, він щось підозрює, він угадує, що сталась тяжка сцена, бурхливе вияснення стосунків, постріл чи удар ножем, втеча з дому з нашвидку схопленим рушником, яким на сходах чи вже на вулиці довелось абияк обмотати поранену ногу. Цей незнайомець може поставити запитання, саме через нього поліція може дізнатися про скоєне. Якщо вона, не дивлячись на поранення, вочевидь, доволі серйозне, відмовлялась їхати до шпиталю, причини на те були, мабуть, дуже поважні. У шпиталі прояснились би причини та обставини, за яких вона була поранена.

Ми зупинилися біля першого недорогого готелю, і знову через велику силу пройшли кілька кроків до входу. Заспана чергова тьмяним світлом освітила бюро готелю.

— Чи знайдеться у вас кімната для дами однієї? — Я злегка наголосив на... однієї.

Чергова оглядала нас і зупинила погляд на рушникові, що ним була обмотана нога, на якому тепер ясно проступали плями крови.

Чергова не відповідала, вона міркувала, чи не можуть у неї через цю клієнтку трапитися які-небудь неприємності.

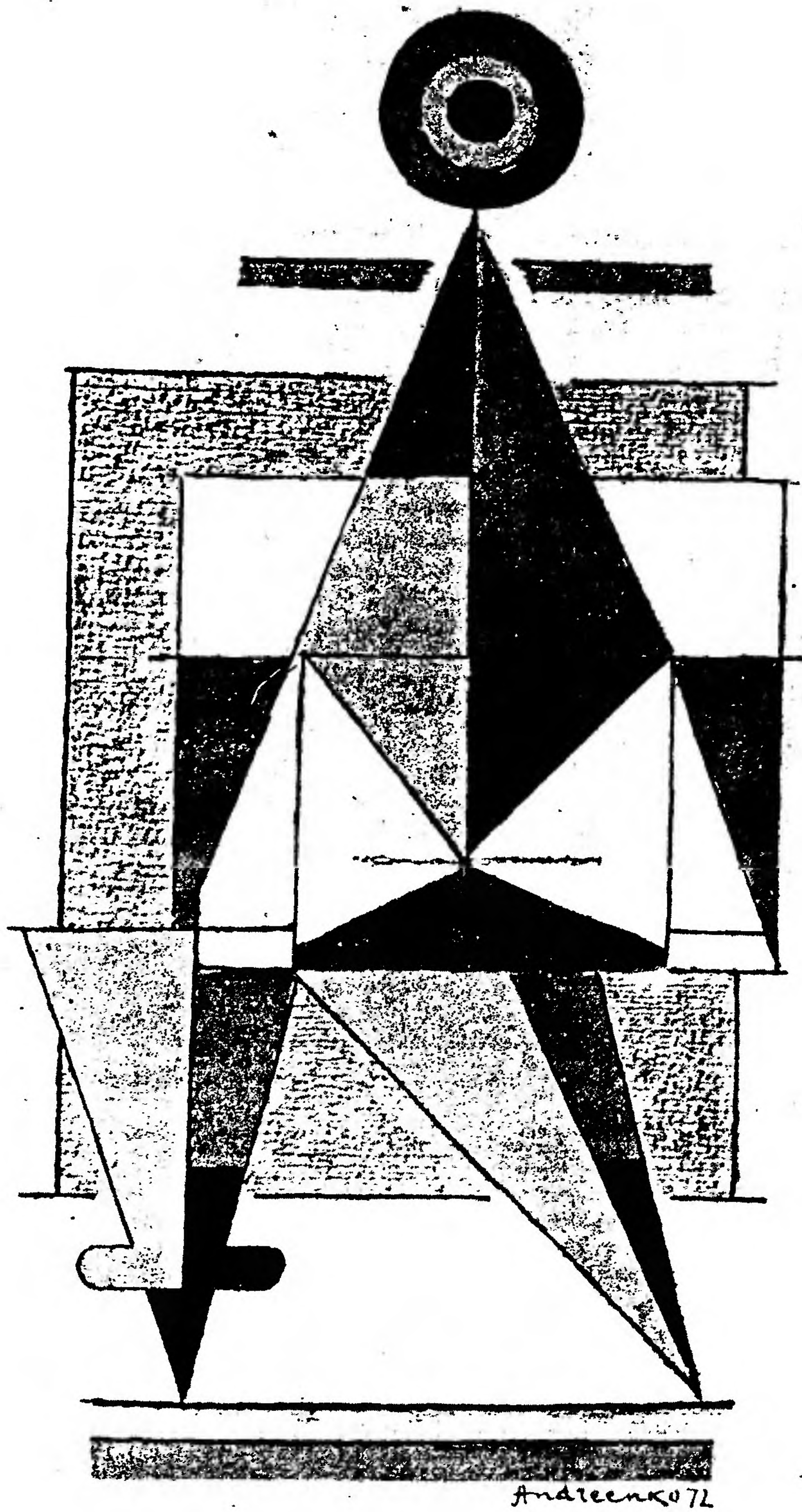
— Стався нещасний випадок з автомобілем, — сказав я. — Дама злегка поранила ногу, вона живе у передмісті, в цей час повернутися неможливо.

— У нас знайдеться кімната, — нарешті промовила чергова. Домовилися про ціну, і поранена кваплива стала виймати з сумочки свої папірці.

— Ви проведіть мадам до її кімнати. Bonne nuit, Madame.

— Je vous remercie, Moncieur.

Днів за два-три знову повертався я додому тим же шляхом, знову пізньої години. У цьому місті, де погода постійно змінюється, цього разу погана погода трималась довго. Повітряні течії, сирі і темні, що йдуть з океану, вважають Париж сферою свого впливу і неохоче і ненадовго

Construction huile. 61 X 50. 1972. (Galerie Cour Saint-Pierre, Geneve)

поступаються місцем холодним, зимнім масам повітря, що його гонить їм назустріч північно-східній вітер. Коли ці течії зустрічаються, над містом нависає мерзлий туман. Градусник, цей сумлінний чиновник-реєстратор, в такому випадку зупиняється на нулю, вночі опускається на одну-дві позначки нижче, опівдні піднімається на одну-дві вище. Морозний пил висів у повітрі, сідав на обличчя, намагаючись пробратися під одяг. Але реєстратор байдуже ставиться до того, як впливають на людей його позначки, страждають вони від спеки чи мерзнуть вони від холоду.

В цю ніч він, імовірно, стояв на нулю і вагався, чи слід опускатися нижче. В якийсь час на безлюдній вулиці, вдалині я розгледів жіночу фіґурку.

З того, що відстань між нами швидко скорочувалася, можна було здогадатися, що фіґурка йде дуже повільно. Це здавалось дивним, тому що, звичайно, жінка, що сама пізньої години повертається додому, йде завжди квапливим кроком, йде так швидко, як тільки може.

Коли я наблизився на невелику відстань, фіґурка несподівано зупинилась і повернулась спиною до стіни будинку, обличчям до бруківки. Їй, очевидно, неприємно було відчувати позаду себе чиїсь кроки і вона воліла б за краще стріти перехожого віч-на-віч і пропустити його вперед. Коли я помітив, що вона зупинилась якраз навпроти (через дорогу) Шпиталю хворих дітей, я зрозумів, що пройти повз мені не випадає, що мені знову загрожують, в цей найненідхожіший момент, коли хочеться скоріше додому, затримки і, ймовірно, якісь клопоти.

Коли я з нею порівнявся, фіґурка звернулась до мене з питанням по-анґлійськи. Це було несподівано. Я зупинивсь.

— I don't speak English (я не говорю по-анґлійськи), — сказав я.

Та це її нітрохи не збентежило. Вона заговорила по-анґлійськи дуже швидко, схвильовано, зовсім не звертаючи уваги, розумію я її чи ні. В неї, очевидно, не було жадної навички говорити з чужеземцями на двох ріжних мовах, коли треба говорити окремими словами або короткими фразами, що містять лише найсуттєвіше. Поки вона говорила, в мене був час її розгледіти. Це була зовсім молода дівчина. Її біляве рівне волосся, личко з рожевою прозорою шкірою, старанно модельоване, її новеньке манто, скроєне в лініях сухуватих і стриманих, все в ній до ступні ноги вузької і довгої свідчило про її походження з країни по той бік Ля-Манша. З її розповіді я зрозумів тільки найголовніше. Вона студентка, приїхала до Парижа зі студентською екскурсією на різдвяні свята. Вона загубила і забула адресу готелю, де зупинилася, й тепер у пошуках готелю блукає містом.

Анґлійка продовжувала говорити: либонь, після тривалого самотнього блукання вулицями їй треба було вилити душу. Тривала детальна оповідь про те, як вона загубила свою компанію.

Цього я зовсім не втямив, та й не намагався — це не мало жадного значення й нічому не могло прислужитися. Але вона, певно, ще не втратила дитячої звички виправдовуватися перед старшими і тепер виправдовувалась переді мною і, найпевніш, звалювала всю провину на своїх компаньйонів.

— Street? — кілька разів перебив я її питанням. Вона безпорадно розводила руками, робила непевний жест в одному напрямку, потім починала вдивлятися в протилежний бік і знов робила невизначений жест. У такому випадку знайти її готель уявлялося неможливим. Я знав, що поблизу готелів немає. Вона без сумніву далеко відбилася від свого місця проживання.

Постоявши з хвилину в нерішучости, я дістав записник і при тьмяному світлі ліхтаря нашкрябав кілька слів.

— Cher Francois, — писав я. Ця анґлійка загубила свою адресу. Нехай перебуде у вас до ранку. Ранком вона зателефонує до анґлійського консульства. — На зворотньому боці аркуша я написав адресу. Це була нічна каварня-ресторан Фальстаф, каварня цілком пристойна. Господаря каварні я знав давно.

За чашкою кави чи шклянкою пива можна було б просидіти всю ніч до ранку. Як міг, намагаючись вставляти де прийдеться слова по-німецьки (але вона не розуміла по-німецьки), я пояснив їй, що ліпше всього перечекати в кафе до ранку.

— Це недалеко, — пояснив я, — right до бульвару Монпарнас, а потім left, — заговорив я уже по-анґлійськи, — Comprenez-vous, Verstehen sie?

— Yes, oh, yes, — говорила вона. Та, коли я рушив, щоби продовжувати мій шлях, вона, замість того, щоб іти у вказаному напрямку, пішла поруч зі мною, тримаючи в руці мою насилу нашкрябану записку.

Зостатися знову самій, увійти вночі до каварні самій уявлялось їй неможливим. Я вислухав її розповідь, написав для неї записку, врешті, все ж сказав кілька слів по-анґлійськи — за таких обставин цього було досить, щоб відчути до мене довіру. Я уявлявся ніби точкою опори. І вона боялась її втратити.

Ми йшли мовчки. Вона почувала себе винною, що не скористалась моєю порадою. Вона, мабуть, страшенно втомилась, насилу йшла, іноді заточувалась. Зрідка, проте, півголоса вона промовляла кілька слів — здається, вона звинувачувала своїх компаньйонів, що вони не шукають її по вулицях. Але не буду стверджувати.

Мені думається, що всякий винахід, відкриття, знахідка в будь-якій галузі вимагає перш за все ґрунтовного знання предмету. Проте самого знання предмету недостатньо. Треба, щоб в якусь мить, як іскра, з'явилась і спалахнула в голові щаслива думка. Це і є головний момент. Залишається тільки цю думку здійснити. В мене було ґрунтовне знання кварталу, де я мешкаю багато літ. Само по собі це нічого не важило. Потрібний був якийсь спалах. Враз, у мене з глибини пам'яти ніби вискочив спогад, що багато років лежав марно і без потреби, і який, здавалось, зник назавжди. Раптом мені згадалося, що проходячи якось однією з вулиць в моєму кварталі, вже дуже давно, я помітив автобус, з якого виходили молоді люди з валізками, вони заходили до якогось будинку. Чомусь затрималася в пам'яті ця непотрібна дрібниця і чомусь згадалася в цей момент.

Можливо, думав я тепер, що це був готель, спеціяльно призначений для молодих екскурсантів. Але певности в мене не було ніякої.

Я вирішив, хоча це значно віддаляло мене від мого будинку, дійти до цього готелю.

Ми тепер звернули з великої вулиці і йшли маленькою, слабо освітленою вуличкою. Анґлійка ледве пересувала ноги. Ми знаходились неподалік будинку, в якому, я сподівався, містився готель. Вона щось впізнавала, швидко заговорила, вдивляючись в бічні вулиці. Легко я відшукав готель і вказав їй на невеличку дощечку біля дверей з написом — Paris-Mome.

— Paris-Mome, Paris-Mome! — закричала вона і з силою стала ломитися в зачинені двері. Я натиснув кнопку, двері відчинились і вона вломилася в двері так стрімко, що ледь не впала. В цю пізню годину вестибюль не був освітлений. Я ввійшов слідом за нею і, натиснувши кнопку, ввімкнув світло. Анґлійка стрімко бігла вгору сходами, вона спотикалась, падала, спираючись на руки, підводилась, знову спотикалась і, здавалося, бігла рачки. У страшному сум'ятті вона навіть не кинула мені на прощання thank you, що було зовсім не по-европейськи.

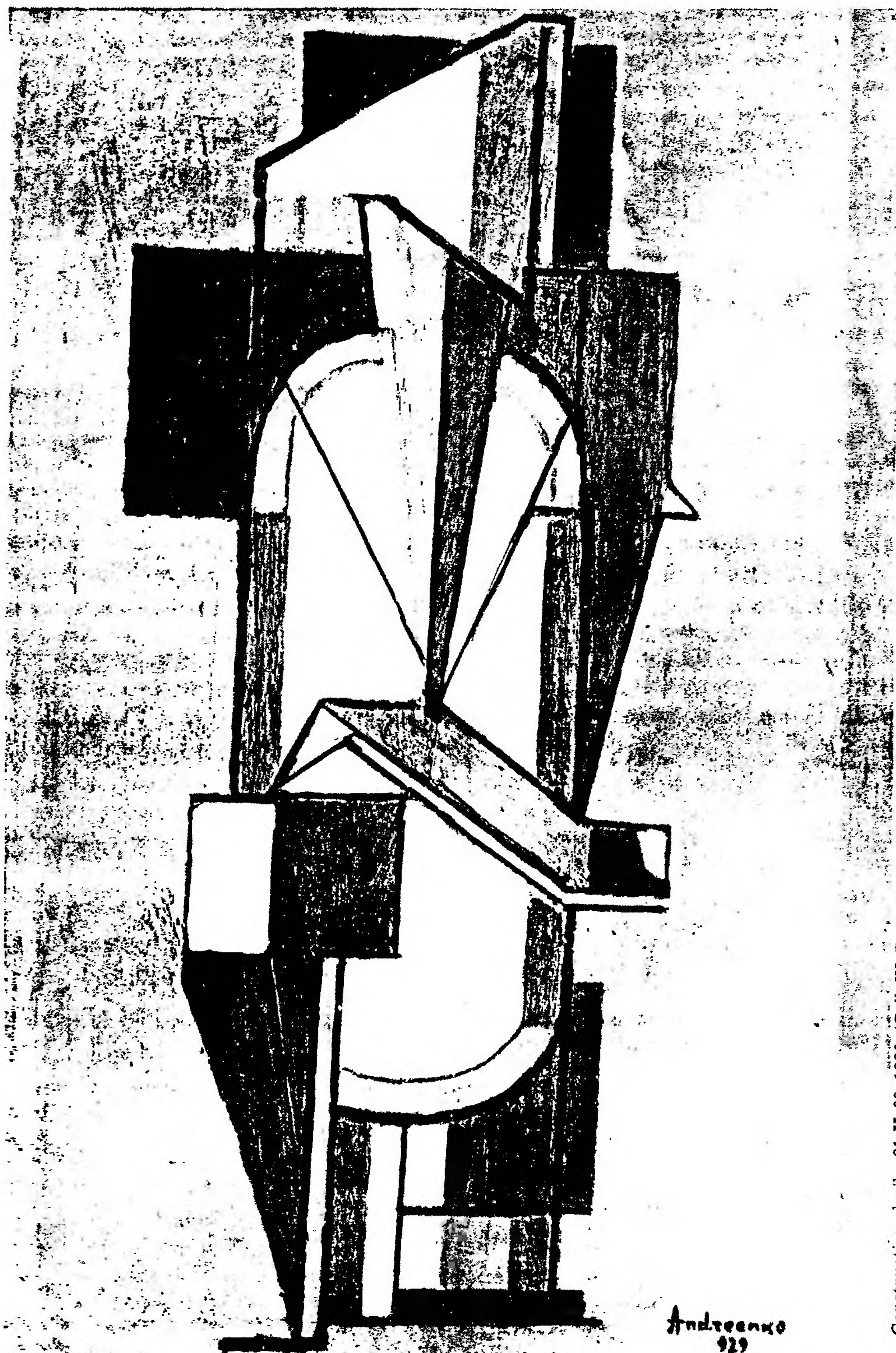
А, можливо, їй здалося, коли я зайшов до вестибюлю, щоб запалити світло, що тут-таки в неї дома я і стану її переслідувати і доганяти на сходах. Але навряд чи, — вірніше, що тепер, коли зразу скінчився жах довгого блукання порожніми мерзлими вулицями чужого міста, тривоги і страху перед кожним перехожим, сили опору, що завжди з'являються у важкі хвилини, її раптом відразу залишили і вона, бідолашна, просто зовсім втратила голову.

Зустріч зі мною була для анґлійки неймовірною удачею. Вона була в такому стані утоми і нервової напруги, що навряд чи в неї вистачило б сил продовжувати це кілька годин, до ранку блукання мерзлими вулицями, доки перехожі не направили б її до поліційного комісаріяту або до анґлійського консульства. Удача ця визначилася не в момент зустрічі зі мною, а в момент, коли несподівано виник в мені спогад про якусь бачену мною групу молодих екскурсантів, що заходили до готелю. Між цим, давно минулим моментом і моментом, коли анґлійка вирішила їхати на континент з екскурсією і моментом її народження існує прямий зв'язок.

Такий же зв'язок існує поміж багатьма явищами внутрішнього психічного порядку і порядку зовнішнього всіх чотирьох осіб цього оповідання. Тільки осягнувши цей зв'язок не по частинах, а в цілому, ми могли б пояснити собі виникнення і можливість того явища, що його ми називаємо збігом.

Тривалий час я мешкаю на вулиці, де сталися ці маленькі пригоди, безліч разів, в ріжні години дня і ночі мені доводилося проходити цією вулицею. Багатьох перехожих довелось мені тут зустріти. Кількість їх така велика, що я, навіть приблизно, вагаюсь уявити цю величезну цифру.

Але ні до цих пригод, ні потім мені не трапилося зустріти перехожого, який, у скрутному становищі, звернувся б до мене за допомогою. Хіба хто, іноді, спитає, як пройти на ту чи іншу вулицю.

Construction huile. 81 X 60. 1929. (Coll. W. Popowicz)

Три зустрічі, про які тут мовлено, сталися протягом короткого проміжку часу, днів за десять приблизно, завжди дуже пізньої години ночі, всі три зустрінуті особи були молоді жінки. Нарешті, що особливо дивно, зустрічі відбулися завжди у певному місці — навпроти Дитячого Шпиталю. В усіх трьох випадках мені вдалося надати послугу. Цього могло і не трапитись.

Блаженний Августин, у своїх творах, зауважив з якогось приводу, що ні в якому збігові немає нічого дивного, тому що всякий збіг є ніщо інше, як вияв Божого Провидіння.

Та, поскільки прояви Божого Провидіння залишаються незрозумілі й самому Августинові, таке зауваження по суті справи нічого не пояснює. Від одного невідомого він відсилає нас до другого, нічого не пояснивши.

Є випадки збігу, що здаються нам дивними, і тому викликають бажання, бодай трохи, прослідкувати і усвідомити шляхи та обставини, які уможливлюють такі випадки. І це, не дивлячись на те, що ми усвідомлюємо, що спроба наша заздалегідь приречена на невдачу. Цілком ймовірно подумки скласти мапу пересування вулицями міста чотирьох осіб цієї розповіді за два, три дні до того, як трапилася зустріч. Така карта, складена в уяві, могла бути і в дійсності. Всі пересування відбувались у відомі пріміжки часу. Було б цілком можливо супроводити мапу зазначенням часу, коли всі пересування відбувались. На нашій мапі чітко видно, як шляхи осіб цієї розповіді переплітались, розходилися, зближувались, щоб у певну хвилину привести до місця зустрічі. Поява в точно визначений момент біля Дитячого Шпиталю стає невідворотньою і цілком зрозумілою.

Але мапа пересувань кількох днів недостатня. Наш сьогоднішний день якоюсь мірою визначається днем минулим, близькі минулі дні зумовлюються минулим тижнем, місяцем, роком, роками, плином усього життя. Можна цілком уявити собі детальну мапу пересувань якої-небудь особи за все її життя, із зазначенням часу, коли ці пересування відбувались. На мапі будуть позначені всі пересування до ріжних країн, багато міст, нарешті, всі пересування менш важливі. Це буде повна біографічна мапа. Простежуючи за цією мапою життя даної особи у зворотньому напрямі, тобто до місця й часу її народження, ми неминуче приходимо до висновку, що для того, аби ця особа з'явилася такої-то миті у певному місці (в даному випадку на місці зустрічі біля Шпиталю), треба, щоб ця особа народилася того дня й часу, коли вона народилась, у тому місці, де вона народилась, і щоб усе життя її переходило так, як воно переходило, без великих відхилень. Будь-яке значне відхилення порушило б розклад пересувань і часу на нашій біографічній мапі і зустріч у певний момент біля Шпиталю не могла би відбутись. У другій половині грудня такого-то року все було підготовлено ходом усього життя, щоб ці зустрічі відбулися в тих умовах, за яких вони сталися. В останню годину до зустрічі відстані між нами обчислювались не кілометрами і не десятками метрів, а кількома метрами, час обраховувавсь не годинами, а хвилинами. П'ять, десять хвилин спізнення і зустріч виявилась би неможливою. Цього не сталося, все було розраховано до однієї хвилини.

До цих пір все було доволі зрозумілим, оскільки ми мали справу з величинами, що надаються обчисленню — з простором і часом.

Наша мана устійнює визначеність явищ життя. Їхні причини сховані в далекому минулому. Не можна пояснити жадного явища, не заглибившись і не осягнувши для себе численних і складних причин, які уможливили таке явище. Ми не можемо пояснити собі випадок збігу й інших життєвих явищ, тому що не в змозі охопити всю безкінечну складність життєвого процесу загалом.

Життя людини переходить у складному процесі незлічимих явищ, які між собою зустрічаються й часто стикаються. Індивідуальні, неповторні особливості її характеру, її волі, вплив осіб, близьких до неї або які й далеко, але можуть впливати на устрій і хід життя цілих мас; сили, зовсім не залежні від волі людей, те, що визначають словами, «cas de force majeure», врешті, Випадок, що не піддається жадному поясненню і передбачі і який миттєво може перекинути весь, здавалося б, міцно встановлений хід життя.

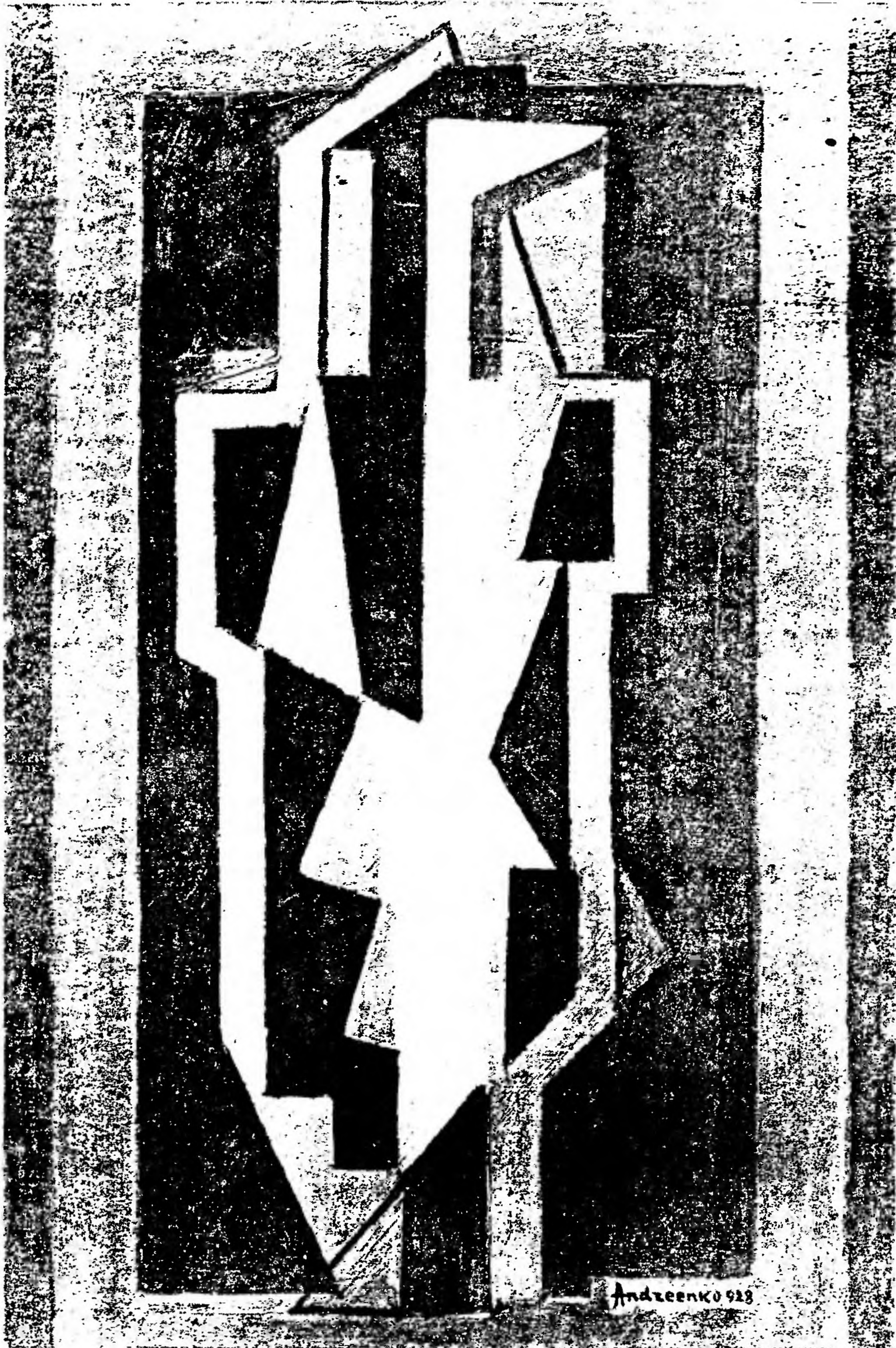
Ми можемо спостерігати і обговорювати всі життєві явища, але по частинах, по уривках, охопити ж і усвідомити для себе якесь явище (в цьому випадку збіг), а тим паче весь життєвий процес в цілому, ми неспроможні. Нам не вистачає всеохоплюючого розуму.

Те, що здається очевидним, може виявитися невірним. У мене не може бути певности, чи я справді надав послугу трьом жінкам, що їх я зустрів. Можливо, без мене вони ліпше б вийшли зі становища. А моє втручання затягло їх в інші труднощі. Поранена жінка без мене, можливо, зустріла б перехожу, яка надала б їй притулок на ніч. Я ж розмістив її в готелі, де вона мусіла серед ночі звернутися за допомогою до чергової, а та, замість того, щоб викликати лікаря, викликала поліційну допомогу (чого поранена так боялася) і поранена опинилася спочатку у шпиталі, потім у шпиталі тюремному, а потім і у в'язниці. Як відбилися ці пригоди на долі осіб цієї розповіді, ми не знаємо. Майбутнє нам невідоме. Охопити всю безкінечну складність причин внутрішнього порядку, що приготували можливість такого збігу, ми неспроможні, а тому не можемо зробити які-небудь висновки про природу збігу. Це стосується всіх життєвих явищ загалом, належать вони одній особі чи життю цілих народів.

Жан Ростан свою книгу про виникнення життя закінчує словами: про виникнення життя ми не знаємо нічого. Але й про те, що чекає нас після життя, ми не знаємо нічого, крім ріжних суперечливих думок. Але і про саме життя, що переходить перед нашими очима, ми знаємо приблизно тільки його зовнішній бік. Можна сказати, що ми знаємо хіба що одну соту частку історії людства.

Закони, що їм підлягає світ, від нас приховані. Вчення й теорії, які створювалися протягом тисячоліть і намагалися дати пояснення та обґрунтування цим законам, з часом знешкоджувались і замінювалися іншими, такими ж малообґрунтованими і недовговічними.

1975

Construction en gris et noir. 61 X 46. 1928. (Galerie Il Bilico Rome)

КАПЕЛЮХ МАРКІЗА

Іноді я помічаю, що капелюх мій доволі зносився, що слід було б придбати новий. Це не так легко зробити. Велика крамниця капелюхів, яка знаходилась неподалік від мене, де у вітринах були виставлені десятки капелюхів ріжних фасонів, ріжного кольору, вже давно припинила існувати через відсутність покупців. В крамницях чоловічої білизни або готового одягу завше раніше виставлялися у вітрині і кілька капелюхів. Тепер їх не видко зовсім. Я не знаю, де в Парижі можна придбати капелюх. Набуваючи з плином часу ріжних форм, слугуючи людині і в дощ, і в холод, і в спеку, капелюх раптом став непотрібний.

Зникнення капелюха відбувалось на наших очах, і тому неважко встановити, з чого це почалось. Вже на початку двадцятих років молода людина зупиняла своє авто біля входу в каварню або нічне кабаре.

— Ви без капелюха? — здивовано запитував перший-ліпший зустрічний знайомець. — А навіщо мені капелюх? Я в автомобілі. У мене автомобіль.

А тепер, багато років по тому, мій сусіда по будинку, чоловік літній і лисий, і в дощ і в холод виходить вранці за покупками без капелюха.

— Вам не холодно? — запитую його при зустрічі.

— Анітрохи, — і рукою в рукавичці він кілька разів проводить по голові, затримуючу руку, щоб хоч якось зігріти сучасно-голий череп. Авта в нього немає, але він зодягнений по моді, як всі, без капелюха. І всі перехожі, дивлячись на нього, вневнені, що за рогом на нього чекає його авто.

В жіночому вбранні капелюшок посідав дуже важливе місце. Рідко яка покоївка зважувалась перебігти вулицю, щоб купити хліба в булочній, що знаходилась навпроти, не надягнувши капелюшка і не оглядівши себе в дзеркалі, тому що капелюшок не можна було начепити на голову абияк, а треба було його прилаштувати так, щоби він був до лиця. Чоловік, який вийшов на вулицю без капелюха (це траплялося вельми рідко), здавався недбало, не по-міському одягнутим. Він не мав вигляду. Крім звичайних фетрових капелюхів, були капелюхи літні солом'яні — канотьє, панама. Капелюхи італійської фірми Борселіно були знані в усьому світові. Розповідали, бувало, що власник капелюха борселіно,

промоклого під дощем, залишаючись в пальто, помилково сідав на свій капелюх і просиджував на ньому деякий час. Капелюх перетворювався на маленьку безформну грудку, що її, здавалось, залишалося тільки викинути. Але просохнувши, капелюх ставав новеньким, без жадної зморшки, так ніби він тільки-но вийшов з крамниці. Такий був борселіно.

В ті давні часи, коли всі ще носили капелюхи, трапилось мені провести кілька місяців в одному великому місті на півдні. Мій приятель, що постійно мешкав у цьому місті, з яким я йшов вулицею, зустрів свого знайомого, зупинився і, познайомивши нас, почав з ним розмову. Я залишався дещо осторонь і роздивлявся на мого нового знайомого. Це був літній чоловік, з божим обличчям, з акуратно підстриженою борідкою. У гравірованих портретах книжок з історії можна відшукати персонажі цього типу. Але ці завваги спадали на думку пізніше. Перше, що впадало в око і вражало, був його капелюх. Слід думати, що капелюх куплений за часів молодости — тобто — в кінці минулого століття і відтоді ніколи не замінявся на новий. Ніякий борселіно не міг витримати такого натиску часу. Не можна сказати, що капелюх був старий, поношений. Це був капелюх пошарпаний вкрай, до останньої межі, полинялий, криси капелюха потерлись і утворили торочки. Але що особливо впадало в око — це наскрізні прорізи, які проходили через капелюх. Напевно капелюх був проїдений міллю. Контраст цього капелюха з обличчям якогось персонажа, герцоґа, що зійшов з ґравюри історичної книги, був разючий.

— Tres heureus de faire votre connaissance, — сказав мені, прощаючись, мій новий знайомий, хоча я ледве обмінявся з ним двома-трьома фразами.

— Хто се? — подивовано спитав я свого приятеля, коли ми зосталися наодинці.

— Це дуже милий чоловік — Маркіз N., уродженець нашого міста. Завжди обіймав поважні посади, багато зробив для міста. Його всі дуже люблять. Неподалік від міста у нього великий маєток.

— Чому ж у нього такий зношений до непристойности капелюх?

— Непристойний капелюх? Що ви? Просто, здається, старий капелюх. Ми так звикли до маркіза, що на такі дрібниці не звертаємо уваги. Він дуже мила людина.

Я здивовано дивився на мого приятеля. В цьому місті головний майдан, як piazza Navona в Римі, має овальну форму, ймовірно тому, що в часи давнього Риму, як і на майдані Навона, тут відбувалися кінні перегони і ріжного роду змагання. Перед сніданком, особливо, в недільні дні майдан пожвавлювався — тут перехрещувалися кілька вулиць. Перехожі, зустрічаючись, починали бесідувати, гуртувались.

Якось в неділю я побачив на майдані маркіза, який йшов з дружиною, статечною дамою, і дорослою донькою. Всі троє поверталися, очевидно, з церкви. Дами були вдягнені по-недільному, в модних капелюшках. У привітаннях, що ними маркіз обмінювався з зустрічними, відчувалось якнайшанобливіше ставлення до нього. Але капелюх на маркізові був той самий. В недільний день, виходячи на вулицю з дружиною і донькою, він не вважав за потрібне одягти інший, пристойний капелюх. Либонь, іншо-

го капелюха у нього ніколи й не було. Як наважились його дружина й донька вийти з ним на вулицю? Чи намагались вони, коли-небудь, переконати його в необхідности купити новий капелюх? Природно, зустрічні повинні були, завбачивши такий капелюх, мимохіть притишити ходу і огледіти її з подивом. Нічого подібного не відбувалось. Я один звертав увагу на капелюх маркіза. В мене з часом з'явилися знайомі, я теж почав бувати на майдані у недільні дні.

Цікавість моя була зачеплена — я іноді намагався зайти з ким-небудь у розмову про капелюх маркіза. Але щоразу в такому випадку я відчував вороже до себе ставлення. Мешканці цього міста не вважали капелюх маркіза пошпоненим вкрай, подертим на шмаття капелюхом, яким він був. — Так, здається, старий капелюх, — відповідали мені. Чи можна припустити, що таке засліплення охопило всіх мешканців міста? З іншого боку, їм здавалось, що я хочу образити і принизити маркіза. — Ви засуджуєте нашого маркіза.

— Зовсім ні, — відповідав я. — Я просто хочу зрозуміти, як може така в усіх відношеннях коректна людина не помічати, що вона порушує звичайні правила пристойности, які прийняті в нашому суспільстві. Мій співрозмовник мимоволі стипав плечима. Можливо, що він міркував так: маркіз уродженець нашого міста, який багато для нього попрацював і багато для нього зробив. Людина всіма любима і шанована. Кожний має свої особливості і свох слабкості, і ліпше за все їх не помічати. Коли ж якомусь зайді не подобається капелюх нашого маркіза, ніхто не зобов'язує його жити в нашому місті. Він може поїхати і шукати інші міста, де всі мешканці носять новенькі капелюхи.

Так і сталось. Незабаром я виїхав з цього міста і ніколи не знайшов пояснення тому, що довелось мені побачити. Думаю, проте, що пояснення існує. Але про причини прихильности маркіза до свого капелюха знає тільки сам маркіз. Спогад про капелюх маркіза має для мене добрий знак. Я вважаю, що у порівнянні з його капелюхом, мій зовсім не здається таким старим і виглядає ще цілком пристойно. Отож немає чого мені починати важкі пошуки крамниці, де можна купити новий. Я проходжу велику відстань модною вулицею, не зустрічаючи жадного перехожого з капелюхом на голові.

В капелюсі іду я один. Капелюх захищає мене від дощу і холоду, але, звичайно, всім ясно, що власного авта в мене нема.

1977

Перетлумачив з московської
Володимир Верховень

Андрій Підпалий

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ДЛЯ КОГОСЬ

— Галльо. Привіт.
— Привіт...
— Як жизнь?
— А як у тебе?
— Так нічо собі... йду прямо по вулиці.
— А я шукаю роботу.
— Да. Ясно.
— Так.
— Панятно!
— Що таке?
— Та нічого. Панятно просто.
— Що тобі «панятно»?
— Добре, досить, пашла ти!
— Заткнись...
Головний герой після цього кинув слухавку і вийшов на вулицю.

1.

* * *

Віра минула крім прийняття вечору. Острів Америка ловить розпрямлення, їм прийшов ранок врізання праху малюка з черги.

* * *

Їжак як мито. Люди перуть. Апробація чогось у часі. Мирт Ольга пролила. Лялька тримає море.

* * *

Вранці пошук криниці для щирих прикладів мармуру і запам'ятованости пролиття старости липкого сну. Останній транспорт проходить

найближчим прилипанням на напрям побудови цього міста в тяжкому, спресованому горизонтально музикою, серпні.

Можливо лаятись тут краще, ніж витирати стіни, що належать зіркам.

* * *

Навпроти стоїть мармурове зледеніння. Принаймні думаю опрацювати, можливо, трохи пізніше це транспортування в дивні гори. Тому шукати потрібно змаління в собі рудих розбурхань транспорту при пероні. Тривога швидкого їздження майструє крутіння лагідністю довколо дому великого лорда-робітничого страти чужости проминання страху. Трава прискорила очі ламанню струшування спогаду краху в протоку, між островами-будинками. Лябіринт замкнений сьогодні для веселих наших прогулянок маятниками пір року. Тому розходьтеся шукаючи вуличних розваг у цьому сумирному місті...

* * *

Пройти майже одночасно з примущенням слідкувати за зміною переходів поверхнею самотности, що у товщі чарівниці. Спостереження розідраної пташки у країні ста розмірів розмотаних тканин. Отримати Сатурн для вживання товаришів під час мого пиття кольорового повітря. Вміщення себе у вікно кількагодинної промови для подзвонювання страхом.

* * *

Крам проданий сьогодні, тому куца ти стоїш олита прощанням. Кудись помандруй стиха. Може розібрати позавчорашнє ремесло простягання неминучого отримання роботи на жовтизні паперу. Мрії крейдяних щік її розповіді на майбутнє моєї голови. Пройнятись пильністю равликового дому між горизонтів.

?

* * *

Десь від себе схрещення якесь в темноті. Швидко відносить нас додому звідти. — В кімнаті спроєктовано відчуття висоти усіх поверхів цієї будівлі. Вечірнє місто навколо як розкручені бридкі канати з корабля, змальовані тьмяною жовтизною.

Знаю, на даху хтось примушено грає.

* * *

Стріти вечір у вівці набитій соломою і повідомити розважно про щось надзвичайне, як ось це: про керамічні роботи на скелях чи хоча б у середині простору (я маю на увазі розсічення рівно десятої години — тобто всередині цієї миті.)

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ДЛЯ КОГОСЬ

Отримання послуху крізь насуплення зламаних тканих кольорів і структуру механізму кулемета — розпачу на хвилях руйнування пагорбів.

* * *

На ріжних вулицях будинки куди входять мої друзі — скоро вже десята вечора, і якраз починається холодний дощ (Святий Миколай). Чому я думаю про одну певну вулицю в місті (викладену бруківкою), на якій навіть не хочу нікуди зайти...

...Майбутнє буде скручене в бляшаних рулонах.

* * *

Вистеження і обстеження молочного місця. Холодний розпуск вулиць в дощ, як пір'я гордих птахів. Абсолютна розмова за чийсь виграш у війні за 1000 кілометрів, і море наливається в мої пальці, — солоне сонце розбещено розрізає будинки. Стає простим диском покладання на електричне піяно, на стінках припишклі кольори. А в сусідньому місті в цю мить панує думка про шкідливість морозива на вулиці взимку.

Речі мої покладені саме для написання ними самими чужих у нашій мові слів.

* * *

Ранок приладнав у сторожових веж настрій, розстібнення горла камінного бруку. Стався розлад спостереження за поразкою. І про теперішні часи він сміючись почав наспівувати біля храму, що виник в центрі лише за мить та мав розстелитись своїми кольорами і написами. А написи мусили стати травою, що прикрашала б слухання споживання обіду на даху найстарішого будинку між двома затоками розмальовування.

...Випереджуючи накладання асфальту повзла глуха бляха із золота (тінь сторожа міста від виливу).

Спорожніло укриття залізної сітки стадіону, розмуровувань спрямованости в середину, де спочивають дивного кольору слони на шкільних подвір'ях влітку. Астарта усміхнулась. Вздовж вулиці розмочуваний був хліб розбрату. Терпіння знищене накриттям столів влади. Рубайте голови гідрі.

* * *

Сторонній проходив жовтизну від сніжних малюнків світанку і раптом опинився біля великого будинку в центрі міста, в цю ж мокру і брудну зиму, затримуючи розпалення чисел у вікні найдальшого будинку з цієї вулиці. Огрівання світлом цього міста в ярах спонукало до стрибків

розплати: мотузками, двома якимись кольорами, ріжнобарвними футболками і катанням у зупиненнях часу на початку кожної осінньої роботи речей та заокруглень кольорових рейок повітря.

* * *

Довкола в одній миті строкато було розвішане запам'ятовування назв рибин, що зроблені були з осінніх голосів глини. Розмова вже довго тяглася. Сусідня прірва співом зимових метеликів і пам'яттю розгалужень двобою у шкільному коридорі. Корпус корабля розрізали на самітньому річковому острові, якраз сьогодні опівночі. І там будуть палені пізніше дими ритму експресіоністичного барабанщика, який неспиняючись шалів грою вже кілька годин.

* * *

Струшувати кволість. Стримувати глиняну кволість. Розпилювати кволість початку стогону сніданків кривавих гір. Розмочування. Робота приносить мені нові деталі у шухлядах, що в бабусиному будинку. Вони мають номери і звукову ідентифікацію: одне як тиша, друге як вимірювання довжини, інше нагадує побудову досліджень за внутрішнім складом подорожей міськими призалізничними кварталами. Розморить це все під світанок. Витрачаємо на це час.

СКАНСЕН

Їду на возі з новенького дерева, цей музей ховає в собі очі місяця над моєю землею, де трава обплутує річки як прожилки на руках, коли з вітром на дні осені.

* * *

З ґрат перед очима зняли накриття.

Йдемо у середину.

Дитяча радість шкільних канікул — коли прогулювався вулицями.

Жінка тут присутня.

Почалася війна.

Всюди спільні обіди закінчувались скандалами (постійно перевертали столи).

Примітивний орґанізм зі шкільного біольоґічного підручника тепер в моїй пам'яті.

м. Київ

Андрій Кокотюха

З ЦИКЛЮ «ХРОНІКИ»

1.

Спека стомила пасажирів. Прочинені вікна не провітрювали салон автобуса, а тільки впускали пилюку, яка, ставши частиною повітря, забивала людям очі, легені, скрипіла на зубах, сірим шаром осідала на спітнілих обличчях.

Від цього дівчи на в рожевому платті виглядала ще потворнішою.

Цей автобус — єдиний, що раз на день, пополудні, зупиняється у їхньому селі. Дівчина в рожевому їхала до райцентру. «Ти розумна, тобі інститут потрібен», — це материні слова.

Але розум очима не видно. Натомість на жорсткому дермантиновому кріслі сиділа цибата дівчина у незрозумілої форми туфлях, презентованих хрещеною на шістнадцятиліття чотири роки тому. Крізь рожеве плаття, пошите за фасоном журналу «Радянська жінка», просвічували брутальні сині труси. Причесане і підстрижене подругою волосся виглядало на голові скирдою сіна, в яку діти так люблять стрибати з гойдалки. Видовжене обличчя, половину якого займає прямий і широкий ніс, гостре підборіддя, круглі невиразні очі, настовбурчені вуха.

Такою вона себе не бачила ніколи. Не могла уявити, що саме такою вона є.

Парочка на сусідньому сидінні їхала з турбази — дівчина в рожевому це одразу для себе визначила. Модна чорна майка не ховала м'язів на засмаглих руках хлопця, розцяцьковані шорти дозволяли йому демонструвати всім бажаючим треновані м'язисті литки й стегна. Дівчина, яку він недбало, по-хазяйськи обнімав за стан, теж була в шортах. Бездоганні, ідеальні форми, засмаглі стрункі ноги пасла заздрісними очицями, очами й очиськами мало не вся чоловіча частина пасажирів. Біла футболка відтіняла рівномірну засмаглість тіла й обличчя, пружні груди, які під білою тканиною нічим не стримувалися, підстрибуючи в такт автобусному рухові. Ліва рука безвільно звисала вздовж тіла, права примостилася у хлопця на коліні. Довге волосся спадало на очі, частково затуляючи її лице від пилюки.

Обидва вони спали. Уві сні красуня посміхалася, хлопець ледь помітно ворушив губами. Її голова покоїлася на його плечі.

Дівчина в рожевому платті намагалась не дивитися на них. Вони повертаються в своє місто з бази відпочинку, вони втомлені і щасливі, яке кому діло до цієї пари...

Зупинившись у великому селищі, на останній перед містом зупинці, автобус досить сильно загальмував, машину струснуло, хлопець розплющив очі. Байдужим поглядом ковзнув по пасажирах, не зупинив його і на дівчині в рожевому, хоча вона спробувала посміхнутися йому. Хлопця нічого не цікавило і ніхто йому не був потрібен.

Його подруга теж прокинулась. Торкнулася вустами неголеної щоки, щось прошепотіла на вухо. Вільною рукою хлопець поліз у спортивну сумку, яка теліпалася на бильцях, видобув почату пляшку теплої лимонади, закорковану скрученим шматком ґазети, відкоркував, приклав до спраглих губ. Не підводячи голови, вона збуджуюче-брутально обхопила ший-

ку повними губами, зробила ковток, ще один, ще один — і спорожнила пляшку. Хлопець засунув її знову у нутрощі сумки, повернув голову, щоб подивитися у вікно.

Дівчина в рожевому була просто перед його очима. Але він не помічав ані її, ані несміливої посмішки на некрасивому обличчі. Він дивився крізь неї на повільний від спеки рух за вікном.

Дівчина в рожевому квапливо підхопила сумку, незграбно піднялася, мимоволі закотивши при цьому край плаття і оголивши худосочне плаское стегно. Червона фарба залила лице, а разом з нею де не взялася лють. Образа і лють. Сором і лють.

— Дура! — вигукнула дівчина в рожевому прямо в обличчя красуні. — Корова, сука, кобила дурна! — і додала кілька соковитих матюків.

Вона не дочекалася реакції — вибігла стрімголов з сальону.

Якщо попуткою не доїде додому, буде чекати, поки цей самий автобус буде вертатися назад. В місті їй робити нічого. Батьки теж можуть помилятися.

2.

Те, що побачив Вася, не здивувало його. П'яних взагалі нічого не дивує.

По зеленій і ненадійній поверхні води ходив, як по сухому, худий чоловік явно семітської зовнішности. Він був майже голий — срам прикривала незрозумілої форми шматина. Він тинявся по воді туди-сюди і час від часу вигукував:

— Ай ем Джизас Крайст! Ай ем суперстар!

Васі здавалося, що він десь бачив цього дивака. Можливо, в божевільні, куди він раз на півроку ходить відвідувати свого молодшого брата, який збожеволів, напившись до безтями, а коли протверезів, божевілля не випарувалося разом з алкоголем. Васин брат був тихий божевільний — уявляв себе шестируким Шіввою і постійно шукав решти своїх рук.

Дивак, побачивши Васю, підійшов до нього, ступив на вкриту асфальтом набережну.

— Я нікому не потрібен, — заявив він.

— Я теж, — зрадів Вася. — ходімо за це вип'ємо!

— Я люблю всіх, — дивак, здавалося не слухав Васю. — Крім любові я нічого не даю людям. Але люди теж можуть любити один одного, і роблять це. Кожен по-своєму.

— Нудний ти! — образився Вася. — Нема грошей — так і скажи! Я тебе пригощу, на пляшку в мене ще стане.

— Я не можу дати людям те, чого б вони не змогли дати собі, — правив своє дивак. — Навіщо ж я тоді потрібен?

— Слухай, дай мені спокій, буду тобі безмежно вдячний! — Васі урвався терпець.

— Невже я можу ощасливити хоч одну людину? — зрадів дивак. — Це правда?

І він пострибав, неначе цап, по воді, вигукуючи знову незрозумілі колишньому петеушнику Васі фрази «ай ем Джізас Крайст» та «ай ем суперстар». «Треба ж так напитися» — подумав Вася. Кого він мав на увазі — він і сам не зміг би пояснити.

м. Київ

Петро Ротач

СВІТОВОЇ СЛАВИ БАНДУРИСТ

Людина, яка в часи холодної війни пронесла славу українського кобзарства країнами Европи і Америки, утверджуючи піснею ідею незалежности України, - це Григорій Китастий, один із славних синів Полтавщини. Він «ніс Україну країнами», як сказав у своєму вірші «Відповідь Китастому» Олекса Гай-Головко. Китастий, як мистець, виконав своє патріотичне призначення з великою відповідальністю перед Українським Народом і його культурою. У згаданому вірші ця місія визначена як «важкий, але праведний хрест». Завдяки праці таких могутніх обдарувань, як Олександер Кошиць і Григорій Китастий, «стала поволі дніти чужинна черства земля». Вдалий поетичний образ! Українська пісня, українська бандура змушували «черству чужину» добріти й задумуватись над тяжкою долею України.

Г.Китастий, як видатний бандурист і композитор, і як керівник славнозвісної капелі ім. Т.Шевченка, на вигнанні здобув світову славу. І це відзначалося західньою пресою в той час, коли струни українських бандур тріюмфально дзвеніли в найбільших країнах світу, викликаючи подив і захоплення чужоземних слухачів, а ми тут, на батьківщині Китастого, нічого не знали про нього і про очолювану ним капелю, бо влада не дозволяла це знати. Поет Гай-Головко, славлячи Майстра, казав, що нема йому рівних у світі:

Шляхетні і горді еліни
До неба б тебе підняли
Своїми руками нетлінними
І духом без мли і хули,
Щоб сяяв як зорі вгорі,
Щоб вічности вихор не стер...

Поетичний образ бандуриста-віртуоза Китастого малюється поетами у блиску вишуканих слів, що передають його темпераментну гру «із бурями, зливами, громами минулих і наших часів». Це він увів бандуру, а з нею і

славу нашої минувшини, не тільки «в двері Білого Дому», тобто Америки, але так само і Европи, Канади, Австралії. Тому можна ствердити, що Григорій Китастий вивів українську бандуру на світову сцену, а сам заслужив справедливу оцінку «найбільшого кобзаря нашого століття», подібно до Остапа Вересая, що уславився як найбільший кобзар XIX-го століття. Знаменно, що обидва вони вийшли з Полтавщини.

Григорій Китастий народився 17-го січня 1907-го року в Кобеляках. Батьки його, нащадки козацьких родин, були музично обдаровані люди. В 23 роки Григорій закінчив Полтавський музичний технікум і одразу вступив до Київського музично-драматичного інституту ім. М.Лисенка. Від 1935-го року він концертмейстер об'єднаної Київо-Полтавської капелі бандуристів, а з 1937-го року - заступник її мистецького керівника. В передвоєнний час кобзарі зазнавали звинувачень в буржуазному націоналізмі, їх заарештовували і багатьох розстріляли. На засланні опинились Гнат Хоткевич і Володимир Кабачок. Серед багатьох інших був заарештований і керівник Решетилівського ансамблю бандуристів Володимир Осадько. Ряди бандуристів невпинно танули...

На початку липня 1941-го року Державна капеля бандуристів була розпущена і майже всіх її членів забрали до війська. Чимало бандуристів загинуло на фронті і потрапило до полону. Григорій Китастий і Григорій Назаренко, обидва полтавці, повернувшись з полону, поспішають до Києва, де почала створюватись нова капеля, яка восени 1941-го року одержує назву імени Тараса Шевченка. Під керівництвом Китастого бандуристи, перемагаючи труднощі, вирушають на Волинь, по тому, року 1942-го - до Великонімеччини. На директора капелі ще в Києві був призначений Іван Майстренко, колишній політичний діяч, «боротьбист», що перед війною повернувся з сибірських таборів. Згодом капеля була передана до розпорядности німецької концертної фірми, і з 1943-го року розпочала ослуговувати табори українських робітників. Бандуристи, як і вивезені з України люди, мали на грудях нашивку білого на синьому квадраті знаку «OST». Їх виступи в таборах - це окрема сторінка в історії капелі під орудою Г.Китастого. І.Майстренко згадував у своїй книзі «Історія мого покоління», в якому неймовірно тяжкому становищі знаходились остарбайтери і з яким душевним хвилюванням сприймали вони виступи бандуристів. Як правило, писав він, перед початком концерту йому давали можливість сказати кілька вступних слів, які рекомендував перекладач. «Я розбавляв те слово не політичними, а емоціональними додатками», - розповідає І.Майстренко, на зразок: «Зараз ви почуєте рідну музику й рідну пісню... Ми сподіваємося, що наш концерт дасть вам нагоду пережити радісні хвилини, дасть вам силу й наснагу у вашому дальшому житті й роботі». А після закінчення концерту додавав: «Ми привезли вам, друзі, нашу славну українську пісню, одну з найкращих у світі пісень, щоб вона підносила ваш настрій, щоб вона зберігала вашу бадьорість. Любіть, плекайте й не забувайте свою пісню, як і нашу рідну українську мову».

Після таких щирих слів у залі чулося схлипування. Окремі пісні зворушували усіх присутніх у залі. Німець Болінґер, імпресаріо капелі

бандуристів, казав, що німецьке начальство хоче розважати робітників, а не наганяти на них сум. Одного разу плач в авдиторії стояв такий, що Болінґер зажадав від Майстренка письмового на те пояснення.

Один із концертів капелі Г.Китастого влітку 1943-го року у м. Плавені в Саксонії випало щастя слухати і мені. У просторому приміщенні, де стелю підпирали дерев'яні стовпи, зібралося нас кілька сот із таборів міста і його околиць (пам'ятаю, там я зустрів товариша із мого села, що втік з табору і тепер працював у бавера). Перед війною, ще коли вчився в школі, слухав я у нашому селі бандуристів родини Солодубів - батька і 5 чи 6 його синів. Згодом пройшла чутка, що всіх їх «посадили». Під час того концерту в Плавені я поцікавився, чи немає в капелі кого-небудь із талалаївських кобзарів. Сказали, немає. Мені запам'ятався серед кобзарів, що сиділи на сцені, підліток-хлопчина, який виявився, як я дізнався пізніше, небожем Григорія Китастого (у 1991-му році я розмовляв із ним після концерту детройтської капелі ім. Шевченка в Полтаві - це був Петро Китастий).

Повесні 1945-го року, коли бої підкотилися до Берліну, українські бандуристи з фальшивими документами виїхали до Баварії. Але й там скоро їм довелося ховатися від смершівських людоловів і втікати до американської зони. В 1946-49-их рр. капеля обслуговувала багатотисячну українську громаду, що зібралася в Західній Німеччині й не бажала повертатись до Совєтського Союзу. Прибувши 1949-го року до Америки, бандуристи осіли у м. Детройті, звідки виїздили на концерти.

15-го квітня 1967-го року в Чікаґо відбувся концерт творів Г.Китастого на посвяту його 60-річчя. Про життєво-творчий шлях бандуриста говорив тоді відомий письменник Улас Самчук, автор книжки «Живі струни» про українське кобзарство і капелю Китастого. Хор з Чікаґо виконав його твори з літурґії («Вірую», «Тобі співаємо», «У царстві твоїм») під дириґуванням самого автора.

Як композитор, Г.Китастий поклав на музику твори Т.Шевченка «Гомоніла Україна», «Вітре буйний» та ін., патріотичні вірші І.Багряного «Вперед, сини народу!», «Пісню про Тютюнника», марш «Україна», а також твори О.Олеся, М.Ситника, Яра Славутича, А.Малишка, О.Гай-Головка, Б.Олександріва, Ганни Черінь. Йому належать музичні твори «Гомін степів України», «Горлиця», «Турбаївське повстання», «Дума про Сагайдачного» та ін. Всі ці твори виконувались капелою бандуристів ім. Т.Шевченка, яку він очолював як мистецький керівник від 1968-го року до смерти. У 1984-му році до керівництва прийшов Володимир Колесник. Саме під його кермою прославлену капелю слухала Полтава влітку 1991-го року. Пам'ятаємо, як захоплено реаґувала заля на кожен концертний номер. Один із закордонних слухачів писав: «На цьому концерті я вперше відчув, що повністю належу до української нації, я вперше відчув національну гордість і, мушу сказати, це почуття - чудове!» Напевно, щось подібне могли сказати після концерту і наші слухачі.

Ім'я Г.Китастого як видатного українського бандуриста, носія кобзарських традицій свого народу, давно увійшло до тематичного світу

української віршотворчости. Правда, в совєтській поезії для цієї постаті не було місця - Китастий був під забороною. Тому образ нашого славного бандуриста творився лише в еміґраційній поезії.

Уже 1948-го року поет Михайло Ситник у вірші «Кобзар», присвяченому Г.Китастому, змалював образ кобзаря - натхненника боротьби за визволення рідного краю від большевизму. Його кобзар прийшов «аж із Полтави... до грозових Карпат» і там пристає до повстанців: «Отамане, сотнику (Чи як вас?), Я до ваших послуг. Я - кобзар...» Так вели себе кобзарі і в давнину, так розумів ролю народнього кобзаря і Т.Шевченко.

І до струн торкнулись жовті пальці -
Хміль і Байда встали, мов живі...
І відчули збуджені повстанці
Кров козацьку у своїй крові.

За давньою патріотичною традицією кобзар надихав козацтво на боротьбу проти поневолювачів. Так чинить і кобзар нашого часу.

Уперед! - і пронеслася буря,
Блиснула надія, наче сон...
І дзвеніла десь вдалі бандура
Славній перемозі в унісон.

Найдужче розквітла слава капелі ім. Т.Шевченка в 60-ті роки. Своїм репертуаром вона підносила ідею боротьби за визволення України, а не тільки будила любов і тугу до рідної землі, хоча і цей мотив не міг не звучати в піснях і думах, виконуваних шевченківцями. Відома письменниця і поетка Ганна Черінь, що минулого літа відвідала Полтаву, присвятила Г.Китастому вірш «Капітан» (1963).

Заблукав у землі далекі
Синьоокий наш капітан.

І хоча в чужині знайшов він добробут, але його

Манить інша оселя -
Рідна,
        далека...
Ці простори, квітами вкриті,
Раєм були б для людини,
Якби не було на світі
Її -
     України!

Покинутий капітаном корабель - то і є Україна, перенесена на чужину піснями соколиними, «передзвоном срібних бандур». Безперечно, що тут відбилось враження від виступу капелі Китастого.

То сміється в піснях Україна,
То плаче в зударах бур,
То, як зранена чайка, кигиче,
Між гострими вежами скель...
Капітане! Ти чуєш?
Кличе
Тебе
твій покинутий корабель.
(Зб. «Травневі мрії», 1970)

Серед віршів Г.Черінь знаходимо ще один вірш, присвячений Г.Китастому. Він називається «Шовковиця», і в ньому немає ні слова про бандуриста чи пісню, лише образ дерева, що нагадує Україну: крізь віти його «мерехтить сузір'я», і від цього видива «душа не чує ні стін, ні стелі, лише безмежжя далі й вишини». З того безмежжя космосу починає звучати рідна музика.

Це не душа, це вже - крилата мрія,
Ця дійсність - щонайкращий в світі сон...
Цю музику нехай не кожен розуміє,
Та візьме кожного вона в полон.

Поети діяспори, прославляючи Китастого, не обходили, звичайно, й оцінки майстерности бандуриста. «Заслужив Маестро лавровий вінець», - каже Іван Правденко. «Гра він на кобзі, про Вкраїну гра. Як і пісня наша, кобза не вмира». Сильне враження справляла та гра на людей, що опинилися на чужині: «Гра його чудова і чудовий спів...».

Він торкнувся пальцями струни -
Полились мельодії сумні.
І літає пісня, наче птах,
А у мене сльози на очах.
(В.Дубина, «Бандурист», 1965 р.)

Те саме в іншого автора:

Як співає пісню
Про люд страдний свій,
На очах в нас сльози,
В душах сум німий.
(І.Правденко, «Про кобзаря Григорія Китастого»)

А в одному з віршів Галини Дмитрів «Новорічне привітання Григорію Китастому» він не просто бандурист, Маестро, віртуоз, а «відважний борець», «що в цей сумний, нерівний час ніде не заломився, що не зійшов на

манівці, в мандрівці не згубився». Не випадково поетка Ольга Лубська називає бандуру Китастого «сестрою шаблі».

У пісні битви рокотали давні,
Будились лицарі, хапалися за зброю,
Піснями гоїли глибокі рани...

У поетичному вінку на посвяту Китастому зустрічається й така строфа: «Бандуристів згуртував На довічню славу, І на заздрість завстидав Київ і Полтаву...». Подібну думку знаходимо і в рецензії на виступ капелі бандуристів в одній з европейських країн, де було сказано, що Совєтський Союз не годен вислати за кордон для виступів такого мистецького рівня капелю.

6-го квітня 1984-го року на 78-му році життя «найбільший композитор нашого століття», «батько і беззмінний керівник капелі бандуристів ім. Т.Шевченка» (взято із «Голосу громади», ч.2, 1984 р., м. Канберра) помер у м. Чікаґо. Не будемо цитувати відгуків еміґраційної преси на цю втрату - їх багато і вони зворушливі. Але нагадаємо вірш Діми (Діамари Ходимчук) «Молитва за Григорія» з її збірки «Осіннє мереживо» (1984). У ньому поетка просить Бога поселити душу спочилого «в царстві, що без болю та горя є, де спокій вічний...».

А коли він учинив щось не так, -
прости йому бодай за те,
що нас він чарував
своєю бандурою,
слухаючи яку, тут, на землі,
добрішими ставали злі
і знову казали,
що Твій світ прекрасний.
Пісня його в пам'яті нашій
ніколи не згасне, -
така у ній сила і краса...

І за цю пісню, за ці чари Г.Китастий заслужив «спокій вічний... на небесах».

Ось і настав час, коли Україна може вільно вклонитись пам'яті свого вірного сина, що обгорнув чарівними струнами кобзи весь світ. Упродовж сорока років вони рокотали славу Україні по всій плянеті, кликали до визволення рідної землі, не давали заснути українській душі.

м. Полтава

Феодосій Ренгач

ПІД КОНВОЄМ SS-ів

До Великонімеччини я потрапив за примусовим набором 12-го червня 1942-го року з рідного села Гусакового, що на Звенигородщині (Черкащина). З остарбайтерського побуту здебільша запам'яталося прагнення вижити і вирватися на волю. У задротованих вагонах-товарняках завезли нас до Перемишлю. Загнали у великий пересильний лаґер для санітарної обробки. Довгі бараки з триповерховими нарами напакували вщерть. Там сталася з нами перша пригода. Шуцмани, здебільша поляки в чорній уніформі, заставляли нас прибирати і мити підлогу. Хлопці ухилялися. Шуцман кинувся бити палицею. Хтось трапив йому в пику шматком цеглини. Закривавлений шуцман вилетів надвір. Відразу злетілися десятки тих чорних круків. Вигнали нас в тупик поміж бараками. Чех-тлумач оголосив: якщо не скажете, хто вдарив шуцмана, то кожного десятого відправлять до концлаґера. Ми затято мовчали. Шуцмани кинулися нас лупцювати палицями куди попало. Ми дерлися один на другого - на дах. Потім нас загнали в лазню, наказали роздягнутися і довго поливали холодною водою з брандспойтів.

Звідти ешельоном доставили нас через усю Великонімеччину до південно-західнього закуту. Загнали у великий розпридільчий лаґер поблизу м. Пірмазенс. Оточений колючими дротами, розділений на сектори, що скидалися на обори для худоби, він повнився бранцями ріжних націй. До того невільничого ринку заходили цивільні «купці». Нас, гурт українців, відібрали для хемічного заводу у місті Людвіксґафені. Там, у великому остарбайтслаґері ч. 3 «Жіґуліні», вмістилося дві тисячі невільників. Оперезані колючим дротом бараки стояли у вологій низині на завезеному дрібному ракушняку. Барак мав шість кімнат, у кожній на двоярусних нарах по 21 особі. Наказали нам пришити нагрудні знаки «Ost». Нашу бригаду конвой водив до причалів на р. Рейн розвантажувати баржі з щебенем та піском. Інші будували електроварню і карбідний завод. Тяжка невільнича праця ставала нестерпною. Годували погано: вранці скибочка спеченого з домішкою опилок хліба і сурогат кави без цукру, в обід пісний зелений суп з якогось

шпінату. Щовечора з жіночих бараків доносилося голосіння дівчат. Нас, вантажників, рятувала капуста. Біля причалів часто з'являлася плавуча кантіна. Ми крадькома купували там у поварів капусту. А вже мали зарплатню по 10 марок на місяць, хоч не могли тими грішми до ладу скористатися.

Так пробідували ми десять місяців. І не звикли. Я зі своїм співклясником Олександром Рябеньким вирішили втікати. Вислизнули з-під уваги вахманів і вибралися геть за робочу портову зону. Вдалині вабили лісисті гори. Ми вскочили в кукурудзу і далеко пройшли Рейнською долиною. Оминали дачні хутірці. Ввечері перелізли через тин і заночували в густому сорго. Прислухалися до гавкоту собак, чи не йдуть слідом. Вранці перебиралися через виноградні тераси. Обережно наблизилися до станції, щоби вчепитися до потяга. Неподалік їхали вельосипедами німкені і здійняли ґвалт. Вибігли німці й половили нас. Поліцай посадив у сільську «холодну». Там стояли мішки з маком та ячменем. Ми скубли оте добро, як миші, всю ніч. Вранці за нами приїхав наш лаґерфюрер. В Олександра знайшли аусвайс (пропуск-посвідчення) і так взнали, звідки ми втекли. В лаґерному бюрі поляк-тлумач злорадно втішався: «Пшез дурне глове мусіте отшимать двадесті пінч на дупе» (Через дурну голову мусите одержати 25 ударів на сідниці). Мене кинули животом на камінний стіл, стягнули штани. За сьомим ударом ґумовою шлянґою я почав кричати. Олександер вирвався з катівських рук. Впіймали, натовкли головою об стіл до крови і всипали відміряне. Рани пекли вогнем. У грудях кипіла лють. В нашому лаґері ще не було карцеру, тому нас відвели в італійський сектор. Там просиділи ми три тижні в одиночках. Раз на день давали скибочку «хліба» і «чай». Раз на добу випускали виносити бетонний «кібель» - парашу. Лаґерфюрер волів нас здихатися.

Напровесні 1943-го року декого з невпокорених відібрали на етап. Потрапив і я. Завезли в остарбайтелаґер м. Шпітель неподалік Саарбрюкена. Лаґер з шести довгих бараків та їдальні вміщав 700 невільників. Його оточували два ряди колючого дроту, а поміж ними звивалася колюча спіраля. Лаґер стояв у лісі під високою скалою і до нього ніколи не заглядало сонце, тільки золотило верхів'я дерев. Нестерпно хотілося на волю. Але за дротами і на вахті пильнували вахмани. Конвой водив нас щодня лісовою асфальтівкою близько двох кілометрів на працю до шахти Heligenbron. Спочатку у центральному стволі, завглибшки 555 м, я заганяв у кліть вагонетки з вугіллям. У шахту проникав ґаз метан. Повсюди висіли об'яви різними мовами: хто пронесе у шахту сірники або запальничку, буде розстріляний. Згодом мене поставили на похилу одинадцяту ляву. Працював завжди в другу зміну з французом П'єром та старим німцем Йоганом Кауфманом. Ми чистили і кріпили ляву після врубмашини. Стеля там низька, як в могилі. Випростатися неможливо. Звідусіль просочувалася вода. Якщо я не вправлявся з роботою, шуцман, перевдягнений у спецівку, діставав мене, як собаку в буді, обушком. За день, бувало, наштовхає боки, а раз вгрів по касці так, що я знепритомнів. Остарбайтерів, що не виробляли

норми, часто зоставляли під землею на другу зміну. До мене іноді люто скреготів почорнілими зубами Кауфман. Два його сини загинули на фронті. Під час перепочинку він вживав «шик» - жувальний тютюн. Одного разу в нього проснулося сумління. Гукнув мене: «Тео-банда, ком! Вільст ду брот?» (Теодоре-бандите, ходи-но сюди! Хочеш хліба?). Я недовірливо оглянувся. Йоган наказав мені взяти з його сумки, що висіла неподалік, бутерброда. Звідтоді він крадькома мене підгодовував. Робота тяжка, від напарників відставати не можна. Ота волога шахта Льотарінґії звела в могилу кількох наших друзів остарбайтерів, що дістали туберкульозу.

Під осінь 1944-го року на узбережжі Нормандії висадилися французькі війська. Німці відступали. Нас погнав конвой з лаґера в евакуацію. По дорозі я шмигнув з насипу в зарослі хмелю і заліз у бетонову тунельну ринву. Там нас зібралося семеро. Але до ночі всі, що заздалегідь домовились, зникли. Зостався я один, вибрався в поле. Темно, душно, сіявся дрібний дощ. Придивився - на обрії хтось маячить. Покашляв. Постать наблизилася. Виявилося - військовополонений Максим з Донбасу, теж лаґерний шахтар. Наблизилися з ним до лісу, але в гущавину не ввійшли: недалеко гуркотів фронт, могли там стояти військові. Мокрі і перетомлені, вранці ми знайшли в кущах ожини та дикого винограду покинутий з 1939-го року бліндаж. Три доби відпочивали, з'їли виданий на дорогу хліб. Потім пішли покрадьки назустріч фронтові. На городах випросили у французьких селян хліба. Вже виразно били гармати. Йшли переліском. Тільки-но кинулись перебігти асфальтівку, як з-за повороту - два вельосипедисти, партайґеноссе SA у яскравожовтих одностроях з червоними опасками та свастикою на рукавах. «Гальт!» - вихопили пістолети. Довелося скоритися. Назустріч рухалися машини з вояками, тож нас передали їм, а вже вони допровадили до Саарбрюкена в ґестапо. На допиті ми твердили, що поснули і не встигли евакуюватися. Не били. Ґестапівець довіз нас електричкою далеко за околицю. Погнав асфальтівкою. Із-за дерев вигулькнули обплутані дротами бараки і вартові вежі концлаґера. Над брамою - чорна дошка з намальованим черепом і перехрещеними кістками, напис: Schwarzlager. Збоку на горі бовванів хрест. Душа засмутилася. Ґестапівець здав нас під розписку. «Мютце аб!» (Шапки геть!) - заволав есесівець. Ми зняли картузи. За брамою обабіч дороги - чоловіча і жіноча зони. «Капо» поляк загорлав: «Принтко, пся кошч, одзіватсі!» (Прудко, собача кістко, одягайтесь!). Кинув нам смугасте вбрання. І, поки ми переодягалися, копав нас ногами. В лазні іржавою машинкою оголили нам чуби. Ми сяк-так ополоснулися. Зачепили обох наручниками і ввіпхнули до бараку. Де мало бути 21 особа, як в остарбайтслаґері, там, на потрійних нарах, набилося 110. Лиш засюрчить есес, що ходив з собакою, - всі вибігаємо надвір. На дверцях «капо» молотять кожного палками. Руки, якими закриваємося, поб'ють до крови. На апельпляці шикуємося. Знову свисток. Вертаємося до бараку. У дверях нас знову молотять. І так разів по п'ять. Вранці давали по сто грамів хліба і мармеляди з водою. В обід - капустняк з непосіченого листя, з піском на дні. Те саме й на вечерю. На працю не ганяли. Зате

сотні в'язнів за командами «капо» виконували навколо басейну ріжні вправи. Ходили гусиними кроком, стрибали жабками тощо. Неповоротких били палками. А, бувало, розтрусять на апельпляці мішок полови і кожен мав збирати її в жменю, щоби за день і не присів спочити. Били «капо», били й есеси. На вежах - кулемети. Хто випадково дотулився до «заборонки» - стріляють наповал. Лаґер вночі освітлювали прожектори. Поруч - бетонові бункери для вахманів. При летунській атаці вони шмигали туди, як щури.

Через два тижні мене з Максимом розкували. В Саарбрюкені тоді розбомбило будинок ґештапо. Нас погнали розбирати руїни. Лозовими кошелями виносили цеглу. Американці бомбили серед білого дня, тож нас заганяли до підвалу. Ми тулилися до щойно побілених стін. На другий день дехто ухилявся від роботи, а гонили працездатних. Отож дивилися, у кого спина біла, а не хоче йти на роботу, жорстоко били. Один з нас під час бомбування втік. Загнали всіх до лаґерної лазні і по черзі лупили ґумовими кийками.

У лютому вигнали нас усіх під конвоєм есесів рити протитанкові рови поблизу льотарінґського села Лісінґена. Навпроти нас копали остарбайтери. Глянув я на одного - знайомий. Вибрав мить, коли вахман відійшов, і гукнув: «Гей, з якого ти села?» Він розігнувся, - мій односелець, старший на рік від мене Михайло Рейдало. Але поговорити докладно не вдалося - суворо заборонялося. Американці натискали, канонада не вщухала день і ніч. Нас евакуювали пішки через села Піклінґен, Фоклінґен, Сандавальд і Ґросвальд. Декого поранили осколки. Загнали нас до Цвайбрюкена, потім вернули знову до Саарбрюкена. У місті ми перегороджували вулиці протитанковими барикадами. Фронт підійшов до р. Саару. Місто бомбували й обстрілювали. Нас загнали під сторожу кулеметників до розбитого кінотеатру. На роботу не гонили і їсти не давали. Вартових зосталося мало, забрали до оборони. Хлопці вночі вилазили в місто. Нишпорили по підвалах, де перед фронтом ховалися мешканці, і шукали їсти. Кількох зловили. Вранці есеси напнули поміж деревами дріт і прив'язали за руки до нього спійманих. Нас вишикували надворі. Есеси підвели автомати. Пролунали черги і розстріляні хлопці провисли на дроті до землі.

Смерть страшна. Але не хотілося вмирати з голоду. Я вже вмирав у тридцять третьому. Вдень виповз і я на промисел. По місту - об'яви ріжними мовами. І по-московськи: «За ґрабёж - расстрел!». Порожні квартири німців я оминав. Заліз до покинутого лаґера італійських військовополонених генерала Бадоліо, що відмовився від союзу з німцями. Бараки спорожніли. У шафі я знайшов сиру картоплю і дріжджі. Нижче стояв хлібзавод, де до того працювали італійці. Тож наївся і набрав того добра повні кишені. Раптом хтось мигнув під вікнами. Я забрався в куток під нарами, проте здоровенний німець помітив мене й там: «Ком!» («Ходи!»). Поволік мене за руку до вахти: «Варум кляу?» (Чому вкрав?). При тім намагався мене зачинити в протибомбовому бункері. Там мені би й жаба цицьки дала й ніхто би не знайшов. Я вдарив його ногою, вирвався і

шмигнув крізь обірваний дріт. Порвані колючкою руки і тіло кривавилися, але я не чув болю. На щастя, німець не мав зброї. Він відставав, але біля хлібзаводу звідкілясь вигулькнув вартовий і злапав мене. Передав німцеві, а той поволік за руку вниз, до центральної вулиці. Там снували військові. Я просився відпустити мене, мовляв, ніхто ж нас не годує. «Мір іґаль» (Мене не обходить) - буркнув мучитель. Рука його ослабла. Нелюдським зусиллям я вирвався і побіг донизу. Злетів по східцях вбік. Він ловив мене довкола будинку, але я обдурив його. Звернув за кірху, перескочив шлякобльоковий мур і заліг поміж надгробками. Аж тоді відчув біль порваних рук. Перепочив, перебіг у бічні вулички: ніде ні душі. Через вибиту вітрину зайшов до крамниці. Знайшов споживчий концентрат і нову спецівку. У дворі вичовгав її землею та бур'яном, щоби виглядала старою, і щасливо повернувся під варту.

Фронт зупинився. Нас знову по 40 осіб виводили розбирати руїни. Відновилося убоге харчування. Якось військові відібрали шість вантажників, що до них потрапив і я. Вантажили зі складів крупу, і нам дозволили взяти перловки. Я всипав собі повну торбу. Випадково після роботи в сутінках кінотеатру зустрів земляка з сусіднього села Новоселиці, Василя Радецького. Його, знесиленого, на роботу вже не брали. Тож він стеріг торбу і варив для обох вечерю. У гардеробі, під сміттям, ми знайшли тепле місце. Там проходили труби опалення, там і ночували.

Незабаром нас усіх перегнали за місто, в колишні казарми військової будівельної орґанізації «Todt». Дехто зі старих майстрів там ще зоставався. На їхній кухні працювали українки. Одного разу вони крадькома дали мені цілого коров'ячого хребта. Ми його гризли всю ніч, як вовки. Казарми обстрілювалися. Якось вночі наді мною пробила стелю чимала скалка. Були ранені. Дехто втік. Вранці погнали нас рити протитанковий рів попід залізницею. Бригадир-москвин послав мене до підвалу: «Там віно. Прінєсі...» Я вибрав мить, коли вахмани зазівалися, і з «котьолком» шугнув у вибите вікно. В напівпітьмі, поміж бочками сидів п'яний: «Чаво прішол?». Зачерпнув вина та - мені межиочі. Ми зчепилися битися. На шум нагодилися вахмани. Посміялися, але почастували палками і зоставили без обіду. Потім обох вже послали рити на пристріляне місце, де завжди вбивало, а самі спостерігали на віддалі. Я заповз з лопатою й копав навлежачки для себе заглибину, а кулі посвистували наді мною. Розпочався шалений обстріл, з'явилися поранені та убиті. Половина варти розбіглася, решта загнали нас до міста, в бомбосховище. Зверху гуркотіло пекло. У сховищі - по кісточки води, ні сісти, ні стати. Світяться каганці. Треба було щось знайти під ноги, тож вибрався запасним виходом надвір. Підхопив половинку розбитих дверей і - назад. А назустріч лаґерфюрер з ліхтариком та тлумач-мордвин. Той «істінно русскій» збив мене до крови, до непритомности. Я не міг рухатися. Під вечір німці евакуювали жінок, дітей, хворих і поранених. Таким чином я потрапив на третій поверх розбитого будинку в Цвайбрюкені, де попід стінами, на соломі, вмирали без медичної допомоги французи, поляки, італійці, чехи, москвини й ми, українці. Всіх заїдали воші. Дівчата українки носили нам їсти, з того, що могли дістати. Одна землячка віддала мені

одержане в господаря для своєї дитини молоко. Згодом бої вщухли. Лікарчех забрав мене до шпиталю для іноземців. Варта звідти повтікала й санітарами працювали українки. Знову вибухнула шаленна стрілянина. Били гармати. І раптом все стихло. Душа відчула: щось має статися. Ми, хто як зумів, повиповзали надвір. На вулиці з'явилися покриті рожевими простирадлами (знаки для своїх літаків) американські танки. Настала радісна мить звільнення.

Всіх нас забрали до військового польового шпиталю. Містився він в якійсь німецькій клуні під червонохрестним прапором. Лікували і годували добре. За 20 днів я зміцнів і пішов до Саарбрюкена. Місто було розбите, крамниці погромлені. А треба ж було скинути своє лаґерне лахміття та в щось переодягнутися. В одному підвалі я знайшов на підлозі театральний фрак з чорним коміром. Мабуть, ніхто не хотів його брати. До нього підібрав вузенькі штанці й капелюха. Хтось покинув відро з мармелядою. Я підживився і взяв його з собою. У місті готувався вивіз всіх совєтських. Американці зганяли всіх на майдан над річкою. Що там діялося! Довкола багаття під гармошку танцювали озброєні остарбайтери з дівчатами. Військовополонені були вже переодягнені хто у що, деякі встигли переженитися. Довкола стояли візки, коляски, вельосипеди, завантажені награбованим. Радіо об'явило всім збиратися за 9 км за містом, в казармах «Більох». Там ми й розмістилися. Американські вартові нікого не випускали звідти. Та ми вже повністю почувалися вільними. Як тільки стемніло, кілька чоловік прослизнули за дроти. Одні йшли на промисел, а я - з надією знайти земляків. На французькому боці за рікою зостався ще один остарбайтслаґер. Ми обережно, як акробати, перейшли через повалені у воду ферми зірваного моста. У садах стояли покинути вілли. «Зайдьом!» - закомандували військовополонені. На диво, багатство зосталося не рушеним. Знайшлася їжа і випивка. Сіли за стіл. Потім сп'яніла босота взяла палиці та сокиру і почала погром. Били посуд і дзеркала, рубали килими, картини і меблі. Гинули гарні вироби людських рук. «Хлопці, що ви робите?» - спробував я зупинити варварів. «Ах, ти, продажний хахол! Нємцев пожалєл?» - і кинулися на мене з кулаками. «К стєнкє єво!» Я ледь вишморгнув з рук «сталінскіх патріотов». І перебрався через ріку назад.

У лаґері з'явилася об'ява про набір до американської армії. Безробітня нудьга і безладдя набридли, отож разом з тринадцятьма кубанцями, ленінґрадцями і українцями зголосився і я. Нас обмундирували і розмістили в покинутому лаґері гітлерюґенду. При залізничній військовій частині ми вартували при вагонах. Ставилися до нас і годували добре. Пропонували їхати до Америки. Хотілося додому, хоч я там вважався за «неблагонадійного». Мав одного брата, репресованого у 1937-му році, другого - засудженого у 1940-му році, лише третій десь воював у Червоній армії. Батько мій помер з голоду у 33-му, а материн брат Ярехта Знахоренко, вістовий гетьмана Скоропадського, спинився в Арґентині.

Ми погодилися відбути за океан. Але знайшовся совєтський аґент серед військовополонених, що сказав: «Ви всі у мене зареєстровані, хто є хто і звідки. Якщо не повернетесь на родіну, то ваших рідних відправлять

до Сибіру». Мусіли скоритися. Не послухалися аґента тільки троє. А ми верталися додому. На студебекерах нас відвезли в Ляйпціґ, а потім у м. Різу, на летовище. Там, в совєтській зоні окупації, нас зустріли з автоматами і оголеними пістолетами. Наказали здати зброю, фотоапарати та інші речі. Відділили окремо військовополонених, остарбайтерів і жонатих. Порозвозили всюдибіч. Вигнали в чисте поле біля м. Мільберґа перед очі репатріяційної «фільтровочної» комісії. За столами сиділо з десяток офіцерів. Брутально, з матюками проводили допити. Перепитували про одне й те ж саме по кілька разів. Залякували: «На нємцев работалі!». Про службу в американській армії я змовчав. Один офіцер-нахаба причепився до мене: «О, прівєт! Я же тібя узнал. А помніш - ми вмєстє служілі у Власова? Ну, прізнавайся! Я вот прізнал і родіна мінє простіла. І званіє вернула. Ну?!» Ледве спекався його. З військовополонених багатьох відібрали до Сибіру. Польовий воєнкомат зачислив мене їздовим госпвзводу. Потім взяли у трофейну бриґаду по охороні репараційних ешельонів. А після служби загнуздали в колгоспі. Коли щось не гараздилося з комбайном, голова колгоспу зі мною не церемонився: «Ти що, туди, де твої брати, захотів? На німців робив справно...» Хотів би я побачити його там, на моєму місці. Щоб він тоді сказав?

Березень 1994 р.

Михайло Іванченко

ІСТОРІЯ ПРАУКРАЇНИ

РУХ ПРАУКРАЇНЦІВ НА ПІВДЕННУ ПРИБАЛТИКУ

Нашого цвіту по всьому світу. Та не тільки цвіту, але й коріння.

Донедавна совєтська наука вважала Україну за утвір Сходу і Заходу при великому впливові Азії. Дослідники майже не брали до уваги ролю племен Подніпров'я і Подністров'я у формуванні середньої Европи та їхнього руху на захід. Здебільша висвітлювалися лише походи праслов'ян у Малу Азію, напади русичів на візантійське, а згодом запорожців на турецьке узбережжя. Звідтіля вони завжди поверталися додому. Та окрім того був ще досить могутній потік на Захід. Поступово він залляв південне узбережжя Балтійського моря, де й виділився самобутньою культурою та державністю.

З часів кількатисячолітньої трипільської культури праукраїнці-хлібороби назавжди корінилися на родючих землях Подніпров'я і Подністров'я. Ні ворожі навали, ні залежність від чужинців з виплатою данини не могли відірвати основний загал орачів від Праматеризни. Проте окремі роди та племена в часи лихоліть іноді пускалися, вільно чи не вільно, в мандри на пошуки нових земель та пасовиськ. В V ст. до Р.Х. вони відсунулися на захід разом з кімерійцями, яких потіснили кочові скити. Згодом зі скитами під тиском сарматів вони досягли ріки Одри (Одера). Там між Одрою, Лабою (Ельбою) і Вартою з прийшлих праукраїнців та місцевих племен утворилася багатовікова лужицька культура. Вона мала всі ознаки трипільців-праукраїнців та скитів-орачів. Хлібороби-лужичани першими серед праслов'ян Европи навчилися плавити залізо. Затим знову певна частка праукраїнців під натиском кочових степовиків змушена була також відійти з Подніпров'я на захід. Тому римський вчений Пліній Старший (I ст.) згадував сарматів-венедів на південному побережжі Балтики. А грецький ґеоґраф Птольомей (II ст.) взагалі називав Балтійське море Сарматським океаном.[1]

[1] Збірник «Проблеми этногенеза славян». — Київ. — «Наукова думка». — 1978. — с. 8.

Великим потоком відпливло багато праукраїнців на захід і досягло ріки Рейну та Балтики в V ст. з гуннами Аттіли. Та чи з гуннами? Київський проф. Г.Василенко взагалі вважа гуннів праслов'янами, а їхнього провідника Аттілу київським князем.[2] Ще більший наплив праукраїнців на захід спричинила навала кочових аварів-обрів в часі так званого великого переселення народів VI-VII ст. Тоді кагал аварів наказав своєму полководцеві Апсиху винищити придніпрян дощенту. Авари не тільки виштовхнули окремі племена праукраїнців-антів, але й втягнули декого з них у свій нищівний похід на захід.[3] Зрештою кочові орди розпилилися в подальшому рухові і згасали на силі. Натомість на нових землях, з'єднуючись з місцевими праслов'янами-венедами та лужичанами, закорінювалися приходьки з Подніпров'я та Подністров'я. Виникали нові племена і союзи племен. Заглиблення у незнайомий край вимагало міцнішої згуртованости, напруги сили і волі. Той рух гартував вдачу, посилював прагнення до життя. В єднанні зрослих на спільному індоевропейському ґрунті праслов'янських антів та венедів виразно проявлялися ознаки Придніпрової Праматеризни. Отож, попри походи на Праукраїну, скажімо, даків, кельтів та боїв, на які наголошують західні дослідники, варто вияснити й довготривалий осадничий хід праукраїнців на Захід. Він залишив там досить помітні сліди.

Найбільш типові ознаки придніпрян проявилися там у рухливіших праслов'янських племен, які за течією Вістули (Вісли), Одри та Лаби досягли узбережжя Балтійського моря. Витісняти звідти прагерманців вони почали у II ст. і дійшли у V ст. до Данії. Отже, зі сходу на захід праукраїнські племена розмістилися там отак: поморяни (з велінами і кашубами), рани-руяни (на о.Руяні, нині німецький о.Рюґен), велети-лютичі (черезпеняни, хижани, укряни, доленчани, ратарі, кичани), стодоряни (бережани, гаволяни, лужичани, лабські сорби), бодричі-рароги (полабці, варни, глиняни), вагри.[4] У віковічній боротьбі тих племен проти саксів та франків постала сильна Бодрицька держава та інші князівства. Проте міжплемінні міжусобиці ослабили їхню міць. Праукраїнці потрапили зрештою під владу германців і до XIII ст. майже повністю розчинилися в їхньому середовищі.

Опанування праукраїнцями південної Прибалтики підтверджують насамперед занесені ними на захід назви річок своєї Праматеризни. Як знати, назви вод (гідроніми) набагато давніші від назв поселень (топонімів). При порівнянні зустрічаються подібні або ж однакові назви. Ось вони:

У праукраїнців Прибалтики:	*На Україні:*
р. Пена (Піна) в лютичів	р. Піна у водозборі Псла, Десни, Дністра, Прип'яті
р. Нетиця (Нетеча) у поморян	р. Нетеча у водозборі р. Рось
р. Огре у водозборі р. Лаби	р. Огре у водозборі р. Десни
р. Бобер у водозборі р. Одри	р. Бобер у водозборі р. Десни

[2] Василенко Г. Таємниче тисячоліття. — «Київ». — Ч. 4. — 1988.

[3] Седов В. Происхождение и ранняя история славян. — «Наука». — Москва. — 1979. — с. 101-119.

[4] Гильфердинг А. История балтийских славян. — Спб. — 1874. — с. 1-4.

р. Чорна Струга в водозборі р. Одри	р. Струга на Київщині
р. Стрипа Лужицька	р. Стрипа Дністровська
р. Березниця в Прибалтійській Славії	р. Бережниця (Березна) у водозборі р. Рось
р. Росіца у водозборі р. Лаби	р. Росава у водозборі р. Рось
р. Солява (Сало) у лужичан	р. Салова у водозборі р. Десни
	р. Салиха у водозборі р. Рось
р. Струмна у водозборі р. Спреви (Шпрее)	струмок-потік (українське)

Безперечно праукраїнське походження мають також назви інших річок Прибалтики: р.Варнова (Воронова, нині р.Варна), р.Ракитниця (подібно до м.Рокитне на Україні), річки Речіца, Долениця, Укра в лютичів, р.Травна у бодричів, р.Вокниця у ваґрів (київоруське «окнище» — болото). А ще річки Святиня, Студениця, Степниця, Камениця, що своїм утворенням так подібні до українських річок: Роставиця, Бистриця, Оровиця, Ольшаниця, Глибочиця.

Подібну спорідненість мають і назви великих поселень. Відгомін лісової Праматеризни вчувається в назвах сіл, кріпостиць та міст прибалтійських праукраїнців. В ріжночасі вони пронесли з собою глибоку пам'ять предків, мову і звичаї, господарський та військовий побут. При тім землятцво надавало новим осадам рідні, не позабуті або знані з переказів наймення. Це видно ось з такого порівняння:

У праукраїнців Прибалтики:	*На Україні:*
м. Буковець у лужичан	м. Буки на Черкащині
	м. Букачевці на Івано-Франківщині
м. Волін у поморян	м. Велинь на Волині (на р. Гучві)
с. Градець у стодорян	м. Городок Хмельницьк та Львівська обл.
с. Гардище у лютичів	м. Городище на Черкащині, Луганщині
м. Глиняни у глиня	м. Глиняни львівської обл.
м. Димин у бодричів	м. Димер на Київщині
м. Дубин у бодричів	м. Дубно Рівенської обл.
с. Київ у слезян	м. Київ
м. Камен у поморян	м. Камінь-Каширський на Волині
м. Ленчин у бодричів	с. Ланчин Івано-Франківської обл.
м. Любочинець у черезпенян	м. Любеч на Чернігівщині
с. Лєшани у доленчан	с. Залешани на Київщині
с. Остер у лютичів	м. Остер на Чернігівщині
с. Пєхово у стодорян	урочище Пехово на Черкащині
гора Радунь у слезян	м. Родень Київської Руси

Таку саму праукраїнську основу мають назви інших прибалтійських поселень. Приміром: Воденець (нині німецьке Віденіц), Зверни (Шверін), Любиця (Любек), Весмир (Вісмар), Велеґаст (Вольґаст), Щетин (Щецін), Сгорелець (Бранібор, Бранденбурґ), Старгород (Альтенбурґ, Ольденбурґ). А ще: Корениця, Кремпіна, Росток, Розмок, Ріпа, Ворлє (Орле), Годибож, Гостьков, Острожна, Аркона (від праслов'янського «орь» — кінь) та ін. До того варто віднести, як

вважаю, і назви деяких міст у краю лужичан. Скажімо, Берлін (Берлин, від слова «берло» — булава, знак влади, себто місто державця, столиця). Та ще Дрезден (Дрег-дан, в тлумаченні: болото-вода. Від українського «драгва» — болото, звідти й — драговичі; та «дана» — вода).

Дещо з того, може, й походить від прамови індоевропейської спільноти. Але переважна більшість назв занесена з Праукраїни. Вони вкорінилися на нових місцях і з незначними видозмінами зосталися досьогодні.

Досить ясно звучали наймення, які я вважаю праукраїнськими, вибрані з германських хронік та грамот XII-XIII ст.[5] Міста, села і хутори південної Прибалтики іменувалися за найріжноманітнішими ознаками побуту, місцевості і народовір'я. Вони ніби щойно з України. Наприклад:

Бояновичі, Драговичі, Родимичі, Ратиборичі, Мировичі, Доброгощ, Слов'ятин, Гоголево, Новград, Белград, Розтоки, Конотопи, Мокряни, Пасєка, Вербно, Дуброва, Теплина, Ратаї, Рудники, Свинарі, Рибаки, Ковалі,. Або: Вепрово, Княжно, Лопата, Топорище, Корито, Халупи, Смолов, Торгов, Стовпи, Білбог, Лотобог, Перун, Святогора, Божий Камінь, Боже Поле, Трибуз, Хлібово, Доброполе.

Там ще й досі у німецьких говорах відлунюють праукраїнські слова: глупеш — лукавий, ґнев — сердитий, хіммеке — химера, кате — хата. (Я сам в остарбайтлаґері области Ольденбурґ дивувався зі споріднених з нашими словами тамтешнього діялекту — саталендіше шпрахе: лух — луг, мор — море та ін.).

Переконливо засвідчують праукраїнське походження приходьків на Прибалтику також їхні імена. Приміром: Держко, Будевой, Ярогнів, Яромир, Недомир (пор.: Межимир, посол придніпрових антів), Гремислав, Вратислав, Доброгост у руянів та поморян.[6] Ім'я Доброгост (Доброгаст-Доброгість), як і наймення божества прибалтійських лютичів — Родегаст-Сварожич (Родо-гість), звичайно ж, антського походження. Історії відомі дещо златинізовані чи згрекизовані імена антів: Добро-гаст-тахсірх з грецької фльоти 555 р., Анангаст — начальник фракійських військ 469 р., Келе-гаст (Коло-гість, себто — Сонце-гість).

Маємо для порівняння імена київських князів: Святослав, Ярослав, Мстислав, Ізяслав, Ростислав. Або ж синів князя Володимира Святославовича: Вишеслав, Ізяслав, Святополк, Ярослав, Святослав, Всеволод, Мстислав, Борис, Гліб, Позвізд, Станіслав, Судислав. У ваґрів теж князі звалися: Моїслав, Пребислав, у бодричів — Годолюб, Мстивой, Чердаг, Ніклот, у лютичів — Милогост, Любий, Мечидаг. Скандінавські саґи згадують подвиги, що їх звершив богатир бодричів Віч та дівчину Весну, яка з прапором в руках вела своїх воїв проти норвежців у битві при Браваллі.

Можна вважати, що й рід літописного князя Рюріка теж походить з праукраїнського племени прибалтійських бодричів, званих ще рарогами (рароками), себто — соколами. Їхні князі потрапляли до королівського двору

[5] Перфольф И. Германизация балтийских славян. — Спб. — 1876. — с. 24-30.
[6] Гильфердинг А. — Там же. — с .111-112.

Данії через родинні зв'язки та спільні військові походи. Пошуки дослідника[7] виявили, що королевич Рорик (Рурик) народився на півдні Данії. По-сусідськи з князівством бодричів, столицею якого було м.Рерік (Мекленбурґ). З варягами, до яких входило чимало праукраїнців-прибалтів, він спустошував Францію та Анґлію. А коли йому не вдалося посісти датського претолу, подався з військом на південь. Торгівельним Бурштиновим шляхом через володіння бодричів р.Лабою, далі Влтавою і переволочиськами добрався до Дунаю. Потім Чорним морем Рурик у 859 р. досягнув Новгорода Тмутараканського. А не Новгорода Ільменського, як писав Нестор Літописець. Адже отого північного міста ще 150 літ і на світі не було. Звідти Рурик встряг у візантійські міжусобиці, розбагатів і повернувся в Данію, де й скінчилося у 876 р. його бурхливе життя. Отже, рід Рюриковичів він започаткував на півдні Київської Руси, а не на півночі. Власне, той рід вернувся до своєї Праматеризни.

Ще одним вагомим доказом вклинення праукраїнців на захід є їхнє поганство. Воно було основою духовного життя, світоглядом, який інколи перевершував княжу владу. Провідні божества того народовір'я теж вимандрували разом з племенами на Прибалтику. Археольоґи прослідкували їхній шлях від Дніпра, верхів'їв Півд.Бугу та Дністра аж до нижньої Вістули, Одри, Лаби та о.Руяна (у казках — Буяна). Приміром, бог богів Святовит (Світовид), а його дерев'яна подоба стояла у храмі м.Аркони, пошановувався й сусідніми племенами, і то не тільки в Прибалтиці. У 1848 р. неподалік Гусятина з обмілілого Збруча заледве витягли трьома парами волів майже триметрову (вагою близько 10 центнерів) кам'яну подобу Святовита. Власник землі граф М.Потоцький віддав статую до музею Краківського університету. Відтоді її прозвали Збруцьким ідолом. Праукраїнське чотирилике божество IX-X ст. стояло колись на священній горі Богит. При хрещенні погани сховали його неушкодженим в ріку. Його постать поділена на три частки: світ небесний, земний і потойбічний. Задивлений на чотири боки світу, він єднав під однією державною шапкою зріднені племена і стояв посеред свого краю, як середина Всесвіту для кожного поселянина. Людиноподібні кам'яні стовпи ще з мідного віку знані українській науці давно. Деякі з чітким карбуванням голови, рук і зброї мали насічки, як і на статуетках трипільської культури. Інші, з часів скитів-орачів, були виготовлені у вигляді вусатого воя з обрядовим рогом у руці.[8] Збруцький Святовит також тримав рога і мав на собі зображення коня.

Спорідненість божеств у західніх і східніх праукраїнців незаперечна. Дерев'яна подоба чотириликого Святовита в Арконі теж тримала в руці окутий золотом ріг з вином. Поруч знаходилися в храмі його оздоблений сріблом меч, вуздечка, сідло і прапор, що звався Станицею (так на Кубані та на Дону звуться козацькі поселення). У конюшні при храмі відуни доглядали віщого білого Святовитового коня. Перед походом за його допомогою ворожили. У Київській Руси колядники-скоморохи в новорічний вечір теж «водили кобилку». А на Поділлі донедавна, бувало, колядники водили справжнього коня. А ще на

---

[7] Кузич-Березовський Ів. Суверени України. Рурик. — «Нова Україна». ч. 3. — Харків. — 1991.

[8] Телегін Д. Вартові тисячоліть. — Київ. — «Наукова думка». — 1991. — с. 9, 41, 46, 47, 52-63.

святі Святовита в Арконі волох-відун виносив до людей величезного помазаного медом пирога. Ховався за ним і запитував: «Бачите мене чи ні?» «Ні!» «То нехай і в наступному році буде такий врожай, щоби ви мене за пирогом не побачили!» Тут варто пригадати й український Святвечірній звичай, коли господар ховався за вивершеними на столі книшами і запитував родину: «Бачите мене чи ні?» — «Ні!» — «Дай Бог, щоби й наступного року за такими статками не помітили!» Та й у нашій колядці співається «Добра з медом паляниця...» Себто звичаї праукраїнців повсюди однакові. Довгий шлях і вік у нашої духовности.

І ще таке. Поморяни поклонялися Триглаву, який теж мав священного коня. Зображення божества були не однакові. Невеличка золота подоба Триглава стояла в храмі м.Велинь. А в м.Гостькові на майдані стояв величезний дерев'яний Триглав. При хрещенні його заледве повалилиількома парами волів. Подібна ж кам'яна подоба Триглава IV-VI ст. разом з іншими скульптурами богів знайдена на Хмельниччині в с.Іванківці.[9] Деякі з тих подоб мали обрядового рога і зображення коня. Ось такі нерозривні паралелі. У храмі лютичів м.Радигощ стояла подоба Сварожича (Редегаста), який мав священого коня. Бога домашнього вогнища Сварожича пошановували й на Подніпров'ї. Однаково визнавали за бога зла Чорнобога та добра Білобога на Україні і в Прибалтиці. Колись придніпряни пошановували бога весняного сонця Ярила, а прибалтійські гаволяни Яровита. У Києві стояла подоба громовержця Перуна, а руяни мали кріпостицю Перон (Прон). Священі Діброви стояли на Десні і в краю лютичів та гаволян. Надбрамна церква Золотих воріт в Києві спланована так, як і храм Святовита в Арконі. Певне, такими були і поганські храми Подніпров'я. Отож поганство всіх праукраїнців було не лише споріднене, а однакове.

Громадські справи у Київській Русі і в прибалтів вирішувало віче. Праукраїнці всюди були добрими орачами. Тому місіонери франків запрошували їх на береги Везера та Майну для освоєння малородючих земель. Також вони були хоробрими воями. Вчений А.Ґільфердінґ писав про них: «Тут кожна людина була завжди на сторожі, як справжній українець». Вони засновували великі поселення на противагу германцям, котрі жили хутірцями і здебільша воювали та полювали, а біля ораниці працювали їхні жони та челядь. У бодричів та в поморян верховну владу мали князі, а в лютичів — всенароднє віче з вирішальним голосом старійшин. Окрім того, людом ще керували відуни-волхви. Хліборобство, мисливство, рибальство, добування бурштину, сплав лісу сприяли торгівлі і заможності. Але заважав вічний бій.

Окрім боротьби з германцями та міжусобними чварами, деякі хоробрі ходили на військовий промисел з вікінґами. Вони воювали Данію, проникали в Голляндію, Францію і навіть в Анґлію.

Праукраїнці-прибалти мали власну державність. Імперія франків, очолена Карлом Великим, у VIII ст. об'єдналася з бодричами у битві проти саксів. А затим штовхнула їх в міжусобицю з лютичами. Відтоді між тими сусідами запанувало право меча. Напочатку Х ст. чвари використав король Генріх Птахолов і підкорив лютичів та ваґрів. Впроваджував християнство. Тимчасом князь бодричів Ґотшальк схилив сусідів до бодрицької спілки, висватав собі королівну

[9] Історія українського мистецтва. Т. 1 — Київ. — 1968. — с. 115.

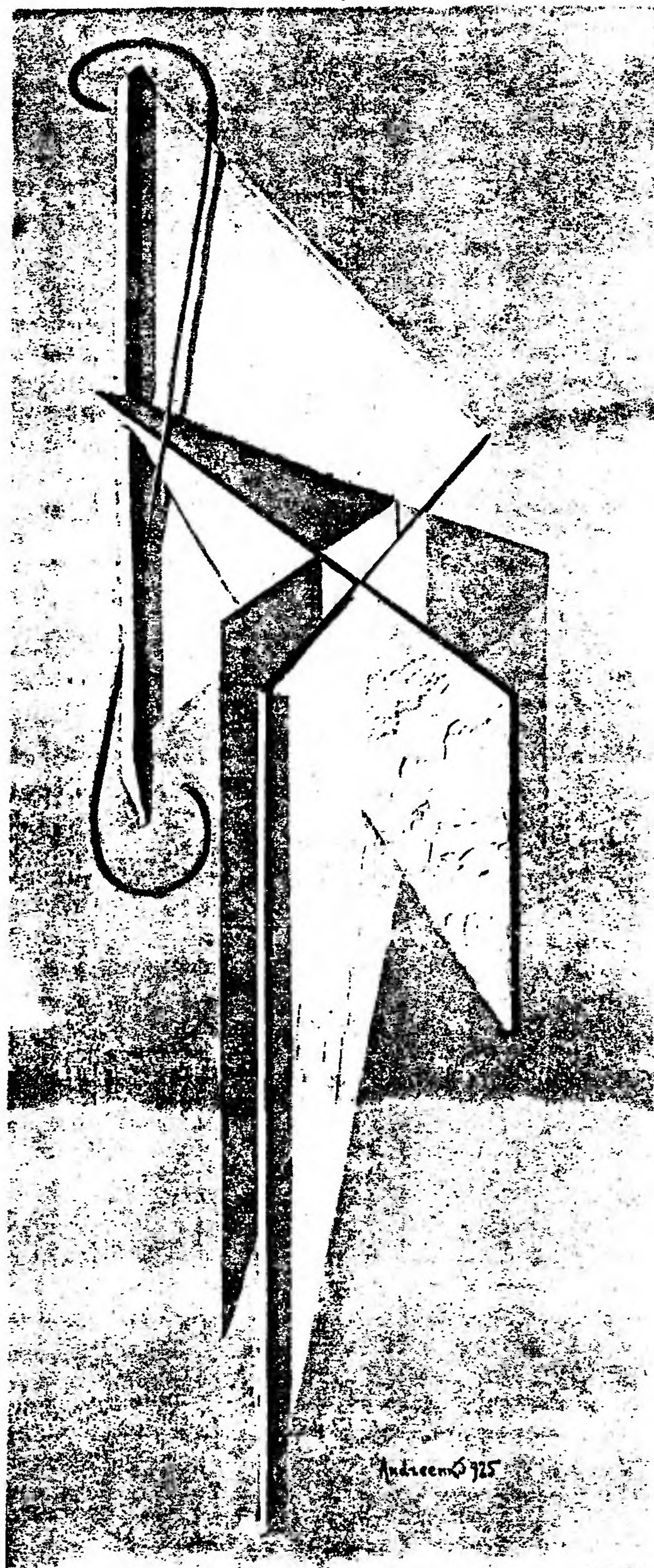
Данії, заприязнився з вікінгами, які мали добрі стосунки з князями Київської Руси. Приміром, спальному конунґові Олафу дав притулок Ярослав Мудрий. А син Олафа Маґнус саме з Київа прийшов на норвезький престол. Ярослав одружився з донькою шведського короля, котра по матері походила з князів бодричів. Вікінґ Гарольд Жорстокий одружився з донькою Ярослава Єлизаветою і став володарем Норвеґії. Проте зв'язки Ґотшалька, який прийняв християнство, не помогли йому втримати Бодрицьку державу. Його закололи погани й край знову запалав у міжусобицях.

Відтак у XII ст. з Франкфурта над Майном вийшов другий похід хрестоносців. Третина війська повернула на поганську Бодрицьку державу. З часом вона впала, а за нею й інші князівства. Імператор Фрідріх Барбароса дав герцоґові «право засновувати, жалувати подарунками й затверджувати єпископства по всій слов'янській землі, яку він сам або його предки підкорили щитом своїм по праву війни»[10] Підкорені землі заселили фрізами й штурмерами. Ще у XVII ст. зоставалося кілька бодричів, які сяк-так володіли своєю зіпсутою мовою. Зберегли свою культуру донині лише лужицькі серби.

Свою державність праукраїнці Прибалтики втратили через політичну роз'єднаність, міжусобиці, стихійність поганства та потужні чужі впливи. Їм легко піддавалися насамперед вельможі. Тому розсварені між собою князівства впали. Хоч силою та шириною своїх теренів майже дорівнювали Київській Русі. Проте вони, як і Праукраїна, що протистояла ордам Сходу, так само стримували навалу Заходу. За щитом їхньої борні укріпилися Моравія, Чехія і Польща. Західні буревії не досягли Київської Руси. Кілька віків праукраїнці Прибалтики, як частка Середньої Европи, впливали на формування її військово-політичного та економічного клімату. Вправні спадкові хлібороби, вони освоїли тамтешні торфянисті та супіщані ґрунти, а відтак розбудували господарство і торгівлю краю. Себто доклали власних зусиль для його цивілізації і тим зоставили про себе добру пам'ять в історії.

■

[10] Гельмольд. Славянская хроника. — Москва. — 1963. — с. 198.

Construction
huile
1925
(Lord's Gallery,
Londres)

Михайло Леміш

ФЕНОМЕН «МЕТРА»

Ним можна виміряти рабську добу украдянської літератури та вкрадену національну духовість не одного покоління. Та він так і не став клясиком, мудрішим за неоклясиків.

Недаремно Микола Бажан вчився комерції в технікумі та інституті. З хистом віршувальника він швидко став загрібати бариші на базарі «клясової боротьби». Провідним мотивом його творчости було: «Як сяють вічним єдности вогнем / Для України зорі над Кремлем». І світили йому зірки ріжнокутні. Осипаний московськими орденами, Бажан підходив до фінішу поетапно заступником голови Раднаркому УССР, героєм соцпраці, членом ЦК КПУ УССР, депутатом Верховної Ради УССР та СССР ріжних скликань, лавреатом ленінських, сталінських та шевченківської премій, академіком, головою правління СПУ і секретарем правління СП СССР. За заслуги перед народом чи перед КПСС?

Починав «червоним» футуристом, закохався в ЧК: «Ввесь день прослухав зойки куль / Частини ЧОН сімнадцятий патруль» (1923 р.). У його віршах паплюжилися «петлюрівські понурі курені», «гетьманська п'яна банда», «куркулів озброєна орда» і т.п. Та він писав не тільки вірші. Якось в Ірпені розгніваний Олександер Довженко при Бажанові та Корнійчукові лаяв радвладу. Бунтувався проти того, що в Україні роблять кіно грузини та жиди, а де ж українці? Відразу в ДПУ з'явився черговий донос. «Дєло» петлюрівця Довженка, котрий повернувся з Польщі під чужим прізвищем, поважчало. До сигналів про його службу ад'ютантом у гетьмана Скоропадського та у кавбрига 3-ої Січової дивізії УНР отамана Волоха додалася непримиримість з радвладою. Від розстрілу Довженка врятували боротьбісти.

Відтоді за Довженком ходила тінь його «друга». Поет редаґував журнал «Кіно», видавав свої збірки, перекладав. І чонівської романтики не забував. Після процесу проти СВУ арешти письменників посилилися вже у 1934-му році. На слідстві О.Слісаренко назвав Бажана учасником терористичної групи літераторів. Оперуповноважений УҐБ НКВД виділив обвинувачення

тієї групи в окреме «Дело». У справі поета Миколи Вороного Бажан теж числився членом «керівної верхівки терористів». Потім і Марко Вороний підтвердив діяльність «Групи Бажана». Отих трьох показань натоді було досить для нещадного знищення звинуваченого. Але з Бажана оте — як з гуски вода. З ним побесідувала слідчий Ґольдманова та й по всьому. Натомість свідок М.Рильський відсидів у камері п'ять місяців.

«Ламали людям ми горби, / Щоб вирівнять хребти» — запопадливо віршував Бажан. А свій хребет аркодужно гнув перед Москвою, ретельно виконуючи соцзамовлення за срібляки. Епіґон московського поета Ніколая Тіхонова погрожував: «І рими уміють стріляти і зважте, / На кого стріляють, змагаються з ким?» («Смерть Гамлета»). І підводилися нагани до потилиць безборонних бажанових колеґ. Його рими додавали впевнености катам. Яке там змагання? Падали розстріляні літератори на цементну долівку підвалів НКВД, а Бажан у «групі друзів» з Хрущовим мандрував пароплавом до Канева. Славив партію і цілував сліди закривавлених чобіт Йоселя Сталіна одою «Клич вождя». Вступив у партію і відразу потрапив до коловождівської льокайської еліти. Збіднену розстрілами літературу київський Еренбурґ «збагачував» перекладами з кавказьких та европейських мов, авторів переважно космоінтернаціональних.

Війна перервала його щасливе сходження до вершини комунізму. Довженко у своєму щоденнику від 22.IV.1942 р. згадував: «Випхали мене з Київа Бажани, залишили моїх батьків безпритульними. Щодня ходили мимо хати і ні один не зайшов. Ніколи було. Виряжали євреїв. А потім і самі повтікали в закритих машинах, так і не побачивши «ні одної сльози». А батьків моїх кинули на смерть». Ось так проявив себе ще з юнацької Одеси «друг».

«Воював» комісар Бажан у редакції речника ЦК КП УССР «За Радянську Україну» разом з Корнійчуком та Василевською. Канонізована Сталіним довірена трійця мала підміняти собою душу розтерзаної України. Ввесь гнів редактор спрямовував проти німецького окупаційного залізного ярма на славу дерев'яного большевицького. Діставалося від нього й «українсько-німецьким націоналістам», воїнам УПА. На засіданні науковців в Уфі Бажан відверто продавав Москві душу України, її мову. Доводив, що упорядкування українського правопису «робили ворожі нам люди. Вони робили, виходячи з антинародніх, антирадянських націоналістичних тенденцій...» Таким робом, цей помосковлювач закладав підвалини для совєтських валуєвих. За такі послуги кремлівський джиґіт призначив його на заступника голови Раднаркому УССР. А 31-го січня 1944 р. запросив до себе Бажана з Корнійчуком та Рильським на погром сценарію Довженка «Україна в огні». Потім у Київі на зборах літераторів Бажан добивав скинутого з усіх постів Довженка. Московський посіпака гримів: «Незабутня зустріч з товаришем Сталіним була для нас великим уроком большевицького думання... У сценарії Довженка розкидано дуже багато шкідливих наклепницьких місць щодо нашої дійсности... І жадної позитивної постаті з

радянського, партійного, червоноармійського середовища» («ЛУ», 1.IX.1994). Сценарій фільму потрактований в цілому як «антисемітизм і буржуазний націоналізм», а Довженко постав перед капеесесовцями «як антиленінець, як націоналіст».

Бажан пнувся у духовні вожді УССР і суперників не терпів. Особливо Довженка. Той записав у щоденнику: «Сьогодні довідався остаточно, що фільм робитиму (вмиратиму) в Москві. Отже, Хрущов і Бажан не пустили мене в Київ, я український ізгой... У мене немає сили проклинати Хрущова. Зате Бажан — мізерний український лакиза, зрадник і холодний мій убивця. Яку ж треба мати юдину душу, щоб отак учинити зі мною, навіть ненавидячи мене». (7.VIII.1945).

Ідеольоґічний душогуб вбивав не тільки Довженка. Офіційно і неофіційно він завжди кермував СПУ, не пропускаючи до того бунтарів з національним духом, вбиваючи у зародку справжню літературу тощо. Натомість Будівничий творчого Космоінтерну добирав кагал прихвостнів коротичів і сприяв на їхнє тиражоване слововоблудство та марнослав'я. Фальсифікатор творчости Т.Шевченка, І.Франка та Лесі Українки намагався показати її марксистською. Вище за Шевченка ставив Шолом-Алейхема: «Це ім'я стоїть поміж прекрасних і дорогих для людства імен Гоголя і Діккенса, Чехова і Мопасана, Лю Сіня й Івана Франка» (М.Бажан. Твори. Т. IV, с. 318). А де ж стоїть Шевченко? Совєтський «запєвало» завдавав «разючих ударів по націоналістах, що мріяли відірвати Україну від братньої радянської Росії». Як почесний гість московських довколотронних бенкетів, він платив плебейською відданістю. Бідні школярі мусіли зубрити: «Людина стоїть в зореноснім Кремлі, людина у сірій шинелі...» В душі він швидче перебував жебраком «Біля Спаської вежі» (зб. 1952 р.), ніж господарем дачі в Кончі-Заспі. Тож з трибуни ООН вимагав видачі «військових злочинців — українських націоналістів». І ніде й не заїкнувся про злочинців з НКВД, катів його колеґ по перу. Хрущовська відлига примусила його вертіти хвостом перед обставинами. Жалівся голові ТОУК П.Кравчуку на київського «ідіолоґа» Скабу. Притому випросив у гостя «капіталістичного» канадського капелюха за 16 долярів і прикрив ним комуністичні переконання.

Вправний версифікатор, Бажан завжди боровся проти державницьких прагнень Української Нації. Його холоднокровні, перевантажені сюжетом вірші ніколи не були вистраждані спалахом духовности. В «Уманських спогадах» той «гуманіст» (від слова Гумань — за дотепом Рильського) бив поклони перед підпільною друкарнею «Іскри» в Умані. Та ніде й не натякнув про уманську тюрму, де «строітєлі соціалізма» у 1937-38 рр. вбивали тисячі трударів навколишніх районів, а також сотні галичан, вивезених 1941-го року з-за Збруча. Наприкінці творчого шляху його бентежили лише згадки про уманські стежки від хедеру до синаґоґи, юнацька мрія Дебогора, а не Україна, мучениця 1933 року.

Що ж висидів за фоліянтами академік Бажан? Мав бо під рукою щедрі архівні джерела. Редаґована ним УРЕ не є енциклопедія України.

Наприклад, там є про коханку Леніна Інесу Арманд, а нема про історика Дмитра Антоновича. Є про банківських комісарів та нема про багатьох діячів української визвольної боротьби 1917-21 рр. У «Словнику художників України» він не згадав скульптора Івана Гончара, зате там є про «певцов марксізма» Ґельмана, Ґрузберґа, Ґутмана. Убогий «Шевченківський словник» теж затоплений інтернаціоналізмом.

Впливовий можновладець не захищав шістдесятників, в'язнів ҐУЛАҐу. Його любили спинолизи і зневажали чесні. Тож оцінювали за епіграмою Сосюри:

Була і мова, і розмова —
Тепер же лютая зима.
У Спілці мова Бажанова,
А української — нема.
Була і лірики ознака,
Була і мислі глибина.
Тепер лиш лисина, як срака,
Блищить в Миколи Бажана.

То чи варто школярам туманити голови його віршами?

14 вересня 1994 р.

Ігор Бондар-Терещенко

ЗАМОВК «ГОЛОС ДІЯСПОРИ» ХТО ТОГО ВИНЕН?

Заснований лише рік тому місячник пресових повідомлень, вістей і коментарів «Голос діяспори», здається, якнайкраще заповнив своєрідну нішу в теперішнім процесі розбудови українського друкованого слова. «Преса в Україні не має постійного контакту з діяспорою», — пояснював читачам з'яву новітнього дайджесту його редактор, знаний український меценат з Нью-Йорку, один із засновників добродійного Товариства «Друзі Харкова» п. Маріян Коць, який цим разом взявся за справу самотужки, адже колишня його спроба допомогти видавати у Харкові ґазету «Лівий берег» була таки занедбана місцевим відділенням СПУ. «Журналістський обов'язок вимагає нав'язати цей зв'язок, — провадив він далі, — тим більше, що доволі часто тутешня преса подає цікаві думки та ідеї своїх працівників, які могли б стимулювати конструктивну активізацію державного будівництва України. Тільки це маємо на увазі». Слід додати, що не лише «на увазі», а також на ділі виконував свої зобов'язання промотор новоствореного видання, безкоштовно розсилаючи по редакціях ґазет та журналів України випуски «Голосу діяспори», де містилися передруки статей з питань торгівлі, освіти, церковної справи, мовознавства тощо, видруковані у виданнях української діяспори, а також коментарі до них. Отож найцікавіші матеріяли з «Нового Шляху» (Канада), «Свободи», «Українських вістей» (ЗСА) та ін. досить оперативно мали потрапляти до читача в Краю. Втім, чи потрапляли?

Влітку 1994-го року ч. 9-те «Голосу діяспори» звідомило усіх зацікавлених про те, що «орґанізується гурт фахівців з ділянок біомедичної інженерії, фармацевтики, економії, банківництва, кооперації, комп'ютерної техніки та інших галузей, які бажають реґулярно інформувати своїх колеґ на Україні про найновіші здобутки у їх ділянках». Також був приміщений спеціяльний опитник для наших ґазетярів, які мусіли вказати на ті фахові матеріяли з діяспори, що були цікаві їхнім виданням.

Як стало знати, на цей опитник відгукнувся тільки один журнал в Україні. Решта наших видань зіґнорувала подібний заклик, певно, подумавши, що здобутки діяспори зокрема у рільництві, фармацевтиці, комп'ютерізації тощо, не цікавлять фахівців в Україні. Інший заклик — вже до продуцентів Краю — присилати зразки продуктів, які годяться для експорту в ЗСА помістили дві ґазети. Тож не дивно, що подібне ставлення до поважних закордонних партнерів приголомшило навіть досвідченого бізнесмена й видавця «Голосу діяспори», що, мабуть, у розпачі й звідомив про припинення виходу друком свого видання.

По упливі часу, передивляючись дбайливо зготовані зшитки дайджесту Маріяна Коця, можна ствердити, що згадане рішення було поспішне. Фаховий голос діяспори Україні все-таки потрібний, плідне взаємнення поготів. Утім, не поставимо теперішній заник видання лише на карб його видавцеві, який цілком доречно згадав, мабуть, пророчі слова Миколи Міхновського про те, що «коли Ви не читатимете своїх ґазет, хто ж їх читатиме? Не німці і не росіяне, бо в них є свої ґазети. А коли ніхто не читатиме наших ґазет, навіщо їх і видавати? Тільки перевід грошей! А без своїх ґазет, без своєї школи наш нарід загине без боротьби».

■

З ВІДГУКІВ ПРО СПОГАДИ Дм. НИТЧЕНКА «ПІД СОНЦЕМ АВСТРАЛІЇ»

(З листів та рецензій)

Дм. Нитченко. Під сонцем Австралії. Том II (З хроніки мого життя). — Видавництво «Байда»: Мельборн, Австралія. — 480 с.

Павло Дубів, поет і рецензент: «...Прочитав її один раз, а тепер читаю вдруге. Незвичайно цікаво! Багато подробиць тих фактів, про які я знав мало, а часом і взагалі нічого. Це переважно деталі ріжних подій, що мали місце в нашому громадському житті... Щойно прочитавши книжку, дізнався про деталі вашої — направду, Сізіфової — праці. Ґратулюю за таку вартісну книгу. Надзвичайна річ!»

Яр Масляк, письменник, пластовий та культурний діяч: «Історія Вашого життя в Австралії перекликається з важливішими подіями українського культурного життя в Австралії, зокрема в Мельборні, і це робить її дуже актуальною. Читається легко і приємно, як гарне оповідання...»

Б. Подолянко, письменник, публіцист, перекладач: «...Розкривши книжку, я прочитав 275 сторінок і ходив з Вами за руку по цій «нашій» «під теплим сонцем Австралії», може тому, що ріс і я у цій джунґлі... Не траплялося мені, щоб, розкривши нову книгу, я читав безперервно так довго і з таким захватом, як це було з цими спогадами...»

Проф. Юрій Бойко, літературознавець, автор 4-ох томів літературних праць («Вибране»), проф. університету в Мюнхені: «Книжка Вам дуже вдалася. Читач її легко і з інтересом прийме. Ви вдержали в голові величезний матеріял і хронольоґічно зафіксували його. Багато не уявляє собі, яке розвинене українське життя в Австралії, а Ви, як літописець, вивели його наверх. Ваші описи природи і тваринного світу безпосередньо правдиві. Ви себе не випинаєте, але Вас видко, як творця австралійської України»... *(З листа).*

З його ж рецензії: «Два томи спогадів — це багатюща життьова школа, через яку треба виховувати нашу молодь... Обидві книги зосереджують в собі величезний фактаж з життя української спільноти... Спогади про цих людей — це дорогоцінний внесок в історію нашої літератури, наших духових страждань. Широкими штрихами малює наш

автор образи Сосюри, Ґжицького, Антоненка-Давидовича, Багряного та багатьох інших, дає такі деталі їхнього життя, які конкретизують перед нами постаті недавнього минулого»...

Олесь Гончар, письменник, автор численних повістей, романів: «Книжку «Під сонцем Австралії» одержав... це неабиякий вклад в українську мемуаристику. Тож радий за Вас, за Вашу творчу невсипущість, яку, сподіваюсь, належно оцінюють, крім нас, і вся українська громада Австралії»...

Докія Гуменна, письменниця, авторка багатьох доісторичних романів, повістей: «Вашу книжку, хоч і довгу, я прочитала з великим інтересом і ще думаю про її зміст. Це ж, власне, Ваш щоденник. Записуються відразу всякі справи, що вразили. Такий калейдоскоп. Це, мабуть, і окремий жанр, і має свої права віддзеркалювати життя, яке вже воно не є. Я дала читати моїй теперішній сусідці, дуже завзятій читачці, і питаю її, чи цікава книжка. Цікава, каже... і просить ще й про Нову Ґвінею».

Д р Олександра Копач, Торонто, культурна діячка, авторка низки видань з історії України, оповідань для дітей, упорядниця читанки з української літератури для студентів: «Книжку дістала я в п'ятницю, 14-го жовтня, увечорі, і як сіла читати, то до півночі не могла відірватись»...

Проф. Яр Славутич, автор багатьох творів ріжного жанру (поезії, літературознавство, дослідження, переклади), лавреат двох премій в Україні й кількох закордонних в рецензії пише: «...Не лише талановитий автор екзотичних оповідань, а й мудрий літописець українського літературного та культурного життя в діяспорі. Серед поезій, надрукованих у спогадах, дарма що прямолінійних, трапляються твори непроминальної цінности, які залягають у пам'ять і тривожать душу».

А в приватному листі пише: «...Вам належить пальма першости — серед діяспорників Ви перший отримали дві нагороди в Києві»...

Євген Гаран, письменник, перекладач, журналіст: «Цей твір розкриває широке пано українського життя в Австралії... Дм.Нитченко назбирав багато матеріялу, який стосується його і людей його оточення. Все це подається гарною легкою мовою і читається скоро... Книга починається приїздом української іміґрації до Австралії... і кінчається поїздкою автора в Україну... Критика совєтського режиму і його діяльности тим сильніша, якщо основана на статистиці. Наприклад: «У 1989 році в Києві було заплановано видати 38% книжок українською мовою, а 62% — російською». Або інше: «У 1933 році за збір колосків було засуджено в Україні 54 тисячі осіб. З них розстріляно 2110». Таких і подібних згадок у книзі повно. Вони переконливо говорять про долю українців». *(З рецензії).*

Степан Радіон, письменник, журналіст, перекладач: «Хроніка Дм. Нитченка читається легко, як усі його твори... читач і дослідник знайде цінні джерельні матеріяли про життя-буття українських поселенців, про постання, розвиток і працю рідного шкільництва... У «Під сонцем Австралії» він став невтомним діячем культурно-освітнього життя, поборником українського друкованого слова в усіх його виявах... Тому його хроніка життя є цінна і для загальної історії поселення українців в Австралії» *(З рецензії).*

Олекса Ізарський, письменник, автор серії повістей та романів: «Поспішаю подякувати Вам за такий подарунок. За велику насолоду, що я її відчував, читаючи Ваші спогади, спогади з напівщоденника, власне. Така суміш дуже вдалась щасливою, бо зробила Вашу книжку не твором про Ваше життя в Австралії, а суцільним документом, суцільним фактом, живим життям Вашим і Вашої громади, живою історією українців в Австралії.

Від книжки я не міг відірватися. Не хотілося вечорами йти на відпочинок. Не читаними залишилися в ці дні наші ґазети. Увесь час пішов на читання... долі Вашої...

Які подробиці то особистого характеру, то родинного, то суспільного. І усе точно відміряно, раціонально подано читачеві. Як багато в книзі й дотепу. Багато намічено характерів наших і людей і навіть австралійців (Ваших товаришів на роботі).

Ваші враження скрізь передані фактами. Не «фільозофією», мудрими висновками і т.д. Ні, Ви в книзі говорили фактами, тому так добре все вийшло.

Отже, Ваша книжка важлива й гарна своєю речевістю і мудрістю досвідченої людини. Гарний Ви й поет, як засвідчила ця книжка... Ваші численні фотоґрафії — як своєрідний текст.»

Проф. Петро Одарченко, вчений, автор книжок про творчість Лесі Українки, Тараса Шевченка, за його редакцією вийшов у видавництві «Гомін України» великий том «Леся Українка, хронольоґія життя і творчости», 915 стор.: пише в своєму огляді: «Книжка «Під сонцем Австралії» — це справжній літопис, що охоплює життя і культурну діяльність українців в Австралії впродовж більше 40 років. Книжка заслуговує найвищої оцінки. Це не тільки хроніка життя однієї людини в певний період часу, а хроніка життя цілої великої громади українських еміґрантів, закинутих долею на край світу, в далеку Австралію...

Поруч із поліпшенням матеріяльного становища розвивалося і культурне життя, відкривалися рідні школи, друкувалися ґазети рідною мовою, видавалися книжки, влаштовувалися вистави, відзначалися національні українські свята.

Історію розвитку української культури докладно описано в книжці «Під сонцем Австралії». І найбільша заслуга в розвитку шкільництва, в розвитку видавничої діяльности належить Дмитрові Нитченкові. Він невтомно і плідно працював в ріжних ділянках культурного життя українців Австралії: він був головою шкільної ради, очолював орґанізацію українських письменників в Австралії, був орґанізатором численних вечорів у ріжних містах Австралії, на яких він найчастіше виступав з доповідями і спогадами про українських письменників; він був талановитим письменником, автором багатьох літературних і літературно-критичних творів, спогадів; він же був і видавцем багатьох книжок і орґанізатором широкого розповсюдження українських видань в Австралії. Він також не втрачав зв'язку з Україною, ведучи широке листування з українськими письменниками, зокрема з видатним українським письменником Б.Антоненком-Давидовичем»...

Володимир Гаряїв

ПРОШУ ВАС НАДРУКУВАТИ...

Головному редакторові часопису «Український Засів» п. Бондареві Терещенку

Прошу Вас надрукувати мого протеста проти опублікування у 8-му числі Вашого часопису за 1993 р. моєї статті «Нереалізований ювілей», оскільки:

1) ця стаття призначалася для альманаху «Червона Фіра» і була мною передана редакторові останнього Сергію Жаданові (а не редакції «Українського Засіву», поглядів которого я не поділяю) і надрукована вона Вами без мого відома і всупереч моїй волі;

2) статтю надруковано з низкою таких підробок, котрі грубо спотворюють її смисл і спрямованість, в наслідок чого мені приписуються погляди, несумісні з моїми переконаннями, що є порушенням моєї честі й гідності. У цьому легко пересвідчитись, порівнявши зміст надрукованого Вами викривленого тексту статті «Нереалізований ювілей» (див. «УЗ» ч. 8 за 93-ій р. с. 103) з невикривленим текстом мого попереднього протесту проти публікації «УЗ» наклепницьких спогадів Оксани Буревій, надрукованого Вами у тому ж числі Вашого часопису на с. 105. Прошу дати пояснення читачам, як це могло статися.

Харків, 19. 01. 95р.

Від Редакції: Сердечно перепрошуємо у вельмишановного пана Вол. Гаряїва, колишнього члена харківської «Нової Ґенерації» (1927-31) за ті непорозуміння, що сталися внаслідок аж надто ретельного ставлення Редакції до власного обов'зку виправляти («викривляти») подані на розгляд матеріяли, у випадку з його статтею «Нереалізований ювілей», переданою для друку саме в журналі «Український Засів» молодечим гуртом «Червона Фіра», і за подальшими роз'ясненнями радимо звертатися безпосередньо до керівництва останнього.

Гаврило Прокопенко

ЯК Я ПЕРЕДПЛАЧУВАВ «УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ»

...Якось привернула увагу об'ява на 2-ій стор. обкладинки про передплату. Тож вирішив будь-що предплатити «УЗ». У нашому 55-му відділенні це не вдалося: у катальозі на ІІ-ге півріччя 1994 р. «Українського Засіву» не знайшлося (сам переглядав). Поїхав на головпошту, прихопивши з собою часопис. Там показав його, звернувши увагу на об'яву про передплату. Працівниця погортала катальога й сказала, що такого видання у ньому немає. Я попрохав дати мені перевідчитись. І виявив, що кілька аркушів у катальозі заклеєні конторським клеєм! Останній з них не був заклеєний як слід, тож я підглянув і побачив в останньому рядкові – «УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ» (пощастило!) Показав працівниці – та зніяковіла. Кажу: «Це ви так боретеся з українським націоналізмом? Там же заклеєно не менше двох десятків українських видань! То як, будемо оформляти передплату?» Передплатив, хоч і не певен, що доставлятимуть справно. Мав багато клопоту й «нервотрьопки» з одержанням ґазет «За вільну Україну», «Самостійна Україна», «Народна газета»... З цими людцями потрібно розмовляти за допомогою Бравнінґа або Максима.

м. Січеслав

Олег Коцюба

Я РОБЛЮ ЗАЯВКУ

Редакції часопису «Український Засів»

В/шановна редакціє!
В/шановні земляки-східняки!

Трудно придумати назву більш вдалу для журналу колишньої столиці України Харкова! А ще й для с ь о г о д н і ш н ь о ї України! Не менш важливо довголітньому мешканцеві Львова дізнатися, що і східноукраїнська громада доклала чимало зусиль і таланту для формування громадської думки у напрямку незалежної України ще в люті часи німецько-фашистської окупації.

Дізнавшись про існування Вашого журналу, я роблю заявку на друкування у Вас моїх зовсім не відомих Україні творів.

Львів, 25.XI. 94.

Дмитро Нитченко

* * *

Підносячи святочну чарку,
Що часом додає снаги,
Згадаймо рідні Київ, Харків
далекі рідні береги.

Сьогодні ми в одній родині,
Усі ми разом, всі свої,
А серце тужить по Вкраїні,
Думки летять, немов рої.

Там залишились наші хати,
Як бій кривавий шаленів,
Там вже померла моя мати,
не дочекавшися синів.

Усе позаду, як в тумані,
Як привид пережитих літ.
Але в душі, як на екрані,
Щодня встає той рідний світ.

МНОГАЯ ЛІТА!

Редакція місячника національної інтеліґенції
"Український Засів"
сердечно здоровить Поета,
журналіста, видавця, редактора
літературного орґанізатора,
невтомного трударя на австралійській ниві
української культури,
активного діяча національного відродження 1941-43 р.р.
на Слобідщині
пана ДМИТРА НИТЧЕНКА
з його 90-річчям.

Щастя, творчого натхнення, здоров'я
і многая літа Вам, пане Дмитре!

Управа журналу "Український Засів"